DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13781

Halmeu Memorial Book

Zikhron netsaḥ la-ḳehilot ha-ḳedoshot Halmin-Ṭurts ṿeha-sevivah asher neḥrevu ba-Shoʻah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Zikhron netsaḥ la-ḳehilot ha-ḳedoshot Halmin-Turts ṿeha-sevivah asher neḥrevu ba-Sho'ah : hantsaḥat ḳehilot ha-ḳodesh Halmin-Turts ṿeha-sevivah / asaf ṿe-'arakh Yehudah Shvarts.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Irgun yots'e Halmin Turts ṿeha-sevivah, [1969]
DESCRIPT	138 p. : ill., ports. ; 23 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Halmeu. Halmeu (Romania) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Halmeu.
ADD'L NAME	Schwartz, Jehudah, 1913-
ADD'L TITLE	Halmin, Turts ṿeha-sevivah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

לזכר
קהלות הקודש

ב"ס מ"ד 'יבנה'
ג. אולגה חדרה

בהוצאת ארגון יוצאי האלמין טורץ והסביבה

זכרון נצח

לקהילות הקדושות

האלמין - טורץ
והסביבה

אשר נחרבו בשואה

אסף וערך:

יהודה שוורץ

מנהל ביה"ס המנציח

הנצחת קהילות הקודש האלמין-טורץ והסביבה

ע"י ביה"ס המ"ד "יבנה" גבעת אולגה חדרה

====================================

בהוצאת חוג יוצאי האלמין טורץ והסביבה

תל-אביב, רח' יבנה 22 טלפון 611660

ה ק ד מ ה

עם הוצאת "ספר הזכרון" לקדושי האלמין, הנני מרגיש חובה נעימה להביע בזה הערכתנו והוקרתנו לחברנו - עורך-הספר -ר' יהודה שורץ, מנהל ביה"ס המ"ד "יבנה" בגבעת אולגה, חדרה.

יהודה שורץ הנו בן-יחיד למשפחה עניה ומכובדת בהאלמין.האב התפרנס מיגיע כפיו. היה חייט במקצועו ועשה מאמצים, כדי לתת לבנו חנוך דתי - תורני, אשר היה אז כרוך בהוצאות מרובות.יהודה למד ב-" חדר " אצל המלמדים הכי טובים, כמו"כ בביה"ס היסודי ואח"כ בישיבה,בה הצטיין כתלמיד מובהק אצל הרה"ג ר' יעקב שלום זצ"ל.הו-ריו אהבוהו והיו רגילים להתפאר בו ובכשרונותיו, גם בשטח הציור.

כדי שיתקדם יותר בלמודיו בהתאם לכשרונותיו עזב את האלמין ועבר לנאדי-באניה, שם המשיך בישיבתו הרמה של הרב ד"ר קרויס ורכש גם השכלה תיכונית. מתוך צמאונו הגדול להשתלם בתורה ודעת עבר לבירת טרנסילבניה לקלויזנבורג עיר של תלמידי חכמים ומשכילים עם בתי"ס גבוהים ואוניברסיטאות. כאן המשיך ללמוד בישיבה בכוחות עצמו. מתפרנס אח"כ מהוראת השפה העברית ומכשיר את עצמו במטרה ברורה לעליה ארצה.

אחרי שנטל חלק פעיל בתנועת "תורה ועבודה"שבעיר היה ליו"ר התנועה, המונה מאות חברים וחבר המזכירות הארצית של המרכז בארד עוזר בהקמת מסגרות להכשרת הנוער החלוצי לא"י ומנהל פעילות תרבו-תית ענפה בעיר.

כמורה לשפה העברית ולדת בביה"ס התיכון היהודי ובביה"ס היסודי של הקהלות בקלויזנבורג עושה נפשות למען הציונות הדתית.

בין 1940-42, כשמגיעות רדיפות היהודים לשיאן גויס יהודה למחנה העבודה באוקרינה. אשתו, בתו והוריו מועברים לגיטו בסליש, משם לאושביץ ומוסרים את נפשם על קדה"ש עם יתר קדושי האלמין.

אחרי ארבע שנות סבל ועינויים חזר מאוקרינה לקלויזנבורג ונתן את ידו לארגונם מחדש של החיים הדתיים והחברתיים בעיר. עזר בהקמת בית הספר התיכון העברי "תרבות" וביה"ס היסודי של הקהלות היהודיות, בהם משמש מורה - מחנך ומטיף לעליה. נשא אשה בת

האלמין ובשנת 1951 הצליח להיחלץ ולעלות ארצה.

בארץ מתמסר ביתר עוז לחנוך ילדים כמורה בבי"ס מזרחי, קו-
דם בבית שאן, אח"כ בחדרה ונתמנה למנהל ביה"ס המ"ד "יבנה" בגבעת
אולגה. על ידי פעילותו הברוכה - בית ספרו הנו אחד מהגדולים באי-
זור ובשמונה עשרה הכתות לומדים כשש מאות תלמידים.

ר' יהודה שורץ הוא אחד מהפעילים והמפעילים החשובים באר-
גוננו ומדי שנה בשנה בימי "האזכרה" מצליח בהספדיו לעורר את המש-
תתפים לבל נשכח את מקור מחצבתנו, את מה שאירע לנו ושנהיה ראוים
לזכר קדושינו.מדגיש כל פעם את חשיבות ההנצחה והעברת תודעת השואה
בלב הדור הצעיר.

עם הקמת הועדה הארצית במשרד החנוך להנצחת קהלות ישראל
שנחרבו בשואה - ע"י בתיה"ס,נתפס ר' יהודה לרעיון חשוב זה ומחליט
עם חבר מוריו ותלמידיו להנציח את קהלתנו האלמין ואת קהלת קלוי-
זנבורג ע"י ביה"ס שבהנהלתו. מאז אינו נותן לו הדבר מנוחה ומקדיש
את כל זמנו הפנוי למטרה קדושה זו.

מיד אחרי שהוציא לאור את ספר הזכרון על קהילת קלויזנבורג,
שהיתה לו הצלחה רבה והד ארצי ע"י הערכתם החיובית של העתונות
והמוסדות הצבוריים והממשלתיים ניגש בהתלהבות להוצאת ספר הזכרון
על קהלת האלמין. מתקשר עם המוסדות הראשיים להנצחה " ביד ושם".
אוסף חומר לכתיבת הספר, חוקר ומעיין במקורות ובא במגע עם יוצאי
עירתנו, אשר יכולים לתרום מפרי עטם להנצחת קהלה קדושה זו.

אין ספק, שלולא חברנו שורץ אין לתאר שהיינו מסוגלים
לחשוב ולגשת להוצאת ספר זכרון ובמיוחד להנציח את זכרם של קדו-
שינו בלב בנינו ובנותנו ולמסור לדור הצעיר את ערכי הנצח שהנחי -
לה לנו קהלה קדושה זו.

עם הופעת ספר הזכרון - באוסף דוקומנטרי זה - ברצוננו
להקים מצבת הנצחה עבור שרידי עירתנו ויורשיהם ולהביא להעמקת
הקשר בין ילדינו וקדושי השואה.

על מעשה נעלה ומבורך זה שעשה "שלא על מנת לקבל פרס" הנני
מברך את עורך הספר ר' יהודה שורץ בשמי ובשם יוצאי עיירתנו,
שזיכה אותָנו בספר יקר ערך, זכרון נצח לקהלה קדושה האלמין ומאחל
לו הצלחה במעשה ידיו, יזכהו ה' לזכות את הרבים בהוצאת ספרים
יקרים אחרים, להמשיך לחנך דור ישרים יבורך וזכות קדושי האלמין
תעמוד לו ולביתו.

מנחם כרמי (טראוב)

יו"ר ארגון יוצאי האלמין טורץ והסביבה

מ ב ו א

האלמין היהודית עיר ואם בישראל, מיוחסת ברבניה הגאונים בגדולי התורה שלה, ביהודים היקרים התמימים והישרים חסידים ואנשי מעשה, במוסדות התורה והחסד ולכל לראש בישיבתה הגדולה ורבבות תל-מידיה. קריה קדושה זאת היתה ואינה יותר, עלה עליה הכורת.

זכר קהלה זו יקר לרבים, אשר היא עבורם סתם "עיירה", מני העיירות בטרנסילבניה שלפני השואה עם סממניהם המיוחדים של חיים יהודים תוססים ונאים בעולם של אתמול שחלף לבלי שוב, במיוחד לכל אלה הקשורים בקהלת האלמין בין אם גדלו בקרבה ונשמו אוירתה עד אחרית ימיה בין אם עזבוה בשחר ילדותם ונדדו למרחקים, הרגשה משו-תפת מאחדת את כולם ורצונם עז להנציח את זכר הקהלה.

מטרתנו היא בספר הזכרון המוגש בזה להעלות זכרה של קהלה קדושה זו ודמויותיה היקרות של רבניה צדיקים וקדושים, של מאמינים ובני תורה, אנשי "עמך" ופועלים ולהדליק "נר-תמיד" לדורות הבאים, לקרב אל לבם של ילדינו קהלה מפוארת זו. לתת אות כבוד לגבורי היהודים, אשר הישארותם בחיים ועלייתם ארצה שזורה בנסים ובנפלאות שארעו להם בלכתם לקראת אש האויב.

לתת לביה"ס המנציח ובידי התלמידים המנציחים סקירה תמציתית על הקהלה אישיה ומוסדותיה ולהנחיל להם את ערכי הנצח שלה. למסור צוואת הקהלה שנחרבה, קהלה שהיינו קשורים אליה בלב ונפש, בגוף וברוח, שבה חיו סבלו ונהרגו על קדושת ה' הנפשות הקרובות והיקרות לנו ביותר, למען נדע ונזכור אנו ובנינו ובני בנינו ונישא את זכרון הקדושים אנו וזרעינו לעולמי עד. עי"כ שנמשיך ללכת בעקבו - תיהם.

הדשימות הללו הן זכרון דברים לקדושים שנפלו ותעודת גבורה לנשארים בחיים.

יהודה שורץ

חודש מנחם אב תשכ"ח
יולי 1968

מ ג י ל ת ה ה נ צ ח ה

שנכתבה על קלף כשר ע"י סופר סת"ם

אנו הח"מ נציגי כתות ז' -ח' של ביה"ס המ"ד "יבנה"

בגבעת אולגה ג חדרה

מצהירים בזה שאנו מוכנים לקבל על עצמנו את המשימה הקדושה להנציח את קהילות הקודש קולוז'בר-קלאוזנבורג והאלמין, אשר הושמדו בימי השואה בימי הנאצים בטראנסילבניה

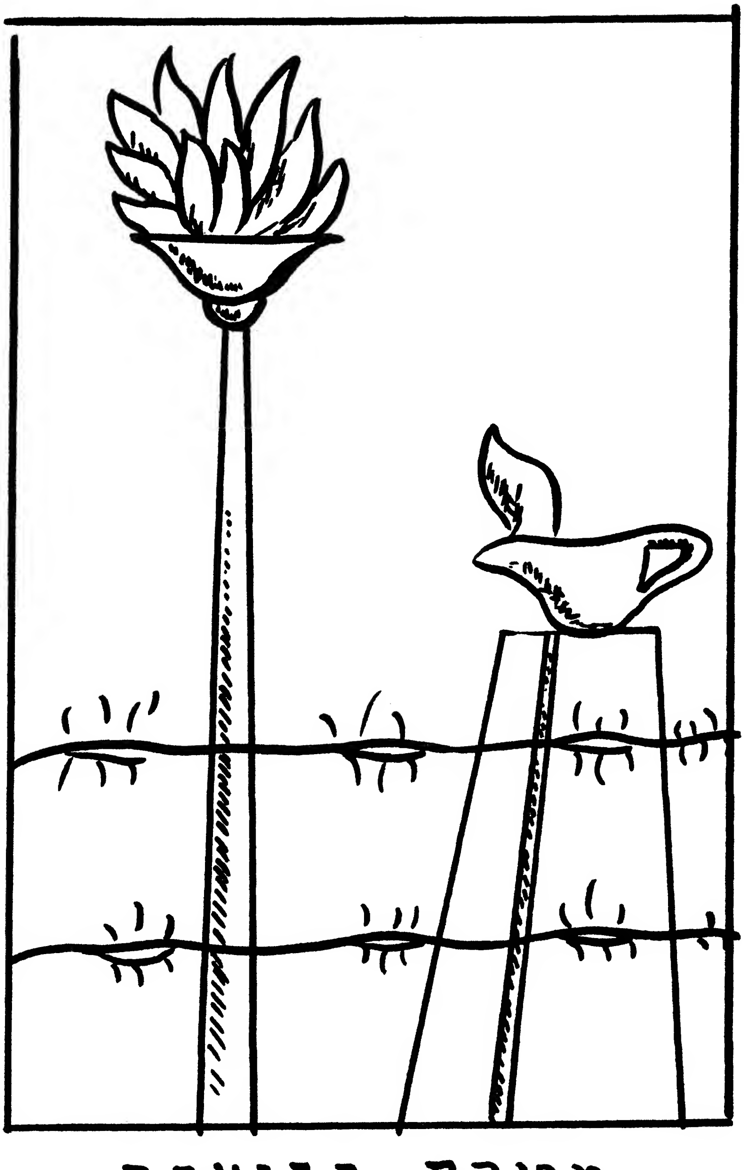
<u>נציגי הקהילות</u>

דוד מוזס
יו"ר חוג יוצאי קולוז'בר
ד"ר אסתר וייסבורג
מנחם כרמי
יו"ר חוג יוצאי האלמין
מלכה שורץ
אינג' אהרון אלבאום
שלמה זמרוני
לאה שטרן
עליזה פרידמן

<u>נציגי הכיתות</u>

תלמידי כתות ז'
שושנה ביטון
בן-שבת מאיר

תלמידי כתות ח'
שושנה אזולאי
הרצל ציונית

מטקס ההנצחה

<u>על טקס ההנצחה</u>

הנצחת קהילות קולוז'בר והאלמין
ע"י
<u>בית - ספרנו</u>

בכ"ח אדר ב' תשכ"ז נערך בביה"ס טקס הנצחת קהילות קולוז'-בר-קלאוזנבורג והאלמין. תלמידי הכיתות הגבוהות, לבושי חולצות לבנות התכנסו בחדר האוכל והיו דרוכים לקראת המאורע לקבלת האורחים ונציגי המוסדות.

החצר היתה מקושטת בדגלי לאום ובכתובות של "יזכור". ליד הדגל שהורד עד חצי התורן הצמידו תלמידים על בגדי האורחים והנציגים סרט תכלת-לבן ועליו הכתובת של שתי הקהילות.

על הקיר שליד הבמה המקושטת תלוי דגל בית הספר ומפת אי - רופה, בה מסומנים מספרי הקרבנות שבכל מדינה ומעליה כתובת: "לזכור ולא לשכוח". על חולצות המשתתפים במסכת-השואה והמקהלה "מגן-דוד צהוב" - סמל הגיטו.

הטקס נפתח בהדלקת שישה נרות זכרון, נר למליון נפש, כשכל אחד מהתלמידים פסק את פסוקו בלווי כנור ע"י המורה דוד בדודי, המנהל מר יהודה שורץ תאר את תפקידי התלמידים בקבלם על עצמם את ערכי הנצח שהנחילו לנו בני קהילות קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמי שאותן קבל ביה"ס להנציח.

מסכת השואה בוצעה ע"י תלמידי כיתה ד' בנות, בהדרכת המחנכת מלכה אביטל, בכוח אמנותי רב ומרטיט את הלב, עד שדמעות זלגו מעיני המוזמנים והתלמידים כאחד.

המקהלה שרה פרקי תהלים, שירי גיטו ושירי פרטיזנים בלווי חליל בהדרכת המורה היועצת טובה ניק ובניצוח המוצלח של המחנך אליהו אדרעי. השירים והמנגינות חדרו עד לעמקי הנשמה.

ראש לשכת הרבנים בחדרה - הרב דוד ורנר שליט"א, סגן ראש העיר מרדכי קוסטליץ, שלמה זמרוני ומנחם כרמי, נציגי הקהילות קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין דברו בכאב ובצער על הזוועות של אותה התקופה והעלו על נס את חייהן של הקהילות שהיו כלן רוויות אהבת הבריות, אהבת תורה ואהבת ישראל.

מר צבי הלוי מטעם הסתדרות המורים, מר תודן מטעם "יד - ושם" והמהנדס שמחה וידה, יו"ר התאחדות עולי הונגריה עמדו בדבריהם על מטרת הכנוס והתועלת הרבה שבהנצחת הקהילות ע"י בתי-הספר.

לאחר שתלמיד כיתה ח' קרא את מגילת ההנצחה הוזמנו לחתום עליה נציגי הכיתות ונציגי הקהילות, הוקרא המברק שהגיע מהיועץ המשפטי של הממשלה והקטיגור במשפט אייכמן, ח"כ גדעון האוזנר, ובשירת "אני מאמין" ו-"התקוה" נסתיים הטכס רב הרושם.

זכור ואל תשכח!

ילדי בי"ס "יבנה" בטכס ההנצחה

להלן תוכן
מכתבו של יו"ר ארגון יוצאי האלמין
מר כרמי מנחם אל ביה"ס.

ארגון עולי האלמין - טורץ והסביבה
תל-אביב, רח' יבנה 22, טלפון 611660

ב"ה, יום רביעי ז' אייר תשכ"ז
17.5.67

לכבוד
ביה"ס המ"ד יבנה
גבעת - אולגה.

הנדון: הנצחת הקהילות קלוז' האלמין.

ראשית מודה אני לכם על החוברת ששלחתם לי ועל המלאכה הנאה שעשיתם,תהיה ברכה במעשה ידיכם. המעשים הללו שיכים לסוג הפעולות הרוחניות שעושים שלא על מנת לקבל פרס ורבים מאתנו לא יודעים להעריכם. אם יש בינינו היודעים כך לא יכולים להשתחרר מחיי היום יום האפורים שלהם ולהתפנות לעבודות רוחניות ומכובדות אלו. על כן כפולה ומכופלת ערך עבודתכם.

כבוד גדול הוא לי להודות לכם לבית הספר, למורים, לילדים ולכל אלה שנתנו יד להנצחת קהילת האלמין וקלוז' לזכר הקדושים שלנו שנהרגו ע"י הנאצים.

מודה אני לכם בשמי ובשם שארית הפליטה של קהילת האלמין והערצתי במיוחד למורים ולמשתתפים שלא הכירו את קהילתנו ואולי אפילו לא שמעו על קיומה קודם לכן. ובכל זאת קבלו על עצמם את כל הטירחה שרבים מיוצאי קהילתנו לא עשו כן.

מי יתן ויגמול ה' כגמולכם עבור מחשבתכם ומעשיכם שכולה טהורה היא ותצליחו בדרככם שבחרתם לכם.

עלו והצליחו בע"ה.

בכבוד רב,
יו"ר ועד הקהילה האלמין
מנחם כרמי

ארגון יוצאי האלמין והסביבה בישראל

קטעים מהשיר של י.ל. ביאלר
שנאמרו ע"י התלמידים לפני
הדלקת 6 נרות הזכרון בלווי
כנור לפי המנגינה של "עירה
בוערת".

א - לי, א - לי

א - לי, א- לי, נפשי בכי
וזעקי בת ישראל
מספד שאי והתיפחי
אכלה אש בישראל

על הקהלות השוממות
ועל חורבן מקדשי א-ל
יקודי להב שלהבות
ערי פאר בישראל

על עוללים גמולי חלב
המרוטשים לפי צורים
ועל דמם אשר זב
בראש חוצות לעיני הורים

על קרונות צפופי אדם
אשר רוצפו גפרית וסיד
צחי צמא בכלות נפשם
צעקו מים ואין מושיט

עלי קופאים בשדות שלגים
ילדים רכים בחיק אמהות
ועל קדושים השואגים
קבורי חיים מתוך בורות.

על צדיקים ענוי עולם
נדיבי עם הוגי תורה
בתאי רעל נחנק קולם
נפלה כבתה המנורה.

על קדוש השם ועם
ועל נקמת דם טהורים
בתעצומות מסרו נפשם
לחמו נפלו הגבורים.

(חזרה על הפזמון-בית ראשון)

מדברי ההספד

דברי מנהל בית-הספר מר יהודה שוורץ

בחיל ורעדה מעלים אנו היום את זכר קהילות הקודש, ביניהן את קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין אשר ביזמת הסתדרות המורים, "יד-ושם" ובעזרת העיריה והתאחדות עולי הונגריה קבל בית-הספר על עצמו להנציח. על - ידי זה, שאתם תלמידים יקרים תלמדו לדעת להכיר את מוסדות התורה, את אנשי הסגולה ואת אנשי הרוח שכוונו את דרכיה בחיים, קהילה שהיתה, ואיננה יותר.

כשחזרנו לשם מיד אחרי השואה מצאנו חורבן מלא, פסתנו על גויות,גוילים נשרפים ואותיות פורחות,הרחובות,שכל פינה בהן היתה ספוגה תורה ויהדות מקורית - היו חרבים. מקדשי-מעט היו עזובים וריקים מאדם וכך הגענו לידי מסקנה שהעיר לא עירנו יו-תר,כי איך נוכל להקים ולבנות חיים חדשים על אדמת נכר,החלטנו לעלות ארצה לבנות ולהבנות בה.

קדושנו הושמדו, אבל רק גופם הושמד, רוחם קיימת, הם חיים בתוכנו ואם אנחנו נצליח למסור לדור הצעיר את ערכי הנצח שהנחילו לנו בני קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין ואם אתם, תל-מידים,תמשיכו במסורת המפוארת שלהן,אז קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין לא יפקדו ולא ישכחו. מי יתן שתהיו ממשיכים נאמנים למען התורה, למען העם והארץ, כמו שהתחילו והמשיכו בני קולוז'-בר-קלאוזנבורג והאלמין ותהיה זאת נחמה פורתא לשרידים המעטים שנשארו אמן כן יהי רצון.

דברי הספד של המרא דאתרא, הרה"ג ר' דוד ורנר שליט"א

הקדוש ברוך הוא הקהה את הרגשותינו וסתם את מקור דמעו-
תנו. אם חכמים אמרו על חורבן בית המקדש שצריכים היו לגזור לא
לשתות יין ולא לאכול בשר והעלו גם הצעה אפילו לחם לא לאכול,
כי בו הקריבו מנחות בבית המקדש, דומה שעל אסון עמנו בימנו
היו צריכים לגזור משהו יותר מעל חורבן המקדש. אפשר שהיינו
צריכים לא לשתות ולא לאכול.

עוד לא קרה כשבר הזה. חסד עשה אתנו ה' שהקהה את רגשו-
תנו. הן כל הקינות שנאמרו עד היום אינן מתחילות לבטא את גודל
האסון והשבר של תקופתנו. חושך ירד על העולם - וימש חושך, אבל
אותו חושך יש בו אור, אור שנוגע לנו. הוא שפך אור על רשע-
ותם של שונאי ישראל ומה עלולים הם לעשות, אם עוד העלנו אי-פעם
בדעתנו שיכולים אנו לחיות בשלום עם "אנשי תרבות", אנשי מדע
בעלי השכלה; באה השואה הזאת ושפכה אור, אור גדול ולמדנו
להכיר את האכזריות והשנאה הכבושה שבכל שונאי ישראל.

העצה והמסקנה היחידה להתבצר במדינתנו העצמאית, להתבצר
ולהתחזק ולהמשיך את המורשת אשר אותן קהילות ישראל חינכו או-
תנו. ילדים יקרים, סיפרו לכם בודאי ויודעים אתם שמיליון יל-
דים, כמותכם, חובשי בתי-הספר, תלמודי-תורה אשר למדו אולי יותר
טוב מכם ולמדו מבוקר עד ערב באותה קלאוזנבורג, באותה האלמין,
בתי מדרשות מלאים מבוגרים וילדים, אשר הגו יומם ולילה בתורה
בנביא ובגמרא בהתמדה ובשקידה נפלאה, הם הדגישו כל אושרם בלי-
מוד תורה וחכמה ובהליכה בדרך התורה והמצוות.

כיום, חייבת יד אחת שלנו להחזיק בשלח ולשמור על גבולות
ישראל. אך חלילה לנו להרפות ידינו מהמורשת העשירה והנעימה,
שהנחילו לנו קהילות ישראל בגולה וזו ההנצחה העמוקה ביותר, שב-
אפשרותינו לעשות.

נמשיך לחיות, לבנות ולפתח את ארצנו, לאורם של אותם ער-
כים שהם חיו.

יהודה שורץ מנהל בית-הספר
פותח את טכס ההנצחה

מרא דאתרא הרב הגאון ר' דוד ורנר שליט"
מברך בשם משרד הרבנות בחדרה

מנחם כרמי מברך בשם
יוצאי האלמין טורץ והסביבה

מרדכי קוסטליץ,סגן ראש העיריה
מברך בשם עירית חדרה

דברי סגן ראש עירית חדרה מר מרדכי קוסטליץ

התאספנו כאן בבית ספרכם כדי להעלות ולהנציח את זכרם של קהילות קדושי קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין, צעד חנוכי ויפה עשו מנהלי בתי הספר בגבעת אולגה שקבלו על עצמם להחדיר לתלמידים את תודעת השואה. יפה עשו שכאן, דוקא בגבעת אולגה שרוב התלמידים הם מעולי צפון אפריקה או ילידי הארץ מצאו לנכון להנציח את זכר קהילות הקודש הללו.

ילדים אלה, שיודעים מעט מאוד על גלות זו, חובה קדושה מוטלת על עם ישראל ועלינו בתוכם,"להזכיר ולא לשכוח"את השואה הזאת. יש משמעות מיוחדת לדברים אלה - לפניכם ילדים יקרים - מכיון שלא היתה עוד פרשה מזעזעת ומחרידה,כרציחת למעלה ממל- יון ילדים שדמם נשפך כמים בכל דרכי אירופה, הפרדתם בכח מא- מותיהם וקריעתם לגזרים לעיניהם.

אלה הם פרקי זוועות הנוראות ביותר בכל תולדות האנושות, רבים מאלה הלכו לקראת סופם המר כששפתותיהם ממלמלות: שמע ישראל ה' אלקנו ה' אחד.

בימים אלה מלאו 23 שנה שקלגסי הנאצים דרכו על אדמת הונ- גריה מ-19 למרץ עד סוף חודש יוני במשך תקופה שלא יותר מ-3 חו- דשים הספיקו להשמיד כ-80 אחוז מיהדות הונגריה ובתוכם כל היל- דים.

אנו אומרים בתפילה: זרים אמרו- שאין תוחלת ותקוה, כי הלכנו כצאן לטבח יובל, להורג ולאבד ובכ"ז אלה שהלכו צוו לנו את המשך החיים שנוכל לספר לדורות הבאים את הבלתי נשכח.

לכן, ילדים יקרים, מחובתכם האנושית היהודית והישראלית לזכור, כי על קברותיהם הוקמה מדינת ישראל.

מחובתכם להזכיר יום ביומו כמצבת זכרון - מצבות חיים, כי מצבות כאלה לא הוקמו שם בגיא ההריגה. יהי רצון, שנהיה עם דור להמשיך ולהמשך המסורת היהודית ונהיה מבחינת גלעד-חי לדו- רות הבאים, לאלה, שצוו לנו את החיים.

דברי נציג ארגון קהילת קלאוזנבורג

מר שלמה זמרוני

ברשותכם וברשות רבה של חדרה, סגן ראש העיר מר קוסטליץ, נציגי משרד החנוך, מוזמנים נכבדים ואחרון-אחרון - ילדי ישראל, ילדי חדרה היקרים. הוטל עלי להגיד כמה מלים בשם חוג יוצאי קלאוזנבורג, הנמצאים כאן בארץ. נמצאים כאן אתנו יושב ראש החוג מר דוד מוזס, הגב' אסתר ווייסבורג אשתו של ד"ר חיים ווייסבורג המנוח, האינג' אהרון אלבאום, בתו של הרב אליהו קליין וכו'.

מעשה גדול עשיתם להעלות ולהנציח זכרה של הקהילה המפוא-רת הזאת, קהילת קלאוזנבורג שאנחנו כאן שרידיה. קהילת קלאוזנ - בורג - אחת הקהילות העתיקות והמפוארות ביותר ביהדות הנוגריה בכללה וביהדות טרנסילבניה בפרט - שחיו בה גדולי הדור. ר' הלל ליכטנשטין, שהיה נודע בעולם היהודי בשם הילל מקולומיא, שהיה רבה הראשון של קלאוזנבורג, ר' פייש פישמן,שהיה אחרי-כן המגיד מפרסבורג בימי ה"כתב סופר", ואחרי-כן ר' אברהם גלאזנר בן בתו של ה"חתם סופר", ר' משה שמואל גאלזנר ורבה האחרון של קלאוזנ-בורג, ר' עקיבא גלאזנר ז"ל.

עיר של תורה ומדע מצד אחד, ישיבות ומוסדות תורה, ומצד שני מוסדות-מדע, גימנסיה עברית הראשונה בטראנסילבניה, בית ס-פר תיכון דתי של הקהילה, מוסדות תורה וחסד, אשר היו ואינן יו-תר.

בזמן שראיתי את המסכת הזאת שהוצגה כאן, נזכרתי באגדה נפלאה, אחת מאגדות החורבן של ירמיהו הנביא. אחרי החורבן הסתו-בב הנביא בין חורבות ירושלים, ראה את ילדי ישראל ההרוגים, - מספרת האגדה - ... הוא הרים את ידו לשמים וזעק: רבונו של עו-לם, הכליה אתה עושה לשארית ישראל? - בזמן שראיתי את המסכת הזאת של ה-משה'לך ושל ה-מירה'לך. גם ילדי ישראל, ילדי קלאו-זנבורג, כאילו גם הם בימי החורבן של השואה הרימו את ידיהם לשמים וזעקו: רבונו של עולם - הכליה אתה עושה לשארית ישראל? אבל רבונו של עולם ברחמיו הגדולים אמר למשמיד, הרף! והנה אנח-נו ממשיכים את חיינו כאן בארץ ישראל. אתם ילדי חדרה היקרים, יישר-כוחכם ויישר-כוחו של מנהלכם בן-עירנו, שאתם מנציחים את שמה של הקהילה המפוארת הזאת ומנציחים את שמם של ילדי ישראל היקרים שהיו ואינם יותר, - כי נטבחו, - יישר כוחכם! המברך יברך אתכם.

דברי נציג יוצאי האלמין, מר מנחם כרמי

כאחד משרידי יוצאי האלמין באתי לברך אתכם בשמי ובשם יתר יוצאי האלמין, שלא יכלו לבא היום לכאן מכל מיני סיבות.

אהדה והערצה, תודה רבה לכם, שקבלתם על עצמכם משימה גדולה זו, שהיא גם לכם זכות מיוחדת ושקבלתם להנציח דוקא קהילת האלמין, שהיא היתה קהילה קדושה במלא מובן המלה. היו בה בערך 350 משפחות, יהודים, שרובם ככולם היו שומרי שבת, מכל אותן משפחות היו אולי 3 - 2 משפחות בלבד, שלא שמרו שבת והחנוך היה חנוך חדר ישיבה כמו שהיו בזמנים אלה כולו טהור וקדוש.

אני מודה לכם בשמי ובשם יוצאי האלמין.

מחבורי התלמידים

רחל שורץ, כתה ח'

קהלת האלמין

עיירה ובה קהלת קודש מפורסמת
אשר מקולות התורה אינה דוממת
יהודים צדיקים, ענקי רוח בתורה
"והגית בו" יקרה להם מפז ומכל סחורה
ישיבה ובית מדרש מהמעולים
שמשו אכסנית תורה לבחורים
אישים, גאונים, צדיקי המקום
ביניהם ר' שלום קליין - עליו השלום
שערך מדי לילה בלילה "תקון חצות"
והצפיה למשיח היא בראש המחשבות
המקל והשופר ליד מטתו
כדי שיצא ראשון לקראתו
ר' ברוך הנדלר אוהב הוכוח
ור' שלמה זלמן דסקל מגדולי הרוח
ר' יעקל מיטלמן בחצות הליל למקוה רץ
כשפיו ממלמל קטעים מסוגיות הש"ס
ור' דוד לוי בטלית ותפלין עטור
כולו ללמוד"קבלה וזוהר" מסור
ואף היהודי הפשוט העובד למחיתו
ישמח בערב בביהכנ"ס ללמוד את משנתו
ולאמירת "תהלים" בהשכמה מי ראשון?
פועל במרתף היין - דודי שמעון
עובד בזיעת אפיים ומסתפק במועט
ללמד בנו תורה - הסבא זאב ואלף החייט
האשה - אשת החייל - אינה מפסיקה לעבוד
על מנת שהבעל יוכל לשבת וללמוד
האמהות הצנועות בשבת קוראות "צאינה וראינה"
עושות צדקה בסתר, ביניהן הדודה - רחל הניה
הסבתות היקרות ריזל ופיגא לא זכו לקבר ישראל
יזכור אותן לטובה לפני כסא הכבוד -ה-אל
ביום קבלת התורה ב"שמע ישראל" על שפתן
נהרגו באושביץ ופוזר אפרן

הגאונים, הצדיקים ופשוטי העם
היכן נעלמו, איפה כולם
ומדוע כך עלה בגורלם
של "עמך" ושל גאוני העם?!
"למה" שאלה נוקבת ומאשימה
שאלה שאין עליה אף תשובה
למה ה' אלקים ומדוע
מדוע ממשיך העולם להיות כה רגוע
השמש זורחת עולה ומאירה
הפרחים פורחים והעצים מלבלבים בעיירה
מבין חורבות והריסות המקום
ומבליטים את הכיעור של המעשה האיום
אכן, רבות כבר כתבו ויכתבו על הטרגדיה הנוראה
אנו בניהם - הממשיכים לא נשכח זאת הרעה

אל לנו לשכוח, כי אם לזכור ולהזכיר

ואת שמם של יקירינו הקדושים לפאר ולהאדיר.

שורץ רחל

חיי חברה בהאלמין

את צאן מרעיתו בצדק מנהיג
הרבי, ר' אליהו קליין, הצדיק.
תקיף בדעתו וללא משוא פנים לאיש
כמו לעשיר כן לבעל מזל ביש.
ובראש השנה, עת הקריא את התקיעות
הרטיט הלב והחזיר בתשובה נשמות.
בנו ממשיכו ר' יעקב שלום קליין
שהיה לאנשים פוסק ודיין,
מנהלה של ישיבה גדולה ומכובדת
אשר במרכז העירה לתפארת עומדת
נאומיו ריתקו את קהל השומעים
והוסיפה לכך חיצוניותו ומראהו הנעים.
אדם עני וחסר כל שיש בו מן הגאוה ומתביש
לחזר על הפתחים
לא ישכח ויעזב בהאלמין, כי הרי "כל ישראל
הם אחים"
מוסדות צדקה, ישנם בשפע
וכל בעל בעמיו רואה כדרך הטבע,
לתת ולתרום, או לחברת "עוזר דלים"
לתמוך במשפחה דלה רבת עוללים
או כלה יתומה שהגיעה לפרקה
על מי הוצאות דברי החתונה?!
כמובן, שעל מוסד "הכנסת כלה" שפועל,
בנדיבות בעזרת התושבים והא-ל.
ואם נפלה בעיר שמועה, כי נפטר אדם
ואין מי שידאג לחסד של אמת בכל העם
כי אין לו קרוב וגואל
ועני הוא בישראל,
אין הוא מושלך חלילה חסר ישע
באים לעזרתו חברי "חברה קדישא"
כי כאלה הם חיי העירה, המושתתים
על עזרה לזולת ללא שום כללים.
אכן רוגעים ויפים היו כאן החיים
טובים ופשוטים - הטף נשים ואנשים
ונסתר ונעלם, מדוע כך עלה להם בדין
ולנו לא נותר אלא לבכות ולזעוק על דאבדין!!

מחיבורי התלמידים

ואל תשכח

לקט מתגובות התלמידים בחיבורים לטקס הנצחת הקהילות

הדלקנו נרות-נשמה לזכר היהודים שנהרגו על קידוש-השם והמקהלה שרה שירים עצובים, נוגעים ללב, עד שדמעות זלגו מעיני.קהל המש-תתפים, אנחנו התלמידים קבלנו על עצמנו ללכת בדרכם הטובה והיש-רה של הקדושים.

יפה חמיש

ההצגה היתה עצובה כל-כך עד שהתחלתי לבכות וכל הקהל בכה איתי.

רות לביא

תכנית ההנצחה הביאה אותנו להתרגשות רבה. דמעות זלגו מעינינו באבדן יהודים טהורים שנלקחו כצאן לטבח באין מושיע.

רפאל דדוש

ביום הטקס באנו אל ביה"ס בלבוש חגיגי וקבלנו את האורחים בסבר פנים יפות. כאשר שמעו האורחים את התכנית פרצו בבכי, כי הרגישו את אשר עבר עליהם.

טובה לוי

היה מזעזע לשמוע איך מירה'לה בוכה וצועקת "אני רעבה" ואחיה מנחם אותה. ההצגה הביאה לידי התרגשות את כל הקהל, ילדים, יל-דות, מורים ומורות בכו.

רבקה דובין

כשיצאנו מטקס ההנצחה לבנו היה מלא כאב וצער על הקהילות שהוש-מדו, ה' ינקום דמם.

יוסף תנעמי

חלק מהמשתתפים, כשראו את הטקס - נזכרו את אשר עבר עליהם ובכו בכי מר קורע לב.

יגאל

י ז כ ו ר

יזכור ה' את קדושי האלמין טורץ והסביבה
אבות ובנים אמהות ובנות, ילדים וטף,
שנהרגו, נשרפו, נטבעו, עונו עד מות,
נורו ונקברו חיים על קדוש השם.

את רבנו הקדוש ר' יעקב שלום זצ"ל אב"ד
דק"ק האלמין
ואת רבנו ר' אברהם שלום ירוחם פרידמן זצ"ל
אב"ד דק"ק טורץ

יזכור ה' את בתי-הכנסת וספרי-הקודש,
הישיבות עם תלמידיהם, חדרי תלמוד תורה,
ובתי"ס שחרבו וקול תורה נדם בהם.

יזכור ה' את הקרבנות היקרים - הי"ד !
תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

ת פ י ל ה

אב הרחמים שוכן מרומים
ברחמיו העצומים, הוא יפקוד ברחמים,
החסידים והישרים והתמימים, קהילות
הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם.
הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם
לא נפרדו. מנשרים קלו ומאריות
גברו, לעשות רצון קונם וחפץ צורם.
יזכרם אלוקינו לטובה, עם שאר צדיקי
עולם, וינקום דם עבדיו השפוך ככתוב
בתורת משה איש האלוקים:הרנינו גוים
עמו, כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב
לצריו וכפר אדמתו עמו.

(מסידור התפילה.)

לזכרון קדושי האלמין פורץ והסביבה

מכתבו של הרב ישעיהו ברקאי, לשעבר מנהל בי"ס מ"ד בארץ, כעת משמש
כרבאי ומנהל בי"ס בבוסטון
ארה"ב.

ב"ה, ז' אדר תשכ"ט

לכבוד
ידידי מאז, איש האשכולות ורב פעלים,
מר יהודה שורץ,מנהל בית ספר המ"ד יבנה,
ח ד ר ה .

ח.מ.נ.,

מה מאוד רחב לבי ורמה קרני בד', בראותי את ספר הזכרונות של קדושי קלויזנבורג, והעתק מספר הזכרונות של קדושי הלמין אשר נמצא כעת בדפוס, אורו עיני בעיוני בהם, מבחינת "הודו לד' כי טוב". נכון היה להוציא לאור ספר זכרון זה; לזכרון אלה, שמעשיהם, הם זכ-רונם לכבוד הולכי וממשיכי דרכי המסורת לתפראת מגשימי מידות ישראל להלכה ולמעשה.

תרומה יפה זו, שעמלת לזכרם ולעילוי נשמותיהם הזכות והטהו-רות של אחינו בני ישראל מעיר מולדתינו ק"ק הלמין יצ"ו, אנשים נ-שים וטף שנספו בהמוניהם באכזריות חימה בידיה הטמאות של המפלצת הנאצית באירופה, ועשן הכבשנים שבהם עלו על המוקד, תשמש עידוד ואי-מוץ לנבוכי הזמן, ומיואשיו. ע"כ תחזקנה ידיך באשר תעשה וגם תצליח להרמת קרן ישראל ותורתו.

ובזכות זכרון קדוש זה, יזכור לנו ד' את עקדתם לרפא מחץ עמו, להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם,בגאולה שלמה ובנין בית מקדשנו ותפארתנו בב"א.

בידידות ובכבוד רב,

(-)

ישעיהו ברקאי

מדברי ההספד שנאמרו ע"י מנהל ביה"ס
המנציח - יהודה שורץ - ביום הזכרון
של הקהילה בתשכ"ז בבית הכנסת "מושב
זקנים" בתל - אביב.

הנצחת הקהילה - כיצד ?

על דורנו הוטלה המשימה הקדושה של "זכור ואל תשכח".
זהו אחד הצווים שהתורה ציותה עלינו עם שחר ילדותנו כעם
וזהו אחד הצווים החלים עלינו היום מחדש.דורנו,דור השואה
הולך ומזדקן וגובר והולך החשש שלא הצלחנו להנציח בלבם
של בנינו ובנותינו את זכרם של קדושינו במדה כזאת שהוא
ימשיך לחיות בהם והם ימשיכו להנציחם בבא הזמן בלב הדור
הבא.

בעקבות סיסמת הועדה להנצחת קהילות שליד משרד החנוך,
האומרת: אלפי קהילות ישראל נמחו בשנות השואה מעל פני אדמת
אירופה, יקומו אלפים בתי"ס בישראל ויקימו שם-וזכר לקהילות
אלו - החליט ביה"ס שבהנהלתי, בית-ספר המ"ד "יבנה" בחדרה
להנציח את קהילת קולוז'בר והאלמין. שבועים לפני פסח קיימ-
נו בביה"סאת טקס ההנצחה בהשתתפות נציגי הארגון.

תשאלו, להנציח קהילת קולוז'בר והאלמין - כיצד אפ-
שרי הדבר, האם יכולים אנו להנציח קהילה שנרצחה?!

אין ביכולתנו להעלות בשר וגידים על העצמות היבשות,
אשר גם הם אינם, אבל יכולים אנו לשמור על זכרם, על ידי
הופעת ספר " י ז כ ו ר " .יכולים אנו להעלות את דמותם של
הנעדרים, אנו יכולים להחיות את ההוי-הדתי והתרבותי של הק-
הילה בהאלמין, ללמד על מוסדות החנוך בעירה, על הישיבות וה-
חדרים. ביכולתנו להדגיש את סוגי המתפללים בבתי הכנסת,בבתי
המדרש ועל מוסדות הצדקה בעירה.

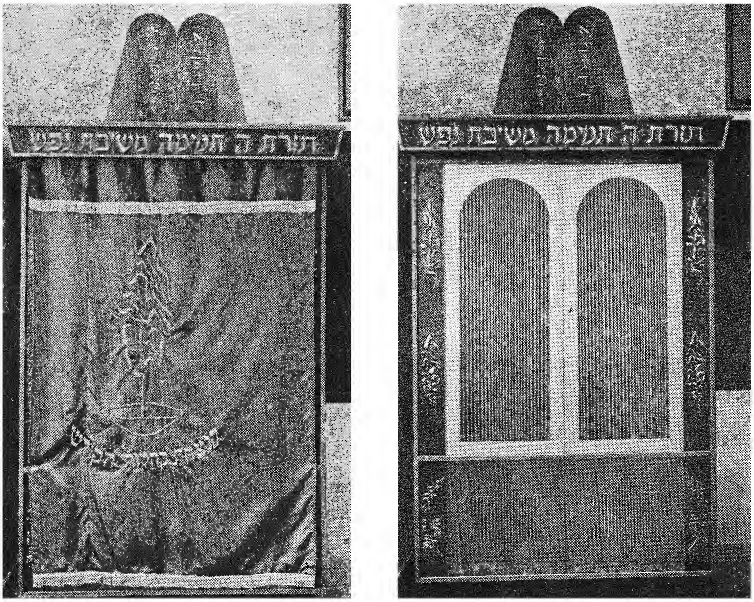
אין בכוונתנו לתת תמונה שלמה מקיפה על קהילת האלמין
לתקופותיה השונות ופעליה הרבים והמגוונים, מלאכה זו בדין
שתיעשה על ידי חבר מומחים.

בספר זכרון זה מתכונים אנו לציין בראשי פרקים כמה תופע-ות ומעשים בולטים של העבר הרחוק והקרוב, כדי להקים שם - וזכר לקהילה וכדי לקרב אל לבם של ילדינו, קהילה מפוארת זו. הדבר יכול להעשות על ידכם ועל ידי ילדיכם, ספרו להם על ערכי הנצח שנוצרו בהאלמין, ספרו על החיים המפוארים שאבדו, בניכם ובנותיכם יכתבו על כך אח"כ את חיבוריהם. הביאו נא גם את ילדיכם לימי הזכרון של הקהילה, שאנו עורכים מדי שנה בשנה ונשלב אותם עי"כ בצורה חיה ורגשית במשפחה הגדולה של יוצאי האלמין ונגיע על ידי כך גם לקרוב לבבות "לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם".

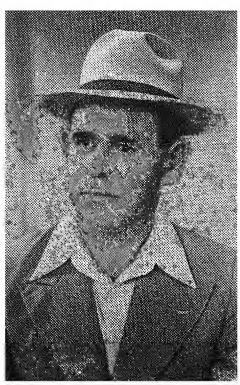
עם הופעת "ספר הזכרון" ברצוננו לקבוע בביה"ס "שבוע של הנצחת הקהילה" בו נלמד עליה באופן אינטנסיבי, לסיים שבוע זה בחידון והתחרות בין-כיתתית בנוכחות חברי ארגון שיחלקו את הפרסים למצטינים מהקרן המיועדת לכך.

בתכניתנו - מחוץ להקמת מצבה - אנדרטה לזכר הקהילה, לפתוח ביכנ"ס לנוער וחדר זכרון, ארון קודש וספר תורה לזכר הקדושים.

כל זה ישמש ציון וגלעד לעיר ואם בישראל ששקיעתה מטילה עלינו, על השרידים - את החובה הקדושה לזכור ולהזכיר לנו ולבאים אחרינו.

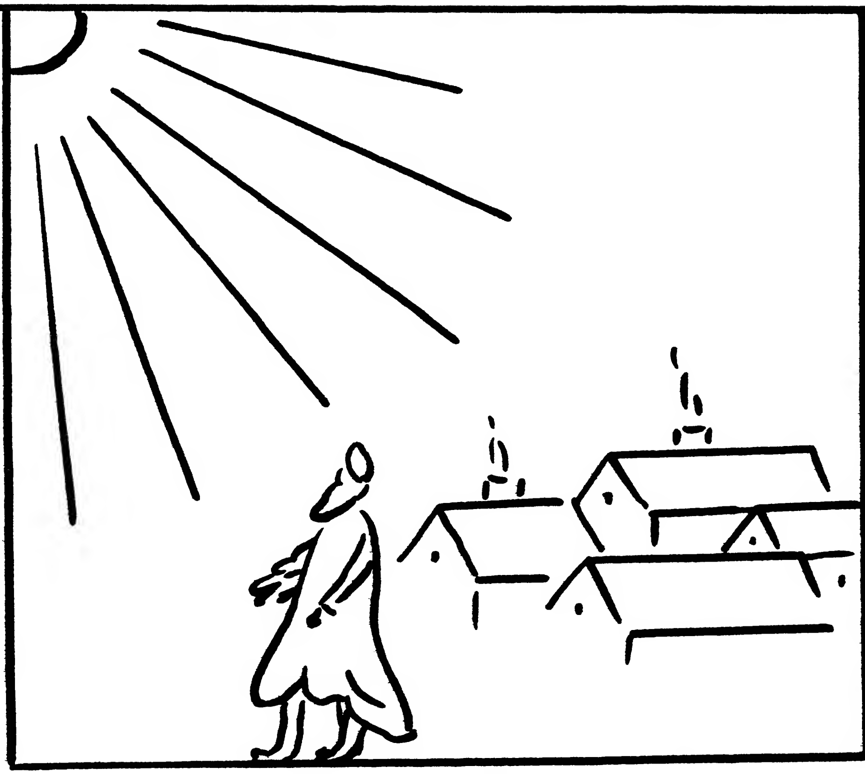
ארון קודש בבי"ס "יבנה" בחדרה
לזכר קהילות הקודש קלאוזנבורג והאלמין

יהודה שוורץ
עורך הספר

כשיהודי הונגאריה הובלו לאושוויץ...

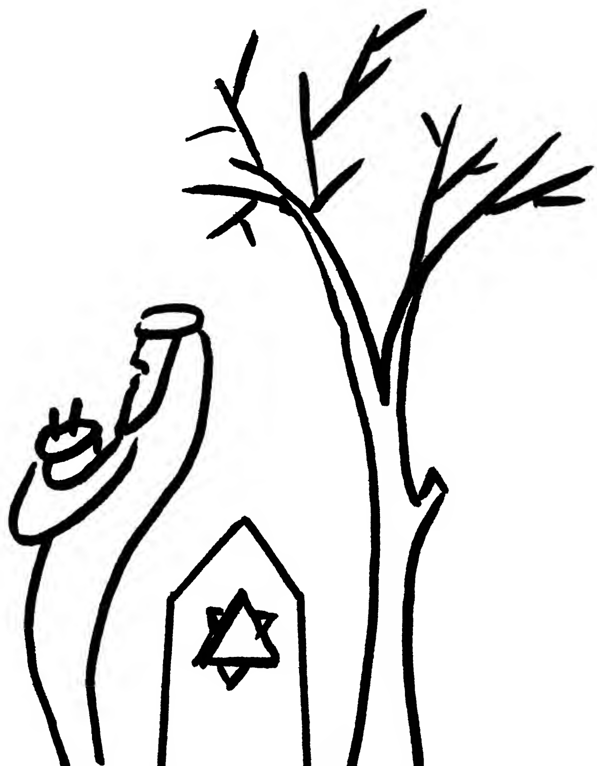

על הקהילה

להנצחת זכרון קדושינו ולעלוי
נשמותיהם של בני הקהלה שנהרגו
על קידוש השם במחנות השמדה
בכבשני אושויץ-בירקנאו ובמחנות
העבודה

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה
ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי.

ה׳ ינקום דמם!

אישים ודמויות בקהילה

חוברת זו הודפסה בתרומתו האדיבה
בסך 500 לידות של יו"ר ארגון יוצאי
האלמין, מר טראוב כרמי מנחם והמשפחה
צבי, אילנה, מנשה, חיה ודוד לעילוי
נשמות הוריהם הי"ד

תמונת אביהם ר' גבריאל טרויב ז"ל

יהודה שורץ

האלמין

סקירה היסטורית.

לצערי, לא מצאתי מקורות היסטוריים על העיירה לא בלקסי-
קונים ולא בספרי המחקר העוסקים בעברם ההיסטורי של יהודי הונג-
ריה בכלל ויהודי טרנסילבניה בפרט, מכיוון שהאלמין לא התפרסמה
בין הערים הידועות והצטיינה רק אחרי מלחמת העולם הראשונה, כש-
הועברה לרומניה והיתה לגבולה הקיצוני. יהודי טרנסילבניה לא קב-
עו לעצמם מקום מיוחד בהיסטוריה הכוללת של יהודי אירופה. עד אח-
רי מלחמת העולם הראשונה הם היו חלק בלתי נפרד של יהודי הונגריה,
לפי המנטליות שלהם, סגנון חייהם, מנהגיהם והנהיה אחרי רבותיהם.
הם היו מעין פרבר מעבר לתחום. -

הדרך ההיסטורית של יהודי טרנסילבניה היתה שקטה יותר מזאת
של יהודי הונגריה. גם התפתחותה היתה אטית יותר, ללא הפרעות וגז-
רות מיוחדות, כי בטרנסילבניה חיו במנוחה גם מעוטים של עמים אח-
רים ונוכחותם של היהודים לא הביאו להתנגדות גלויה באופן יחסי.

חוקרים מגלים בטרנסילבניה עקבות יהודים עוד מימי שלטון
הרומאים. מצבות יהודיות במוזיאונים ותעודות מספרות על גדודים
יהודיים ששמרו על בטחון האימפריה הרומית בגבולותיה המרוחקים
האלה.

כמו-כן, ידוע לנו - בלי לדלג על תולדות התישבות היהודים
בהונגריה - שבעיקבות צבא הכיבוש התורכי בהונגריה (1536) באו גם
יהודים מתורכיה, אשר היו רוב רובם מפליטי יהודי ספרד ויתרם יהו-
דים מארץ ישראל, סוריה ויון, אבל יתכן שבאותו זמן לא הופסק גם
זרם התנודה מאוסטריה הקרובה, כי הקהילה בבודה - למרות הזרימה
הגדולה של יהודי ספרד - המשיכה גם הלאה לשמור על אפיה האשכנזי.

מעניין לדעת שהמתישבים החדשים הללו שמרו גם אחרי התישבו-
תם בהונגריה על האזרחות התורכית, מכיון שזאת הבטיחה להם זכויות
יתר מבחינת הגנה ומסחר.

ניהול כלכלת המדינה וגביית המסים היו ברובם בידי יהודים.

הדינים וחשבונות על גביית המסים היו כתובים עברית או ספרדית באו-
תיות עבריות. כך מוצאים אנו, ש- שמו של מנהל המסים במחוז אסטרגום
- Esztergom - היה ירושלמי הושע וכן ביתר המחוזות - היהודי עתלה,
שלמה, שמעון וכו׳. באותה תקופה פוגשים אנו בשמות יהודיים בשטחים
כלכליים, כמו יעקב טולידנוס, שלמה אבן שבת, זכריה דבוש, מוסה בן
בלקו, המוכיח את מוצאם הספרדי. בעניני דת והלכה המשיכו לפנות לר-
בנות בקונסטנטינופולי וסלוניקי.

בסוף תקופה זאת - אחרי מרד הקוזקים - בימי חמלניצקי(1648)
התישבו כאן גם יהודים מפולניה ואוקרינה.

החיים היהודיים הגיעו לקיצם עם שחרורה של הונגריה מעול
התורכים ובשנת 1686 הוכרחו כל אותם היהודים שהתישבו בהונגריה עם
כיבוש התורכי לעזוב את הארץ יחד עם הצבא התורכי, מכיון שבהגנת
המבצר בעיר בודה השתתפו היהודים, באופן פעיל בצד התורכים. היהו-
דים אשר נשארו נרצחו בחלקם הגדול ע"י הצבא האוסטרי הפולש ללא רחם.

בשנים האחרונות גילו הארכיאולוגים בבודה את ביהכנ"ס, בו
התבצרו בזמנו חלק מהיהודים כדי להתגונן בפני הפולשים האוסטרים,
אשר הציתו עליהם את בנין ביהכנ"ס, שם מצאו את מותם. הארכיאולו-
גים אשר גילו גם את עצמותיהם השרופות של אותם היהודים ראו בכך
הוכחה לנכונות הקינה שבמגילת-אופן" (שם בודה בגרמנית) בה רשם רבם
של יהודי בודה את פרטי הזועות של אותה השואה, אחרי שהציל את עצ-
מו וברח לתורכיה.

<u>היהודים בטרנסילבניה.</u>

היהודים בטרנסילבניה הצליחו לעבור בשקט יחסי את תקופת
השואה הזאת אשר באה עליהם עם פריקת עול התורכים בהונגריה ונשארו
בטרנסילבניה ללא פגיעה.

ההיסטוריון ד"ר כהן שמואל מנסה להוכיח את קיום הישוב הי-
הודי כאן על ידי כך, שאחרי שואת מוהאצ׳י ב-1526 הציע זפוליה
ינוש Zápolya János שליטה של טרנסילבניה למלך לאיוש השני -
Lajos II - להעמיד אחראי על טביעת מטבעות המדינה יהודי בשם
יצחק.

היהודים נזכרים בפעם הראשונה בדו"ח של כנס ארצי בקולוז׳-
בר ב-1578 כשהוגשה תלונה נגד התישבות יהודית. בקארלסבורג -
Gyulafehérvár פעל בית דין יהודי ב-1591 המוכיח את קיומה של

קהילה יהודית שם.

היהודים מוזכרים בשנה - 1600 כסוחרים ומספר שנים אחר-כך חלק מהם הוצא להורג באשמת מכירת ספרי קודש למיסד דת "שומרי שבת" פצ׳י שמעון Pécsi Simon.

את האישור החוקי להתישבות יהודית בטרנסילבניה נתן ב-1623 המושל בטלן גבור Bethlen Gábor. ברשיונו זה הוא מדגיש במפורש, שכונתו להפריח מחדש את השטחים בטרנסילבניה אשר חרבו במלחמות הק-שות. הוא מזכיר כאחד, שעושה את זאת ביזמת ידידו הרופא היהודי בקונסטנטינופול בשם-ססא אברהם. המושל פונה ישירות לנציגו בקונס-טנטינופול טולדה - לוגהי מיקלוש - Toldaloghy Miklós שיביא איתו משם יהודים לטרנסילבניה.

הרשיון הזה אושר גם ע"י הפרלמנט בקרלסבורג באפריל 1627 עם מתן חופש פעולה מבחינה דתית כלכלית מסחרית וכו׳ וצומצם אחר כך ע"י רקוצי גיורג - Rákoczi György, לפיו היתה זכות ישיבה ליהודים בקרלסבורג בלבד, אבל הגזרה הזאת לא בוצעה הלכה למעשה, כי גם אחרי כן מוצאים אנו ישובים יהודיים מחוץ לקארלסבורג (ב-בטלן, נאדי איקלוד, נתן-פאלבה - Bethlen, Nátánfalva, Nagy-Iklód-).

ב-1650 מעבירים חוק בפרלמנט בקארלסבורג, לפיו חייבים היהודים לצאת לרחוב רק בתלבשתם הלאומית, אבל חוק זה לא פגע בהם במיוחד, מכיון שגם בטלן גבור - Bethlen Gábor אסר עליהם להת-לבש כנוצרים, כדי למנוע מהם עי"כ פגיעות.

המושל אפה-פי מיהאלי הראשון - I Mihály Apaffy פונה בבקשה לשלטונות שלש פעמים (1678, 1673, 1661) להגן ולשמור על היהודים מהשתוללותם של העירונים. -

למרות שמצב היהודים היה מניח את הדעת לא גבר שם זרם ההת-ישבות היהודית מצד אחד, כי טרנסילבניה היתה רחוקה מכיוון תנודת היהודים וגם מהמרכז המסחרי שבאירופה ומצד שני גולי ספרד כבר הס-פיקו להתישב בתקופה ההיא במקומות אחרים ואילו זרם תנודת יהודי פולין עוד לא התחיל.

אין ספק שהמתישבים היהודים הראשונים היו מעדות ספרד,הרי המושל בטלן פנה ברשיונו בראש וראשונה ליהודים מגולי ספרד שהת-ישבו בתורכיה. חברי הנהלת הקהילה היהודית בקארלסבורג במאה ה-18

היו ספרדים, כמו כן רבה הראשון של קארלסבורג היה חכם ספרדי בשם אברהם רוסו, אשר ב-1736 התחיל לנהל את פנקס הקהילה, שהנו עד היום התעודה ההיסטורית החשובה ביותר ליהודי טרנסילבניה. הפנקס כתוב מהתחלה בשפה העברית אחר כך בשפת לאדינו (ז׳ארגון ספרדי) ולבסוף ביידיש.

זרם התנודה מפולין מתחיל במאה ה-18 בתנופה גדולה כל כך, שבמשך זמן קצר היתה העדה הספרדית למעוט ורשומו הולך ונחלש, עד שלבסוף אין מרגישים אפילו במנהגים שלמעשה הם שהניחו את היסוד להתישבות היהודית בטרנסילבניה, פרט לנוסח ספרד בתפלה, שנתקבל כ-תוצאה מכך בעיקר אצל יהודים ממוצא פולני.

אף שחסרים לנו הפרטים ההיסטוריים בקשר לתולדות התישבות היהודים בהאלמין ברור שהיא מתקופה עתיקה ביותר. המצבות עתיקות היומין בבית העלמין מוכיחות זאת. המצבה העתיקה ביותר בבית העל-מין בהאלמין היא מ- תק"ד (1704). דבר, אשר יכול-למרות הכל -במדת מה להבהיר לנו את הענין - הם הפרטים שברשותנו על העיר המחוזי שב-קרבתה - סאטמר, בה היתה אסורה כניסת היהודים עד ל-1848, פרט לשם מסחר ולכן התירו שלטונות העיר ב-1844 ליהודי בשם קסטנבאום לפתוח בה מסעדה, כדי שיוכל לספק ליהודים הסוחרים אוכל כשר.

יש להניח מכאן, שהתישבות והתערות היהודים בהאלמין נתקלה גם כאן בתקופה ההיא בגזרות והגבלות והורשו להכנס בה רק כסוחרים, המבקרים בירידים בדומה לעיר המחוז. -

<u>ה ר ב נ י ם</u>

בשנת 1736 אחרי מות הרב החכם הספרדי בקארלסבורג אברהם בן יצחק רוסו, הוחלט - לפי בקשת יהודי המקום ויתר הקהילות בטרנסיל-בניה - למנות רב כולל (לאנדעס ראבינער) שמתפקידו יהיה למנות ר-בנים במקומות גדולים של הישוב היהודי.

לא ידוע לנו אם בהאלמין - באותה תקופה - היה ישוב יהודי די גדול שיוכלו בכוחות עצמם לקיים קהילה אוטונומית נפרדת עם רב ראשי משלהם אשר נשלח ע"י מנויו של רב הכולל. אין בידינו מוסמכים, החושפים את חייהם של רבניה, מנהיגיה הרוחניים של הקהילה מתקופות קודמות. אין ספק שכולם היו גדולי תורה ומפורסמים בעולם התורני, שכן הרבנות בהאלמין היתה נחשבת כמכובדת מאד בסביבה.

על העיר המחוז סאטמר הקרובה, יודעים אנו, שהחל משנת 1890

הרה"ג ר' אליהו קלין זצ"ל
הראב"ד דק"ק האלמין ורבה הראשון

לוח הזכרון במרתף השואה
"הר ציון" ירושלים

לוח זכרון ב"תלמוד תורה" זכרון מאיר בני ברק
אשר נרכש להנצחת קהלות האלמין טורץ והסביבה

הרה"ג ר' יעקב שלום קלין זצ"ל
הראב"ד דק"ק האלמין ורבה האחרון

הפסיקו להכיר בסמכותו של הרב הכולל בקשר למינוי רבנים ובחרו להם לרב ראשי של העיר את הגאון הנודע ר' זאב מאנדלבאום ואחרי פטירתו ב-1897 את הרב הגאון המפורסם גם בחסידותו את ר' יהודה גרינוולד זצ"ל.

מכאן יש להניח שגם הישוב בהאלמין התפתח באותה תקופה בערך לקהילה עצמאית, אף שישנם סימנים, שגרו שם יהודים שנים רבות לפני-כן.בקשר למינויו של הרה"ג ר' אליהו לרב אב"ד על ק"ק האלמין,ברור לנו,שאביו ר'שמואל שמלקא זצ"ל שכיהן כרבה של סליש והגליל-כולל האל-מין,אחרי פטירתו ישב על כסא הרבנות בסליש בנו בכורו ואילו אליהו ירש את כסא הרבנות בהאלמין.

הרב הזקן

בשנת תרל"ג נבחר לרבה הראשי הרב ר' אליהו קלין בן הגאון ר' שמעלקא מסאליש בעל מחבר ספר "צרור החיים" וחתנו של מחבר הס-פר "יריעות שלמה" אב"ד דק"ק מאקעווע.

ר' אליהו היה גאון וירא שמים ועם זה צנוע ונערץ בפי כל התושבים לרבות שאינם בני ברית, עשה גדרים וסיגים לתורה וניהל את עדתו ברמה. היה תקיף בדעתו ולא נשא פני איש, ביניהם גם כלפי ראשי הקהילה. אם שמע על איזו פירצה בעירו שלח לקרא לו אם הוא עני או עשיר והוכיחו על פניו בדברים קשים. לא ויתר על מנהג קל, המקובל בין מנהגי ישראל. פעם ראה בימי ספירה שאחד מבני הקהילה היה מגולח. הלך אליו רבנו ונתן לו שלום, הלה תמה עליו - הלא נמצא אני כאן כל שבוע ואין רבנו מכירנו? ענה- זה אי אפשר, אתה אינך מהאלמין כי במקומנו אינם מתגלחים בימי הספירה.

ביום כפורים אחד, העיז לבא לתפלה לבהכנ"ס דיסלר - ראש השופטים של בית המשפט האיזורי שמקום מושבו היה בהאלמין כשהוא נועל נעלים ואשר היה אולי היהודי היחידי במקום שאינו שומר מצ-וות. מיד נגש אליו רבינו וביקש ממנו לחלוץ את נעליו או לצאת מביהכנ"ס. ודיסלר בצאתו מביהכנ"ס, כאיש החוק - הלך ישר אל הכו-מר לשאול, אם זכותו של הרב לעשות כן. הלה - אחרי שפתח את ספרי החוקים של הדת הנוצרית, פסק - זכותך ביום קדוש זה לא ללכת לבי-הכנ"ס, אבל אם החלטת ללכת, מחובתך לקבל במלואה את מרותו של המ-רא דאתרא, את הוראותיו ולהתנהג כפי המקובל.

תקן תקנות יקרים כדי לחזק את רוח חיי התורה בקהילה,גדו-לי הדור העידו על פרישתו וקדושתו. היה מחונן בפה מפיק מרגליות, דרשותיו היו מפורסמות, בראש השנה בדרשה שלפני תקיעת השופר היה מעורר לתשובה את קהל שומעיו, אז היה רגיל לומר - כאילו ראה את הטרגדיה בעיני רוחו. החלף-סכין השוחט - כבר מונחת על צוארנו

ועוד אין רואה את דמעותיכם - את ההקראות לפני התקיעות היה אומר במנגינה מחרידה, שחדרה עד לעומק הלב.

שמר על גחלת המסורת, הפיץ תורה ויר"ש, העמיד תלמידים הרבה, בתוכם רבנים מופלגים ואנשי מעשה. הוזכר בפני אנשי דורו בהערצה בשם "הרב הזקן" כמקביל לבנו הרה"ג ר' יעקב שלום קלין שמילא את מקומו. השיב את נשמתו בשיבה טובה בקדושה ובטהרה בתרפ"ג אחרי ששי-מש כאן פאר ברבנות יובל שנים.

ר' יעקב שלום, רבה האחרון של הקהילה.

הרה"ג ר' יעקב שלום קלין עבר להאלמין מגרויס-ווארדין, בה שימש כאב"ד. נתמנה לרבה של הקהילה והגליל עוד בחייו של "הרב הזקן" ר' אלי' זצ"ל. כבר בראשית צעדיו נתפרסם בין גדולי התורה, גם קנה לו שם כנואם משכנע בעירה ובסביבה, מנהיגי הדור וגדולי התורה הז-עיקוהו לעתים קרובות למקומות תורפה להתריע ולעמוד בפרץ נגד נחשו-לים גועשים שאיימו על החיים הדתיים.

עת היהדות החרדית גייסה את מיטב כוחותיה ללחום על צביונה הדתי של הקהילה בלטה אישיותו של ר' יעקב שלום בין ראשי הנואמים והלוחמים למען שלימות נכסי הרוח של היהדות הדתית. נאומיו בביהכנ"ס המקומי ריתקו את שומעיו מכל החוגים לשעות ארוכות והדברים חדרו עמוק ללב. מראהו החיצוני והנאה משך את לב הרואים אותו, דבורו היה בנחת ובישוב הדעת בנמוס ובמבט חם משך את בן שיחו וכולו נושם אצילות ופטריארכליות. היה מקפיד על נקיון תלבושתו, מעורר כבוד והיה בו מעין מזיגה של שתי התרבויות - הרבנית וההשכלה.

העירה זכתה לפירסום ארצי ועולמי הודות לפסק הדין שהובא על ידו בדין התורה של גדולי רבנים - בה ישב הרב כאב"ד (אב בית דין) בדבר ירושת הכסא הרם של הרבנות בסטמר, לפיו מינו על מקומו של ר' אליעזר דוד גרינולד זצ"ל את ר' יואל טיטלבוים שליט"א,רבה של קרולי, כיום בוויליאמס בורג - אמריקה ומנהיגה של נטורי קרתא בירושלים.

הרב ניהל בהאלמין ישיבה גדולה ומפוארת ונהרו אליה בחורים מופלגים מכל הסביבה לשתות בצמא את דבריו, במסירותו ובחירוף נפש שמר על החינוך המסורתי - הדתי. היה אהוב על הבריות ואוהב את הברי-ות,דבוק בתורה הק בכל ימי נפשו,בקי בכל סוגיות הש"ס לעמקה ול-רחבה.פנו אליו מכל הסביבה בשאלות חמורות ועדינות. האיר עיני חכ-

מים בפלפול ובסברא. בידיו הנאמנות הופקדו סכומים גדולים של כסף אם זה במשא ומתן או בנדוניא של כלה, כי נתנו בו יותר אמון מאשר בבנק.

שיחותיו הפרטיות היו שיחות חולין של תלמיד חכם חדורות שנינות ומדה גדושה של ריאליות והכרת המציאות, לא פעם היה מפשר בין יריבים שהתעקשו לפסק "דין תורה" בבדיחה קולעת שנאמרה במקום ובזמן הנכון.

בליל שמחת תורה נתקבלו המתפללים בביתו ליד שולחנות ערו- כים, כטוב לב המסובים ביין פתח יעקב אלעק בחרוזים מעניני דיומא לשם בדיחות הדעת. חסידים ואנשי מעשה הוסיפו נופך משלהם.

האלמין היתה עירת גבול, הואיל ומעבר לגבול בצ'כיה היו יכולים להשיג סחורה בזיל הזול היו מבין התושבים היהודים שעיקר פרנסתם על כך ומבריחים סחורות דרך הגבול. הרב זצ"ל עמד בפרץ והזהיר מפני הסכנות הטמונות בכך לפרט ולכלל ובקש לקיים את הע- קרון של דינא דמלכותא.

עם כניסת הגרמנים להאלמין הועבר לגיטו סליש יחד עם בני קהילתו וניספה יחד אתם - יהי זכרו ברוך!

ה ד י י נ י ם

הרב הדיין ר' מרדכי רוטשטין הצטיין ביראת שמים. הוציא לאור ספר בשם "בית ועד לחכמים" נכדו הוא ר' צבי פנחס מושקוביץ (כיום בירושלים), אשר שימש ראש ישיבה בישיבתו הרמה של ר' יעקב שלום בהאלמין, אשר הוציא לאור מחדש את ספרו המפורסם של סבו, פירוש על תהלים בשם "שערי פרנסה טובה".

בתקופה שלפני כן שימש כדיין גם הרב ר' שמעון גוטליב, אביו של ר' מנחם - אשר התפרסם כגאון בתורה וביר"ש. כמו"כ הדיין הרב ר' אברהם חיים היה ידוע כמופלג בתורה ובלמדנות.

בתקופת כהונתו של הרה"ג ר' אליהו שימש בקודש גם חתנו כדיין ומורה הוראה - הרב ר' יוסף גאון ובקי בכל חדרי התורה, אשר

נתקבל אח"כ לרבה הראשי של קיראלי-האזה Király-Háza והיה אהוב ונערץ בפי כל בני קהלתו גם בגלל ישרו ונועם הליכותיו. -

לר' יעקב שלום זצ"ל היו שני בנים תלמידי חכמים מובהקים יראים ושלמים ר' דוב בער הצעיר אשר נשא לאשה את בתו של סוחר תבו- אה ידוע בסאטמר ר' יצחק רוזנברג, נשאר ליד אביו הגאון גם אחרי חתונתו, כדי להשלים את ידיעותיו בש"ס ופוסקים ומינוהו אח"כ לדיין ומורה הוראה. בנו אליהו נשאר בחיים ונמצא כיום בארה"ב. ר' דוב בער שימש בתפקיד רם זה כדיין הקהלה עד לחיסולה הטראגי של הקהילה ומת מות קדושים באושביץ יחד עם בני משפחתו. בנו השני של ר' יעקב שלום זצ"ל הוא ר' שמואל שמלקא הבכור, היה נעים הליכות ירא"ש ומת- מיד ונתקבל כראב"ד באלשד Elesd.

ה ש ו ח ט י ם.

ר' אברהם לאיוש היה אחד החזנים הידועים בכל הסביבה וכאשר שר בשבת את "א-ל אדון" במנגינה של מארש, הלהיב את המתפללות ב"עז- רת הנשים" שיצאו במחול. אחר זמן מה נתקבל כשוחט בגרוים וואארדין -Nagy Várad.

ר' אליהו מרקוביץ היה לא רק תלמיד חכם וירא"ש, מחונן בכש- רון של מוהל מומחה אלא גם בעל תפלה מנוסה בקול ערב, מכובד ונערץ בפי כל הקהלה, קולו היה חזק, לא נפגם ולא נצרד, המציא נגונים ח- דשים לתפלות "וכל מאמינים" "ועל כולם" - - שהניחו את דעת הקהל וכל המתפללים היו מלוים אותו בזמרתם. בנו שמעון - ממלא תפקיד בכיר וחשוב כרב פקד במשטרת ירושלים. בתו שרה גרה בברוקלין ולאה בבני ברק. אחרי שמספר היהודים גדל ויחד עם זה גם עבודתו נתקבל כשוחט שני ר' יעקל, אשר היה חתנו של ר' בעריש שו"ב ראשי בווישו - מלחין ידוע ומחבר ניגונים לזמירות שבת ויו"ט, ר' יעקב הצטיין בקול לירי יפה. היותו איש פיקח ושנון בעל כשרון וצעיר לימים המ- שיך להשתלם בחזנות, רכש מהחזנים נגונים וסלסולים, עמד לפני עתיד מזהיר כבעל תפלה וחזן מוצלח.

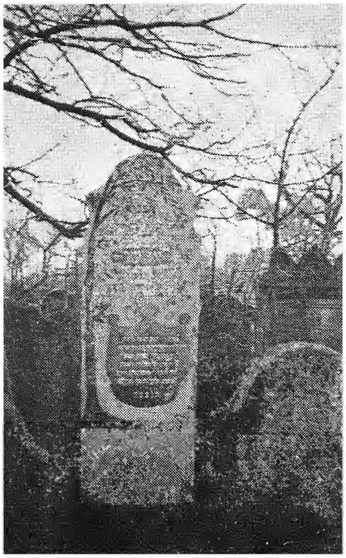
שני השוחטים נהרגו על קידוש השם אחרי שהובלו עם בני הקה- לה לאושביץ - הי"ד.

ה י ש י ב ו ת.

למעשה - היתה יהדות טרנסילבניה לשבט בפני עצמו רק "בתקופה

הדיין ר׳ דוד בער ז״ל
השו״ב ר׳ אלי׳ מרקוביץ ז״ל
ור׳ שלמה גליק ז״ל

מצבת הגה״צ ר׳ אליעזר ז״ל
בבית העלמין, בהאלמין

ר׳ דוד זיכרמן ז״ל
גבאי-חברה קדישא

ר׳ וואלף לייב פרקש ז״ל

מצבת האשה הצדקת יארצה ז״ל
בבית העלמין ,בהאלמין

הרומנית" ואותן עשרים השנים מ-1918 עד 1938 היו להם שנות הזוהר והפריחה בכל שטחי הפעילות והיצירה הלאומית והתורנית. קודם לכן היו שולחים את הבנים לישיבות פרשבורג, גאלאנטה וחוסט ושאר המקו-מות ש-"בחבל העליון" שבהונגריה ולהם עצמם היתה רק ישיבה אחת, שיצאו לו מוניטין, זו ישיבתו של הרב ר' יהודה גרינולד בסאטמר ואילו עתה קמו מרכזי תורה ויראה חשובים בתוך עריהם ומהם יצאו אלפי תלמידי חכמים, שהפריחו שממות הקהלות, ישיבות כאלו היו בקא-רולי, סאטמר, טאשנד, האלמין, סקלי - הידי, שימלוי, מרגרטן, הו-ניאד, סיגט, קולוז'בר, נאדי באניה וטרג'ו מורש - אם להזכיר רק את החשובות שבהן.

תהליך זה התחיל אחרי שנפוצו תלמידי החתם סופר בכל רחבי המדינה והפיצו מעינותם חוצה והקימו תלמידים ותלמידי תלמידים שהלכו וכבשו עיר אחר עיר ובשליש הראשון של מאה זו הגיע תהליך זה למלוא היקפו.

הערים האלו היו בתי יוצר לנפש האומה, שבטבור חייהן היהו-דיים היה בית המדרש והישיבה - הם הציר שעליו סובבו גלגלי כל גילוי חיצוני ופנימי.

הישיבה בהאלמין

הישיבה בהאלמין תפסה מקום חשוב בחיי היהודים, בישיבה זו הרוו את צמאונם מאות בחורים בידיעות הש"ס והפוסקים, שמעת את קול התורה המתפרץ בעוז מבעד קירות הישיבה ואמרת לעצמך כאן שוז-רים מסורת של דורות, כאן המבוע ממנו מרוים את צמאונם בדברי אל-קים חיים, כאן מפכים בשטף הרגשות הסוערות של הנשמה היהודית הט-הורה.

בזכות ישיבתה המפורסמת קנתה לעצמה שם כאכסניה של תורה ויצאה מגדר סתם עירה למרכז תורני גדול, בנין הישיבה - בית-המד-רש היה בחצרו של הרב, מנהלה הנערץ שהצליח לעורר את תלמידיו לתו-רה ולעבודה במשנה מרץ, במשך כל היממה היו קולות של תורה בוקעים ויוצאים מאותה אכסניה שבה התחנכו גדולי תורה, כגון ר' צבי פנחס מושקוביץ, ר' משה סנדר, האחים רוט, ר' שמעון דסקל, ר' אריה ליב וכו' אשר כיהנו גם כראשי הישיבה.

שטת הלמוד בישיבה היתה הבהרת הלמוד כפשוטו בלי פלפול מיו-
תר, מספר התלמידים בישיבת בתחלה הגיע למנין וחצי בלבד, אולם לא-
חר מכן רכשה הישיבה "פופולריות" מרובה ומס' התלמידים הגיע למעלה
ממאה.

המגמה לא היתה להוציא "אנשי דת" אלא למוד תורה לשמה והפצ-
תה, לקיים תלמוד תורה ויר"ש בדרג גבוה. האידיאל של הלומד היה
למוד תורה וקיום מצוותיה על דיוקן כפי שהתבטא בשירתם הנלהבת בשעת
שמחה: צמאה לך נפשי צמא לך בשרי, לבי ובשרי ירננו אל א-ל חי.

בסדר היום של בני הישיבה תפס מקום חשוב למוד המוסר שלא
יתפתו להענוגות העולם החילוני ולידו גם למוד תורה ונביא היה חלק
בלתי נפרד מחנוך התלמידים ומחיי הישיבה, הפתגם הזה היה שגור
בפיו של הרבי ר' יעקב שלום: מי שאינו לומד תורה חומש ורשי פשוטו
כמשמעו - הנו עם הארץ מדאוריתא.

מלבד יורה דעה והשעורים הרגילים של המסכת שבחרו, היו גם
לומדים במשך השנה כחמש סוגיות עם כל המפרשים הראשונים והאחרונים.
חברת "המגידות" שפעלה במסגרת הישיבה משכה אליה בשבתות מתעניינים
רבים, כי נכספו לשמוע את החידושים בתורה במגידות בפלפול ובחריפות
מפי המצטינים שבהם ר' משה סנדר, ר' יודל אלטמן, אשר ריתקו את
שומעיהם לשעות ארוכות.

התלמידים הפגינו את קיום המצוות ואת היותם תלמידי ישיבה
בצורה חיצונית ופנימית. הדרכים לבצוע תיקון המדות היתה בקורת
עצמית ותיקון המעשים, חישול האופי ויכולת העמידה בנסיונות הלמוד
והתפלה היו מלווים בהתלהבות פנימית וחיצונית גם יחד.

כדי לא להעמיס את כלכלתם של בחורי הישיבה על יהודי המקום
נפתחה בעזרת מוסדות מבחוץ בביתה ובהנהלתה של אלמנת שורץ הסופר
מסעדה ומנזה מאורגנת ובה אכלו התלמידים בצורה מוכבדת ביותר.לעומת
זאת מחוסר פנימיה היו נאלצים לגור בחדרים ששכרו אצל יהודי העיר,
אשר הקל במדת מה על מצבם הסוציאלי הקשה ואשר הביא לידי כך שקול
התורה נשמע בכל העירה.

רביים וחסידים בטרנסילבניה

גלי הזרמים הרוחניים ביהדות במאה ה-18 וה-19 לא פסחו גם על טרנסילבניה שבצד המערבי של הקרפטים - מקום שם היה המפגש הגי-אוגרפי של זרמים אלה. הוכחה היא ביקורו של אבי התניא (ר' ברוך, אבי ר' שניאור זלמן מלאדי) בדרכי נדודיו בטרנסילבניה הגיע לעיר סליש, בה שימש אח"כ כמלמד תינוקות ושם גם מנוחתו כבוד. מיחסים את נדודיו להתנגדותו לשטת החסידות ולבריחתו בפני בנו, שאחרי פטי-רתו בא להשתטח על קברו.

מסופר גם על בקורם המשותף של ר' לוי יצחק מברדיצ'וב ור' אהרון מזיטומיר בעיר קרולי שבטרנסילבניה, כנראה בכונה להפיץ את רעיון החסידות. באותה עיר ישב גאון תורה ר' מאיר יהודה שלא הסכים לקבל את פני הבאים וכאשר השנים נכנסו לחדרו קפץ דרך החלון ונמלט בפניהם.

עריסת החסידות בטרנסילבניה היתה במאראמרוש, זה חבל ארץ הררי המשתרע לרגלי הקרפטים, שלפי האגדה שלח אליו הבעש"ט אחד מתלמידיו ר' קופל מקולומיא לשתול בו את החסידות. חסידים מספרים, שכאשר הבעש"ט עזב את קיטוב ונדד על הרי הקרפטים עם סיעת תלמידיו, הוא השקיף על מאראמרוש, המשתרע מעבר מזה של הקרפטים הגבוהים וב-עמדו משתאה אמר אל תלמידיו - זהו גן נאה ר' קופל, שמור על הגן הזה ואמנם ר' קופל התישב במאראמרוש. גם יוצאי חלציו אחריו מילאו אחרי צואת הבעש"ט.

שתי חצרות ובירות היו לחסידות בטרנסילבניה ויזניץ (ומקום מושבו בגרוס-ווארדן) וסיגט שייצגה את החסידות ההונגרית הקפדנית מבית מדרשה של שושלת טיטלבוים, אולם בטרנסילבניה היה הגנן השותל את החסידות הרב הכולל, "בעל מראה יחזקאל" הוא הגאון ר' יחזקאל פאנט, שבתוקף תפקידו היה נודד ממקום למקום, מקים קהלות, מושיב רבנים ושובי"ם על מכונם, מחבר תקנות וגודר את גדרי היהדות ויחד עם זה היה מביא עמו לכל מקום גם את רעיון החסידות בו נדבק (שו"ת מראה יחזקאל ס"י ק"ד).

ואף על פי כן לא פרצה החסידות לתוך לבה של המדינה ולא פשטה על פני מרחביה והיא נשארה ברובה מתנגדה, כי עקר השפעתה

קבלה יחד עם דוב חבליה של הונגריה מבירת התודה, זו פרשבורג שהט-ביעה חותמה זו גם על חבל ארץ זו, החסידות הצטמצמה למחוזות הקרו-בים לקרפטים (מונקטש סיגט) וכן לאיזור הכרמים גידול היינות שב-תחומו היתה קאליב, שם קבע מושבו ר' יצחק איזיק טויב, מיסד החסי-דות בהונגריה. ד"ר צבי זהבי בספרו "מהחתם סופר ועד הרצל" מביא: ד"ר רונאי מספר בעתון "די וועלט" את תולדות השיר - "קורא התרנגול" שהפך לשיר עממי בין היהודים בהונגריה וחיזק את הגעגועים לציון. ר' איזיק טויב מקאלו, שחי במאה ה-18 ותחלת המאה ה-19 למד שיר עם-מי מרועה צאן הונגדי ואחרי שמצא חן בעיניו חיבר אליו את המלים, המביעות געגועים לתקומת ישראל ושיבת ציון. את השיר שרו יהודי הונגריה בחתונות ובמסיבות מאז המאה ה-יח'עד ימינו. רונאי תירגם את השיר לגרמנית בשביל קוראי "די וועלט" ואח"כ תידגם ד"ר יוסף פטאי את השיר לעברית, כדלקמן:

קורא התדנגול
הנה הבוקר אור
ביער ירוק - בשדה רחוק
מטילת לה צפור

קורא התרנגול
הנה הבוקר אור
יבנה המקדש
עיר ציון תמלא

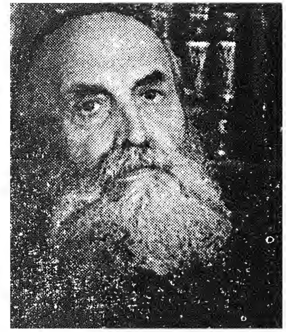
מה יפית צפור
הוי מה יפית צפור
צהובת דגל, זהובת מקור
מחכה לי הצפור

הוי מתי יגאל דוד?
ושם נשיד שיר חדש
וברננה נעלה
הוי הגיע כבר התור !

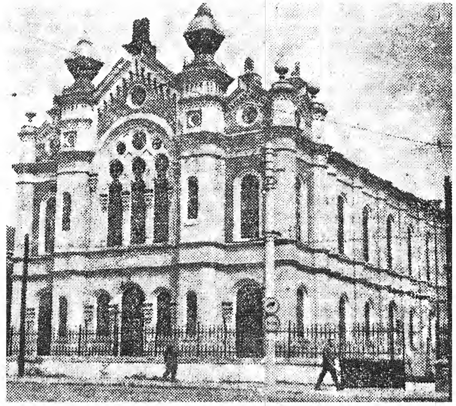
חכי, חכי צפור
הוי כי חכי צפור
אם לך יעדני אל
אתך אגיל בדדור

השיר הזה מושר בהונגרית, במסיבות בשולחן שהנו עורך ובח-תונות ע"י - הרבי מקאלו, מיסד קדית קאלו בראשון לציון.

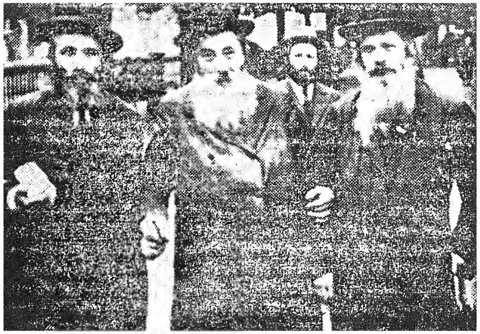
עדי טרנסילבניה היו למקלט להמון עם דב שמבין יהודי פוליך, גאליציה ודוסיה, שנאחזו כאן בימים שקדמו לטראגדיה. בשלב הפתיחה של מלחמת העולם הראשונה פרצו הגיסות אל השטחים שמעבר לשדשרת הרי הקרפטים, שם היו מאות אלפי ישראל מדודי דודות ועתה עם הכיבוש

הג״ר עקיבא סופר זצ״ל —
אב״ד פרשבורג
בן בעהמח״ס "שבט סופר"

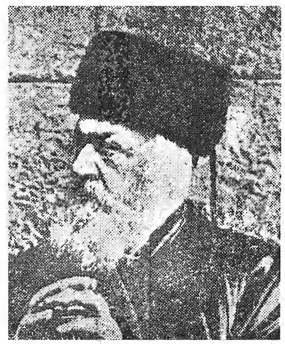
בית מדרשו של הרבי ר׳ ישראל מויזניץ
בגרויס ווארדין. **לא חונך בגלל השואה.**
היום משמש למחסן עצים ממשלתי.

הרב ר׳ ישראל הגר זצ״ל - **הרבי מויזניץ (באמצע)**
משמאלו - בנו הרב מנחם מנדל זצ״ל, **אב״ד וישווה**

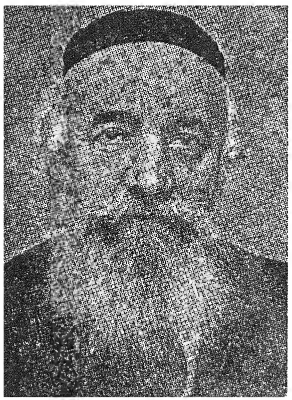
הג״ר שמואל דוד אונגר זצ״ל
אב״ד נייטרא
לשעבר אב״ד - טורנוי

הג״ר יוסף צבי דושינסקיא זצ״ל
ירושלים
אב״ד גאלאנטא וחוסט לשעבר
רבה של היהדות החרדית בא״י
מ״מ ר׳ יוסף חיים זוננפלד זצ״ל

ר׳ חיים מאיר - שליט״א
מיסד קרית ויז׳ניץ בבני-ברק
ומנהל הישיבה

האדמו״ר רבי ברוך שליט״א
סרט-וויזניץ׳
מיסד שיכון ויז׳ניץ בחיפה
ומנהל ישיבת "יחל ישראל"

נפוצו ונעו/נדו בעולם, רבבות פליטי הרב הללו נאחזו בהונגריה ור-
בים דבקו בה. בסמטאות של בתים ישנים התגוררו המוני חסידים, המס-
תפחים על חצרות הרביים בעלי הנסים ודובקים באורח חיים של אבותיהם
מבוקובינה מגאליציה הנבוכה בחזית המלחמה נמלטו לכאן כמה מגדולי
החסידות מהם "רביים" "נכדים" של רביים מפורסמים.

חצרות האדמו"רים והרביים בהאלמין

הרבי מדולינה. בית מדרשו היה בצל עצים עמוק בחצר. על קי-
רות בית המדרש ארונות ספרים עד התקרה מלאים ספרים יקרי ערך. הרב
תפס מקום חשוב ביהדות החרדית בהאלמין ונחשב לאדמו"רים המקובלים
והבולטים ביותר בכל הסביבה. היה אהוב ורצוי על חסידיו ובצלו הצ-
טופפו מעריציו ואוהביו. כרב ורועה נאמן היה חדור רגשי אחריות,
כאיש ההגיון הקר והלב החם הקסים את כל באי ביתו. מסביב לשלחן שע-
רך בליל ששי ובשבת ישבו חסידים ואנשי מעשה, יהודי שבת ויו"ט וי-
הודי ימות החול עמלים וסבלים.

בנו ר' חיים אייזיקל אשר חי בעולם של אביי ורבא והצטיין
כעלוי ויר"ש-חבש ספודיק גם בימות החול - נבחר אח"כ כמורה הוראה
לרבה של סלומפנה והצטיין בכשרון מיוחד בניתוח סוגיות התלמוד. חי-
דושיו ופירושיו פירסמו את שמו בקהלות ישראל.

הרב ר' שמעלקא ליפר - היה נכדו של הצדיק בעל המופת הידוע
של ר' מרדכי מנדבורנה, לא ידע בעבודת הקודש ליאות ועיפות. אש הקו-
דש יקדה בנשמתו תמיד. מעולם לא דבר בקרירות רוח אלא בהתלהבות וב-
התרגשות. לא זו בלבד שהיה נזהר בכל קוץ וקוץ של "השלחן הערוך"
אלא בהרבה דברים החמיר יותר. גם במידותיו המוסריות הפליג עד לקי-
צוניות הן בצדקה והן בעניוות ובזהירות בכבוד אחרים.

בעש"ק, כשמיהר למקוה בלווי בניו, כדי לטהר עצמו לכבוד שבת
הסתכלו אחריו בהערצה. לבית מדרשו נהרו מתפללים רבים כדי לראות את
התלהבותו הגדולה ולשמוע את תפלתו היפה. כשהרים ידיו כלפי מעלה
וקרא מתוך דבקות "הודו לה' כי טוב" - הביא את המתפללים להתעוררות
והיה נדמה כאילו רוחף כלפי שמיא.....

בתו היחידה פיגה-לה נישאה לר' ליביש בער הלפרס אשר היה

רב ות"ח ידוע. מסביר מצוין עם כושר שכנוע בלתי רגיל, בדרשותיו ובשעוריו היפים והמענינים שנתן בביהכנ"ס הגדול בכל שבת אחה"צ הוכיחו אח"כ כשרונותיו הבלתי רגילים כמגיד טוב ומטיף מוסר החו-תר ושואף להרמת קרן התורה והמצוות. כעת מכהן כרב בצפון ת"א.

ז'בניקר רבי (קופל) - שמו מעיד על צדקתו ודתיותו, אף שהלכה למעשה לא השתמש בתואר זה ולא עשהו קרדום לחפור בו - לא ניהל "שלחן" וגם לא פנו אליו בבקשות כאל איש קדוש, היה עשיר, גר בחצר גדולה מאד ובה בתים שהשכירם. היו לו אחוזות ובחצרו גו-רן - מחסן גדול לזרעים ולתבואות.

בית הכנסת הגדול

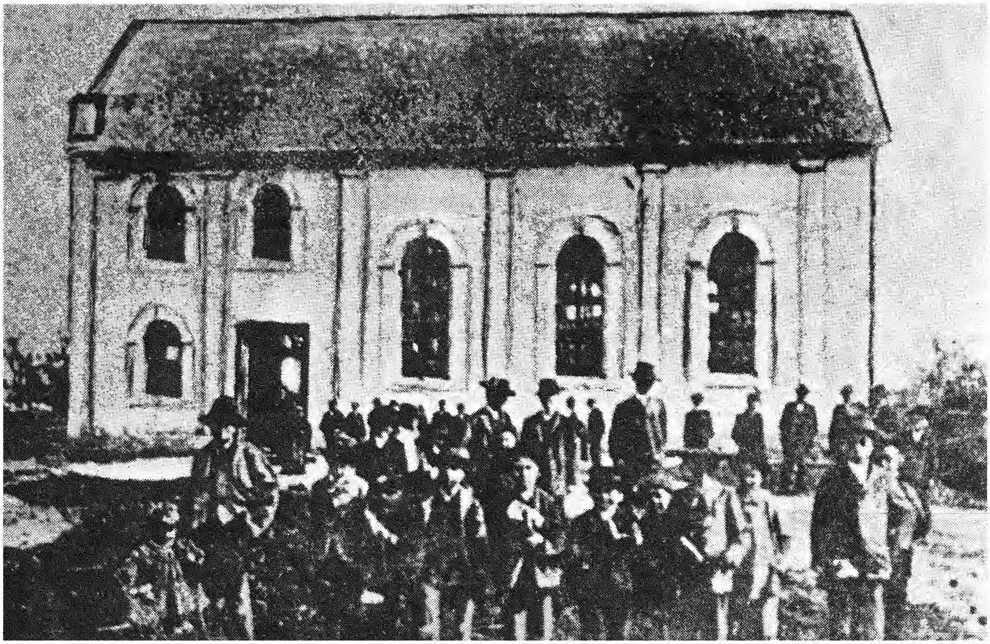
מן הככר הגדול רחב הידים שהיה במרכז העירה בין שתי הכנ-סיות הנוצריות הקתולית והרפומית אשר שימש כל יום שלישי לשוק, הוביל דרך סמטא ארוכה השביל לבית הכנסת הגדול. לארכה של הסמטא עבר נחל שהיה מכוסה קרשים. בנין בית הכנסת היה גדול ויפה. התפלה התנהלה כאן לפי נוסח אשכנז. כל מי שעבר לפני התיבה לא העיז לש-נות מנהג זה. בתוך הפוליש - היו מתפללים בימות החול ערב ובוקר. זה היה העונג הרוחני שלהם, המקור שממנו שאבו כח ועצמה לחיות ולהתקיים.

בימי שבת ומועד היה בית הכנסת מלא מתפללים וכשהתפללו וגם שמעו את התפלות היפות היו שוכחים את העולם החיצוני עם צרו-תיו המרובות ומרחפים בעולמות העליונים, בעולם שכולו רוחניות.

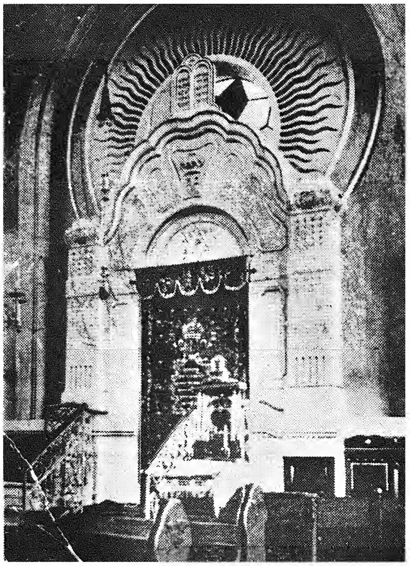
הנני זוכר - בתקופת ילדותי הלכתי לביהכנ"ס בלווית הורי ז"ל ביום הראשון לסליחות. הרחובות עודם לוטים בחושך, הכוכבים מתנוצצים ברקיע וחצר ביהכנ"ס מוצפת אור, מכל חלונות ביהכנ"ס נזרקים פסי-אור אל תוך החשיכה; צללים כהים של גברים ונשים נחפ-זים אל בתי התפלה לסליחות. -

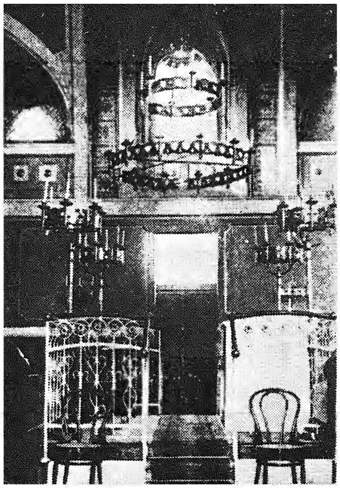
רבני העיירה השמיעו כאן את דרשותיהם הרשמיות ב-שבת הגדול, שבת-שובה, שבת נחמו וז' אדר - מעל במת ביהכנ"ס, יהודי העיירה התאימו את זמני התפלה ביום הדרשה שכולם יוכלו לבוא ולשמוע.

מאחורי ביהכנ"ס היה בית השחיטה לעופות ובכניסה לסימטא - מצד ימין דירתו של השוחט והאטליזים של אלברגר וגבירץ ואילו מצד

כאן רוכזו תושביה היהודיים של העירה
לפני העברתם לגיטו בסליש

פנים בית הכנסת הגדול בסליש

פה עברו יהודי האלמין את העינויים האכזריים ביותר
לפני כניסתם לגיטו עם הבדיקות התמודות ובדיקת
החפצים האישיים שלהם ע"י הז'נדרמים ההונגריים.

שמאל בנין המקוה, לשם באו להטהר מהזוהמה של ימות החול. האחראי לטפול בבית המרחץ היה ר' מאיר פרנצי, אדם שקט, ירא"ש ומסור לעבו-דתו. היו לו ילדים כשרוניים. בתו נמצאת בארץ.

פעלו כראשי הקהלה - ר' משה ירמיאש, ר' ישראל מרמלשטין, ר' מנחם גוטליב, ר' מאיר רוט ור' יוסף רוזט.

בהנהלת הקהלה היו: ר' אלתר לנדאו, ר' ברוך הנדלר, ר' שיימא גרינפלד, ר' צבי הנדלר ואחיו ר' יוסף הנדלר, ר' מנחם שטינברגר (חתנו של ר' אהרן כהנא) ר' דניאל רוטשטין, ר' אשר למל שטינברגר ור' בצלאל פרידמן.

הצטינו כגבאים מוצלחים: ר' יצחק מאיר שולומן, ר' משולם פיש ויס, ר' מאיר ברוין ור' שמלקא מנדל.

<u>ב י ת ה מ ד ר ש ש ל ה ח ס י ד י ם</u>

היה ברחוב הראשי בחצר ליד בית הספר היסודי הממשלתי בהנ-הלתם הפעילה של ר' יהושע זאב גרינפלד ור' ברוך הנדלר ואילו בית המדרש השני אשר נבנה בתקופה מאוחרת יותר כתוצאה מהויכוח שפרץ בין משפחות גרינפלד וגוטליב הוקם במרחק מה והתנהל בפעילותו המוצ-לחת של המיסד והגבאי המסור ר' אשר זינדל שולומון. בשניהם התפללו יהודים יראים ושלמים, חסידים ואנשי מעשה, לפי נוסח ספרד. - שני בתיהמד"ר נחשבו כמרכזים גדולים לחיי תורה ודת.

בבית המדרש של החסידים מצאת את היהודים כפופי קומה, ראשים מורדים, גופות שבורים ונשמות שלמות. אותם יהודים אומרים "התהלים" ברצינותם ובמצוותיהם הטובות עם פשטותם הלבבית עם הלב היהודי החם, עם הדאגה ההדדית והאחראית ליתומים, לחולים, לכלות עניות ולכל הנצ-רך ונדכא. יהודים עם חדוות חיים מלאי שמחה מחוסרי דאגה, יהודי עם לב טוב המוכן להקריב עצמו למען הזולת.

יהודי כזה, אם הוא מוציא אנחה אמיתית מלבו יכול באנחתו לפתוח את שערי התפלה. כך הכניסה החסידות רוח חיים בעצמות היבשות.

בחדרי בית המדרש ישבו רכונים על הסטנדרדים "העמודים" אשר היו מעמיקים מתוך ניגון חרישי בסודיות הגמרא ונגוני בעגועים וח-לומות לגאולה לפדות לשיבת ציון, עמלים וסבלים אשר נשאו על שכמם את עול הגלות הקשה במשך אלפים בשנים והתפללו על גאולת הגוף והנ-פש.

ה מ נ י ן ש ל ר' א ל י ע ז ר ודודה יארצה

בקצה המזרחי של העירה עבור יהודי הסביבה, כאן פעל גם ה"תלמוד תורה". המנין היה בבעלותה של דודה יארצה שעקבה בהתענ-ינות רבה על הסדרים ולא חסכה מלתת שבחים לבעלי תפלה מוצלחים.

בית המדרש ות"ת "ק ה ל ת י ע ק ב" ברח' בית העלמין בהנהלתו הפעילה של ר' חיים המלמד והשו"ב לשעבר בקאקונישד שהיה ידוע גם כבעל תפלה מחונן ובהנהלתו של ר' גבריאל טרויב ז"ל. נתרם ע"י הזיבניקר רבי. בבית מדרש זה התפללו מס' מנינים, אנשים מכו-בדים, אשר גרו באותה סביבה. כאן היו גם חדרי הכתות לתלמוד תורה.

בבית מדרשו של הרבי ר' שמלקא ליפר זצ"ל התפללו חסידים ואנשי מעשה אשר העריצוהו ואהבו את תפלתו הנאה מלאה התלהבות ות-שוקת קודש.

מדמוריות הקהילה

בדורנו זה טוב לסקור אחורנית כמה דורות ולהתבונן אל אנשי התקופה ההיא, אל אורח חייהם השלוים ולמסירות הנפש שהראו, כדי להתנהג לפי"שלחן הערוך" בימים כתיקונם ואף היותם במצוקה הגדולה ביותר בחייהם.

היהודים היו בעיני הגרמנים סמל לערכי רוח וקדושה הבזויים בעיניהם ולכן הפגינו את השפלתם של היהודים ע"י מריטת זקנים,הת-עללות ברבנים, נתיצת בתי כנסת, שריפת ספרי תורה וספרי קודש.שומ-רי גחלת התורה המשיכו למרות זאת לחיות חיים מסורתיים אפילו בת-נאים בלתי אנושיים אלה.

מפליאים ביותר היו הגילויים של קיום מצוות ושמירת מנהגי אבות אצל יהודים במחנות ההשמדה. גם כאן מצאו הזדמנויות להתפלל בצבור וביחוד, להניח תפלין, להדליק נרות שבת ונרות חנוכה,לתקוע שופר בר"ה ולערוך סדר בפסח.

ידוע לי על קבוצת בנות מהאלמין - במחנה נשים - בהתקרב

הפסח במחנה העבודה אספו למעלה מחודש ימים גזר ותפוחי אדמה כדי למנוע אכילת חמץ, העבירו מתוך סכנת נפשות בביהח"ר לתחמושת ממחלקה למחלקה נרתיקי כדורים וצנצנות שמן לנרות שבת שהסתירו והדליקום בתנורים ואף הצליחו לסדר אצל המשגיח הס-ס לחלק בערב את ארוחת הצ-הרים של יום הכפורים, שזה לא יראה בעיניהם כסבוטז'ה - שלא אכלו את ארוחת הצהרים באותו יום. ללא ספק שגם הגברים התנהגו בדומה לכך.

בכוחותיהם הדלים ומתוך סכנות נפשות טיפחו קיום מצוות הלכה למעשה. ארגנו מנינים לתפלה בצבור, הצילו והחביאו תשמישי קדושה, העלו על הכתב והעתיקו בידם תפלות ולוחות השנה.

הגשמת השאיפה לקיים מצוות התורה הלכה למעשה היתה מן הדברים הקשים ביותר וכרוכה בסכנת נפשות, כי הרשעים הקפידו להכחיד ראשונה את שומרי הדת שבין היהודים בראותם בהם עמודי התוך ויסודות העם.

בן דורנו, כשמעלה בעיני רוחו דמויות אלה ענקי הרוח כנפי-לים היו בעינינו ומרגיש כאילו טובל עצמו בפלג זך ומסיר אבק תקופתו. הדבר הזה מעורר בנו ביתר שאת את השאלה - מדוע גזלו מאתנו את אותן דמויות מופלאות, למה לא זכו גם הם לחיות אתנו כאן באותה ארץ שמשך כל ימיהם תלו עיניהם בה וחיכו למשיח שיגאל אותם ויעלם לציון.

הכרנו את הדור האחרון ורק כעת אחרי חורבן הקהילה מתחוורים הדברים כיצד בכוח מסירות נפש, בכוח האמונה קידשו את שמם והלכו ב-שירת "אני מאמין" לתאי הגאזים. כל אחד מאותם הראשונים ראוי לספר שלם. תולדות חייהם יכלו לשמש לספרי חנוך.

אישים ודמויות בקהילה

לפני שהננו ניגש בחרדת קודש לתת תיאור מה על האישים שבעירה ברצוני להביא את דברי הגמרא במסכת גטין דף ס"ז : כשאיסי בן יהודה היה מונה שבחם של חכמים היה אומר על ר' מאיר שהוא חכם וסופר, היינו מונה את האותיות בתורה, ועל ר' יהודה שהוא חכם לכשירצה, ומשנת ר' אלעזר בן עזריה קב ונקי, מעט ומדוקדק ור' יוסי נימוקו עמו ור' שמעון טוחן הרבה ומוציא קמעא, היינו, מבכר ומנפה, מרחיק מה שאין הדעת סובלתו.

בדומה לכך הערכתי והכרתי את גאוני העירה. גם פשוטי העם וההמונים התאבקו בעפרם והתחממו לאורם של אותם היראים והשלמים, כי בקהלה קדושה זו היו לא רק תלמידי חכמים הלנים בסוגיות, כי אם גם חוברים ומוקירים רבים שתורתם נעשתה דרך ארעי.

קהילית תלמידי חכמים על תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם היתה מוקפה מקהילות של אנשים שלא עשו את תורתם קבע, אם כי קבעו עתים לתורה, שכוחם לא היה במדרש אלא במעשה ולא היו מורי הלכות, משום שהיו עסוקים בהליכות עולם ומוטרדים בהויות עולם.

האהבה לתורה ליכדה את שוני ההלכות ואת מקיימיהן את דור-שי הכתובים ואת בולעי האמרים בצמאון.

<u>ר' מאיר ירמיאש</u>

ראש המשפחה השלטת במקום, בעל הדרת פנים ויראת כבוד, ת"ח בעל אחוזות וכרמים. צאצאיו מיסדי ומנהיגי החסידות במקום, חתניו הם -

<u>ר' ברוך הנדלר</u>

גאון העירה. משתתף קבוע בפלפול על הסוגיא שנאמרה בשבת הגדול ע"י הרב מרא דאתרא.

היה יהודי תקיף בדעתו ויר"ש ידוע, ידידיו הרבים - ביחוד החסידים העריצוהו ורבים הם מבקרי ביתו, הפונים להדרכתו ועצתו בכל מיני מקרים, היה לו מצח גבוה ועינים יוקדות ומביעות אי שקט פנימי אהב את הפולמוסים, במרץ ובטמפרמנט היה מסתער על יריבו בכ-די לשכנעו כשבת צחוק מנצח מרחפת על פניו עוד בראשית הוכוח, לבו היה חם וער לזולת ובלהט נפשו הגן בכל הזדמנות על דברים שבמסורת ושמר על גחלת נעוריו למרות חולשתו הגופנית והמחלות שתקפוהו לעתים קרובות. ר' ברוך לא רצה ליהנות מכתרה של תורה, עשה את תורתו קבע ומלאכתו טפילה, זוגתו ובני משפחתו ישבו כל היום בחנות המכולת שלו כדי שהוא יהיה פנוי לתורה ועבודת ה' באין מפריע.
לר' ברוך היו 4 בנים - יחזקאל, שהצטיין בבקיאות רבה וצבי הערש'ל שניהל את מרתף היין של אביו. ר' יעקב נחמיה ויהודה אריה שניספו על קדה"ש.

<u>ר' יהושע זאב (וולף) גרינפלד</u>

בעל חנות מכולת, חסיד נלהב ותלמיד מובהק ל"קדושת יו"ט מסיגט. <u>בנו-שייקה</u>, היה מוכשר וידוע כבורר מוצלח בדין-תורה בבי"ד בכל ענין קשה ומסובך. היה מראשי המדברים של החסידים במקום. בנו <u>שלמה-אריה</u> מוכשר מאד והנו אחראי על המחלקה הפאטולוגית בביה"ח הממשלתי בבאר יעקב. והבן הצעיר של ר' יהושע וואלף <u>ר' משה אברהם</u> הנו שריד מזקני וחשובי העירה עובד כאחראי בחברא קדישא בחיפה מאז עליתו ארצה.

<u>ר' משה וידר</u>

ת"ח ויר"ש, בנו של הרב מנירדי-האזה - Nyiregyháza . שימש שנים רבות כגבאי לתלמוד תורה, בעל חנות לדברי עורות ונעליים. בניו נמצאים בארץ.

לר' מאיר ירמיאש היו ארבעה בנים מוכשרים

<u>ר' משה</u>

אשר שימש שנים רבות כראש הקהל של הקהילה האורטודוקסית האשכנזית. ניהל את עניני הקהילה ביד חזקה וכתוצאה של קפדנותו בעניני דת כמעט גרם לפירוד. היה לו בית מסחר גדול לקרשים ודברי עצים.

<u>ר' שמעלקא</u>

תלמיד חכם וירא שמים, בעל חנות מכולת ודברי ברזל.

<u>אברהם יקותיאל</u>

היו לו מספר אחוזות והיה בעל עמדה מכובדת.

<u>ויחזקאל</u>

היה פיקח ועשה עסקים מוצלחים ע"י קשריו הטובים עם השלטונות. -

<u>ר' יהושע מושקוביץ</u>

חתנו של הדיין ר' מרדכי רוטשטין ז"ל, היה מנכבדי העירה,

אשר הצטיין לא רק כגדול בתורה בחסידות וביראת שמים, אלא גם כספרא בבא. בנו הגאון החסיד ר' צבי פנחס מושקוביץ לשעבר ראש ישיבה אצל ר' יעקב שלום זצ"ל חידש את הפירוש על תהלים והוציא לאור את הספר בשם "שערי פרנסה טובה" אשר חיבר סבו הדיין ר' מר־דכי רוטשטין ז"ל. אחרי פטירתו המשיכה אשתו הדודה ברכה לנהל את רישום הנולדים היהודים בעירה. בתם הבכירה נישאה לר' ירמיה טסלר, מומחה ליצור משקאות חריפים בעל מרתפי יין ואחד ממנהיגי הקהילה הספרדית (חסידים) בקלויזנבורג. הוציא ספר על תולדות השואה בקלוי־זנבורג, בו פירוט על הצלתו של ר' יואליש הרבי מסאטמר מצפרני הנאצים. ר' משה מרדכי ניהל את החלק האדמיניסטרטיבי בביהח"ר של ר' ירמיהו בקלויזנבורג. כיום ממשיך ר' ירמיה ביצור יינות בירו־שלים. את ה-"חיזריון" אשר נשלח לאמירקה לר' יאאליש וחסידיו, בהשגחתו של ר' צבי פנחס מושקוביץ מטעם הבי"ד החרדי בירושלים.

<u>ר' אליעזר</u>

אחד הגאונים והצדיקים הנסתרים בעירה, בנו.

<u>ר' חיים יוסף</u>

שימש ראש ישיבה אצל ה-"ייטיב לב" בסיגט. חתניו היו:

<u>ר' שמואל מרדכי שוורץ</u>

הסופר, בנו של בעמח"ס "נפש טובה" בחוסט וסופר סת"ם. מת בגיל - 32 והשאיר שלשה בנים ושלש בנות, ביניהם את ר' פנחס,חזן - ת"ח ונעים הליכות, שותף למפעל גדול של "מצבות" בירושלים.מעשה ידיו - לוחות השיש המנציחים את קהילות האלמין טורץ והסביבה במר־תף השואה ב"הר ציון" בירושלים וגם ב"חדר" אשר נרכש להנצחת הק־הילות הנ"ל ב"זכרון מאיר" בבני ברק (הצילומים של הלוחות נמצאים בספר).

<u>ר' פישל טריסר</u>

בעל חנות לגלנטריה. בנו יהודה ליב הצטיין כעילוי, סיים סמינר לרבנים בוינה והיה גם מרצה באוניברסיטה בקולומביה.

<u>ור' אליהו שפירא</u>

היה חסיד, ביש מזל עני ואביון.
בקשר לנ"ל, נא לעיין במאמרו המפורש של ר' פנחס שוורץ בספר זה.

ר' שלום קליין

היה יהודי ת"ח ויר"ש גדול ותלמידו של ר' שמלקא סלישיר. בתמימותו הגיע עד למדרגה הגבוהה ביותר, שתי בנותיו כיבדוהו ושמ-רו עליו כעל בבת עיניהן והיו מפרנסות אותו בכבוד מהכנת פיאות נכריות שהצטינו במקצוע זה. בכל העירה היו אולי לא יותר משתי נשים שלא חבשו פאה נכרית.

ר' שלום היה רגיל לישון כשליד מיטתו - מלבד הדלי והספל לנט"י - גם מקלו ותרמילו, שלא יצטרך לחטט ולחפש אחריהם בבא המשיח.

היה מקרה, שלרגל יום הולדתה של נערה בבית השכן הזמין הנו-ער לחצות הלילה קבוצת מנגנים, שהנעימה ממנגיני המוסיקה הצוענית, ר' שלום התעורר, רץ לחדר השני וצעק בתמימות לבני המשפחה, עורו - התעוררו נא, האינכם שומעים את קולו של המשיח, התלבשו נא מהר בבג-די החג ונלך לקבל את פני מלך המשיח.

היה נהוג לערוך "חצות" ולבכות על חורבן הבית והארץ,ללמוד בספרי הזוהר והקבלה וגם ללכת לטבול במקוה, בליל חורף אחד פגשו הרב סמל בז'נדרמריה כשהוא בדרכו למקוה, מכיון שלא ידע לזהות את עצמו הוחזק בכלא עד אור הבוקר כשראש הקהל ר' משה ירמיאש שיחררו משם בהעידו עליו שהנו האזרח הותיק ביותר בעיר.

היה קשור בתורה ובמצוותיה בכל לבו ונפשו, לא הלך ד' אמות בלעדה ותורתו נתקיימה בידו, רב העיר - שהיה תלמידו -היה בא לבק-רו לעתים קרובות וגם לשאול בעצתו. היה בעל הופעה נאה, זקן ושבע ימים ודומה למלאך ה' צבאות.

בנו של ר' שלום היה שו"ב במיהאי פאלבה- Mihályfalva ורק לפני מספר שנים עלה ארצה. גר אצל בנו בבני-ברק. נכדתו נשואה לר' מנדל גאנץ בעל חנות לגלנטריה בחדרה, איש רב פעלים, ת"ח ויר"ש.

ר' שניאור זלמן דאסקל

ר' שניאור זלמן היה יהודי חלש ועז רוח, היה משום סתירה בולטת לפתגם "רוח בריאה בגוף בריא", היה איש קטן, נמוך קומה ואיש גדול בתורה, מעשי ופיקח ועם זה ישר מתוך ומיושב בדעתו, שמו הולך

לפניו כאחד הגאונים בסביבה לעתים מזומנות היו מזמינים אותו לבו-
ררויות מסובכות, היה למדן גדול, בקי בשס ובפוסקים, שנון וחריף
מח, מוסמך להוראה.

לא פעם קרה, כשרב העיר, אם הביאו לפניו שאלה קשה, היה
בא אליו הביתה, כדי לשאול בעצתו, היה בעל חוש הומור, מפותח ומא-
ציל מקורת רוח על בן שיחו ומשקל דבריו לא השאיר ספקות.

בנו, ר' שמעון דאסקל בעל חנות לגלנטריה, ממכובדי העיר
בבני-ברק וידוע כלמדן ובעל צדקה.

ר' דוד לוי

ר' דוד לוי היה גדול בתורה, ביראת שמים ומוסמך להוראה,
למדן ובקי בשס - בפוסקים ובספרי המוסר, התפרסם כבעל מידות טובות
בלבו החם והרגיש. דרכו בקודש היה להיות עטור בטלית ותפלין עוד
לפני עלות השחר ולעיין בספרי הזוהר ובספרי מוסר. אחרי שערך "חצ-
ות" בישבו על הרצפה והזיל דמעות על חורבן ביהמ"ק . מחשש חמץ -
לא אכל בפסח מצות, פרט לשני לילות הסדר וגם אז לא יותר מכזית.
ר' דוד היה מטובי המלמדים.

ר' יעקב מיטלמן

יצא לו שם כת"ח מובהק, חרוץ וחריף מפורסם, הגם שהגיע
להוראה לא רצה להנות מכתרה של תורה, עשה בית מסחרו לארעי ואת
תורתו קבע. אשתו העדינה והחסידה השתדלה לשחררו מחנות לגלנטריה,
שממנה היו מתפרנסים ולאפשר לו לשקוד על למוד התורה יומם ולילה
כאות נפשו. היה מתעמק בבאר התלמוד, עד כדי שפרש את עצמו מעולם
הזה ולא התעניין כלל וכלל בנעשה סביבו, בראש גלי ובפומבי היה
מתוכח עם עצמו בהווית דאביי ורבא. ראינוהו ברחוב מאנדל, בו הוא
גר, כשמטייל הלוך ושב ומתפלפל בסוגיות קשות והסובבים אותו שומ-
עים ביראה את כל יוצא מפיו.

התלהבותו וחריצותו הרבה הביאוהו לידי כך שלעתים מזומנות
היה רץ בלילה למקוה, כדי לטהר את עצמו מהזוהמה והחולין של יום
יום ושיוכל ללמוד ולהגות בספרי הזוהר והקבלה בקדושה ובטהרה.

בתו רחל גרה בבני ברק ושני בניו גרים שלמה בברזיל ונחמן
בארה"ב.

ר' מנחם גוטליב

בן הדיין עשיר וחסיד, בעל בית מסחר גדול לקרשים ודברי עץ ובעל חנות מכולת. ביתו היה פתוח לרווחה לעניים ולנצרכים. אשתו רבקה היתה אשת חייל וידועה כבעלת צדקה ומתן בסתר. לעת זקנתו המשיך לנהל את עסקיו בנו ר' יצחק ואילו לבנו השני ר' יעקב - חנות ברזל וצבעים. חתנו היה

ר' מאיר טיטלבוים

בנם של קדושים וצדיקים זי"ע. נכדו של "הייטיב-לב" מסיגט ובנו של ר' ליביש טיטלבוים מ-אויהל. הוא עצמו התנהג בפרישות ולא הלך בקומה זקופה. היה מכובד בעיני בני העירה, העריכוהו והוקירוהו כצדיק ניסתר, קיים את המצווה של "והגית בו יומם ולילה. היתה לו חנות לגלנטריה.

ר' אפרים שטרן

לא פסק פומיה מגירסא והיה מיושבי בית המדרש. פרנסתם היתה ממכירת שארויות של בדים. בנו מנחם זאב שימש כרב השכונה בקאטמון בפרבר ירושלים. בתו רידל גרה בבני-ברק.

ר' שמואל (טארנר) כץ

יר"ש ות"ח מובהק, כתוצאה של מחלה ממארת היה שנים מרותק למטתו והמרא דאתרא היה רגיל לבא אליו לעתים קרובות והיו מפליגים למרחקים ושוחים בים התלמוד ובסוגיות הש"ס, הועבר לגיטו באונקה. בתו מרים - אשתו של ר' דוב גינץ, שוחט בקרית גת.

ר' יוסף זרח פרידמן

יהודי עניו ויר"ש. מתמיד-אשר עשה לילות כימים בלמוד התורה. בניו ר' אברהם חיים ור' צבי הערשל גרים בחיפה וידועים בחוג חסידי ויז'ניץ כאנשים יראים ושלמים ואנשי מעשה. ר' הערשל הנו אחראי ומנהל המחסן לחברת החשמל בחיפה והאיזור. גם הבן ר' שלום גר במקום. -

ר' שמחה רפפורט.

נמוך קומה היה. הזקן העגול, האף הארוך והגבנוני הוסיפו

לו ארשת פנים רצינית. גם כשהיוך ריחף על שפתיו דבריו היו שקולים ופסקניים. השפה ההונגרית לא היתה שגורה בפיו, למרות היותו בהאל-מין עם סיום מלחמת העולם הראשונה בעזבו את פולין. היה נחשב כמ-הפכן במחנה היראים, הישן והחדש שמשו בו בערבוביה, לעג לאלה שלא ידעו פרק בדקדוק וידיעותיהם בתנ"ך ולהבדיל בשפה ההונגרית היו קלושות. היה גם חובב ספרות ואוהב שירה עברית, בלהט של "משכיל" שהציץ ונפגע אהב לדעת ולהבין את הכול וגם להתערב בדברים שאינם ענייניו.

אכן למעשה הציץ ולא נפגע, בשעוריו כמורה פרטי בכל מקצו-עות ההוראה ובעקר בשפה הגרמנית היתה משתקפת אמונתו הבלתי מעור-ערת ולא השאיר ספק שהוא ירא"ש, התערבותו בענינים לא לו נבעו מר-צונו העז לעזור לזולת במצוקתו ולמצא פתרון לכל בעיה, אם מדובר בהשגת גט ע"י מאה רבנים או להתיר אשה מכבלי העגונה וגם נסוח בקשה לשלטונות. ר' שמחה קבל על עצמו לסדר ענינים קשים ביותר בעד כסף לא רב - בכשרונותיו הבלתי רגילים בזריזותו וקשריו הטובים הבינלאומיים, מטבעו ומחובתו היה לו להתענין בכל דבר, מכיון שעל כך פרנסתו, הואיל וחלק ניכר מבני האלמין לא ביקר בבתיה"ס של הגוים, אבל גם אליו לא באו, כדי לקבל אצלו בשעורים הפרטיים את הידיעות הדרושות בלמוד השפה הגרמנית וחשבון. בשעוריו המחיש את עליונות הרוח על החומר.

לא פעם היה משליך את חצי לעגו נגד "הבטלנים" שמתוך "ביש מזל" לא יכלו להתלבש כנאה וכיאה, למרות שגם הוא היה שיך לסוג זה.

<u>ר' אלתר לנדאו</u>

בעל מסעדה ובית מרזח. מטובי העסקנים הצבוריים. הצטיין בצדקתו ובמדותיו הטובות. התנהג לפנים משורת הדין והקפיד על קיום מצוות כחוט השערה. חינך את ילדיו שלמה ויהודה ברוח היהדות הנא-מנה.

לעדת החסידים ואנשי מעשה היו שייכים גם <u>זוסמן</u>, <u>ר' יוסף ראבנשטין</u>, <u>ר' בנציון גרוס והאחים הימפלד. (שמואל משה ודוד)</u>ועוד, שהיו תמימים וישרים משכמם ומעלה ומורמים מעם. שימשו דוגמה באי-שיותם לתורה ולמסירותם הרבה לערכי האומה.

בגלריה של אשכנזים אוטודוקסים מושבעים, אשר התפללו בבית הכנסת הגדול שהיו שומרי תורה ומצוות, שומרי מצוה קלה כחמורה, ישבו בראש:

ר' בצלאל פרידמן

בעל הדרת פנים, כולו אומר כבוד. תלמיד חכם מובהק ובעל בית דפוס היחידי במקום ובסביבה. בנו אלישע, ירא שמים הקובע עתים לתורה. גר בבני-ברק והנו פקיד בכיר בדואר תל-אביב.

ר' אהרן כהנא

ממשפחה עשירה ומיוחסת בחוסט. נעים הליכות, ת"ח איש תרבות יהודית שורשית. יו"ר תלמוד תורה. אשתו מודאגת במכתבה שכתבה לפני 34 שנים לבתה ורה בארץ, שאביה - ר' אהרן עובד מעל לכוחותיו, לומד יום ולילה, מתמסר יותר מדי "לתלמוד-תורה" שבהנהלתו, בהנהגת שטה חדשה על בקורת התקדמות התלמידים שהיו 75 במספר וששה מלמדים. מתפקידם של המלמדים היה לבא אליו כל עשק ולמסור לו דות על תכנית השבוע ועל ההספק אשר נרשם בפנקס מיוחד, כמו"כ ניהל דף מיוחד על התקדמותו של כל תלמיד ותלמיד. בעל חנות מכולת בסיטונאות. בניו דניאל ומרדכי המשיכו את למודיהם בפרשבורג ובפרנקפורט. מרדכי ז"ל עבד כמנהל חשבונות בעיריית חדרה. חיים הנו פקיד בדואר ת"א. יהודה ואחותו לולו גרים בירושלים צבי בבני ברק ואילו האחות הבכירה ורה שעלתה ארצה לפני שנים רבות גרה בנתניה.

ר' פייש ווייס (פרנץ)

בעל נשוא פנים ומכובד בעיני יהודים וגוים. בעל חנות לגלנטריה. ת"ח ויר"ש. ממולח ופקח בעל חוש הומור ומחבר חרוזים לבדיחת הדעת של הקהלה, במצאו את חולשתם של כל אלה שהיו לו לנושא.

ר' מרדכי ריכמן

מפעיליה הראשיים של החברה קדישא, מבניה הותיקים של העיריה ממתכנניה ומבוני מוסדותיה, הדתיים הצבוריים. במרכז העירה היו לו בתים וחי משכר דירה ומעסקי בנק. -

<u>ר' שלמה שטיינברג</u>

ת"ח ויר"ש מכובד ומקובל על בני העירה. בנו ר' מנחם נשא לאשה את פרידה בת ר' אהרן כהנא. בנם יונה הצטיין בכשרונות מיוחדים. אחרי שחזר מהשואה חזר גם לפעולה צבורית ויונה האשים בפומבי את הנהלת העירה בהשתתפות רצח היהודים ונאלץ לעזוב. כיום הנו נמצא בארה"ב ומנהל משרד לתיירות. הבן - ר' משה לוקח חלק פעיל ב"הזכרות" של בני העיר בדברי תורה והספד.

<u>ר' מרדכי שמחה בלאו</u>

יהודי מכובד, בעל הדרת פנים ופעיל בחיי הקהלה. בבעלותו היה האולם המפואר היחידי ה-"רקוצי" בככר המרכזי, בו ריכזו את הפעולות התרבותיות של העירה החל בקולנוע תיאטרון ועד להרצאות ונשף רקודים וכן כל הופעה פומבית ומאורע פוליטי. ר' מרדכי שמחה גם עסק במכירת משקאות גם בסיטונאות. בניו היו לו לעזרה בכל ענפי המסחר שבהם עסק.

<u>ר' ישראל מרמלשטין איזידור</u>

פעיל בהנהלת הקהילה, גם עמד בראשה ומצטיין בישרנותו.בעל חנות לגלנטריה. בניו אלכסנדר ויוסף נמצאים בארץ וחיים באשקלון ובבאר-שבע. בתו - באז'י, אשתו של ר' מרדכי גרוים מקקנישד. גרים באשקלון.

<u>ר' אליהו שוורץ אלמר</u>.

בעל חנות לאריגים ובדים. יהודי חשוב ובעל נשוא פנים עם קשרים טובים אל השלטונות ולהנהלת העיר. השיא את בתו אנוש-חנה ליהודי מלומד ומשכיל ר" אליעזר טאוב לדיסלאו, שהיה מזכירה של המועצה העירונית. הם גרים ברמת אביב ליד תל-אביב. מר אליהו(אלמר שוורץ היה ציוני נלהב וניהל את הפעילות למען הקרן הקיימת וקרן היסוד. פעל בהאלמיץ למען הגדלת ההכנסות לקרנות הלאומיים בא"י, כולל השקל ועמד בקשר הדוק עם המשרד הארץ ישראלי.

<u>ר' דוד זיכרמן</u>

בעל סנדלריה גדולה עם מספר ניכר של עובדים. בני העיר

זעריכוהו וכיבדוהו, חבר הנהלה במוסדות הדת ופעיל בכל השטחים של החיים הצבוריים. אהב לעשות צדקה בסתר ולעזור לכל נצרך. התגבר על הקשיים שהתעוררו במסגרת "החברה קדישא" כגבאי החברה. קיים מרצונו הטוב ובמסירות את מצוות גמילת חסד של אמת, כולל הטיפול במתים, כשאחרים נרתעו מכך. היה שנים חבר הנהלת הקהילה ומוסדות צדקה וחסד. בניו ממשיכים בדרך אביהם: ר' מרדכי ור' ישראל אריה גרים בבני ברק ר' אליעזר משמש כסגן מנהל בנק הפוהמ"ז בחולון ואילו יעקב ואליהו גרים באשדוד.

ר' יחיאל פישר

מבין בעלי המלאכה האמידים והמכובדים בעירה, שותף נאמן בניהול עניני הקהלה. בנו יצחק היה ירא שמים וגדול בתורה. היה לו בית מלאכה לקונפקציה של בגדי גברים והביא את התוצרת לשוקים. אחד מבניו, הנשאר לפליטה ר' דוב - גר באשקלון.

ר' ברוך איזנריך

מנכבדי העירה ומהפעילים בחיים הדתיים. בעל בית מלאכה לקונ-פקציה של בגדי גברים. בנו הבכור שמחה - שאמו, אשר עזר לאביו נמצא בארה"ב ומתכונן לעלות ארצה יחד עם אחיו הצעיר ר' אברהם שהנו ת"ח ויר"ש. אברהם היה מאד פעיל בשטח החיים הצבוריים כיו"ר לקהיליה היהודית בהאלמין אחרי השואה. טיפל במסירות בחוזרים של שארית הפליטה לעירה ודאג לסידורים הראשוניים, בולל החזרת הרכוש ליורשים. שותפו הנאמן בעבודה קשה זו, במיוחד בניהול החלק האדמיניסטרטיבי היה ר' אהרן רוזנטל, שעלה ארצה מהאלמין רק בשנים האחרונות והשתקע בסביבת פתח תקוה.

ר' שמואל שמלקא מאנדל

יהודי פיקח ורב כשרונות. לא הסתפק בחנות ובמקצועו כשען. אלא פתח בית חרושת לקופסאות עבור משקפיים. בנו יהושע למד בישיבת פרשבורג ואילו בנו השני צבי - הרמן היה הרוח החיה המארגן והאחראי בצעירי מזרחי. בקרבת ביתו היו לו מספר דירות שאותן השכיר. הרחוב שבו גר נקרא על שמו.

ר' מתתיהו גרוס

מראשי העסקנים בשטח הצבורי והדתי בעל חנות מכולת. בנו דוד נמצא באשקלון. יש לו בת בארץ והשניה נמצאת בקנדה.

ר' גבריאל טרויב

בעל בית מלאכה לנגרות, אהוב על הבריות יר"ש מסור ונאמן לדת. שקד על חנוך בניו ברוח של אהבה לערכי היהדות ולציון. צבי נמצא בקנדה עובד כמורה לעברית ואילו בתו חיה - אשתו של חזן ידוע פוקס באמריקה. בנו מנחם הנו יו"ר ארגון יוצאי האלמין וכאדריכל בעל משרד לתיכנון ארכיטקטורה פנימית בתל-אביב.

ר' יצחק דוננברג

מכובד ובעל שיעור קומה. דרשן קבוע בבית הכנסת בשבת בשלוש סעודות. בעל ביח"ר למי סודה וחנות לדברי עורות. נכדתו גרה בחדרה, ואילו נכדו השני ר' משה הנו מנהל ביה"ס לחנוך עצמאי ברחובות,ג'י-סו הוא

ר' ברוך קטינה

שהמציא אבקת כביסה ועשבי תה. פתח בתיח"ר נפרדים ליד ביתו. התוצרת היתה ידועה בכל הארץ. בתו גרה ברמת גן ובנו בסטוקהולם ידוע כסוחר מוצלח ביותר.

ר' ישראל משה אנגל

בביתו - שהיה בככר המרכזי - חנויות ובחצרו הארוכה והגדו־לה דירות לשכירה, בעל חנות למכירת סיד ופחם בסיטונאות. אדם תוסס ופעיל בחיי הקהילה. בתו שרה ניהלה את העסקים אחרי מות אביה ונש-אה לשולומון מ-ארדוי- Fekete Ardo . מבנותיה של מרים - מרישקה אשר חזרו מהשואה פתחו מסעדה בהאלמין אחרי השואה.

ר' אברהם סאבוי

יהודי תמים וישר בעל חנות למכירת סיד. חינך את ילדיו בדרך התורה והיראה. מבנותיו חיות בארה"ב ואילו ליבה - הבת נמצאת בארץ ושרה - בארה"ב.

<u>ברנר</u>

חתנו של הז'בניקיר רבי. משפחה אמידה מפולין. בעל אדמות, בנו הבכור ליבוש למד רפואה ואילו הצעיר יעקב עזר לאביו בניהול המשק. נשא לאשה את בתה של רויט הרמינה, את - גולדה. הציל נפשות רבות וסיכן את עצמו באושביץ ע"י עזרתו הפעילה, שהושיט לאסירים היהודים באספקת מזון לחם ושמנים. אחרי שחזר מהשואה גורש מביתו ע"י המשטר הקומוניסטי, היותו יהודי עשיר וקולק ורכושו הוחרם. עלה ארצה ומת בחיפה, כתוצאה ממחלה ממארת.

<u>ר' משה שולומון</u>

בעל חנות מכולת, יהודי מכובד בעל נשוא פנים, בנו בכורו

<u>ר' אשר זינדל שולומון</u>

עסקן מסור ורב כשרונות. כגבאי של בית המדרש החדש של הח-סידים היה מעסקניו המסורים והפעילים, בעל חנות מכולת. הצטיין כת"ח בעל מידות טובות. בנו ר' חיים צבי (בן אשר) עובד הדואר בת-א הנו פעיל בשטח הצבורי, במיוחד בהנהלת ארגון יוצאי האלמין. בנו הצעיר - ר' אברהם אהרון היה תלמיד חכם מופלג מטובי הלמדנים בעירה, חוקר תורני ובקי בכל חדרי התורה, בעל חנות מכולת וסוחר לתבואות.

<u>ר' שמשון שולומון</u>

בעל ביח"ר למי סודה. יהודי ער ופעיל בחיים הצבוריים הד-תיים.

<u>ר' שלמה זלמן בורגר</u>

כורך ספרים יחידי במקום. מקצוע שהתפרנס ממנו בקושי רב. יהודי שקט עניו שומר תורה ומצוות.

<u>האחים וייל</u>

יהושע הסנדלר ויעקב ינא' החייט היו תמימים ויראים. עמלו קשות לפרנסת משפחתם.

<u>ר' ישראל מנחם אפל</u>

יהודי תמים וירא"ש. היה רוכל ומביא את סחורתו מבית לבית לתושבי הכפרים שבסביבה, ולא ראה סימן ברכה בעמלו הרב, מכיון ש-שומרי הגבול חשדו בו בזדון שהבריח את הסחורה מעבר לגבול, החרימו

זאת וגם מרטו את זקנו עד שהשאירוהו גם בלי חתימת זקן, או בני הכפר "השקצים" התעללו בו ולכן נאלץ להפסיק ופתח חנות בצריף מול הכניסה לסימטת ביהכנ"ס. אשתו - רחל הניא היתה מבורכת בכל הסגולות והכשרונות וכל פסוק משירת "אשת חייל" כאילו נכתב למענה. חינכו את שני בניהם את ר' מיכאל צבי הרש ז"ל ור' דוד מאיר בישיבות המפורסמות ביותר. ר' דוד מאיר אשר גר בקרית יואל (סאטמר) בבני ברק הנו יר"ש ות"ח מובהק, עובד כמזכיר ביה"ס של החנוך העצמאי בתל-אביב.

ר' שמעון מושקוביץ

מומחה ליינות ומטפל במרתפי היין של ד"ר בלייער והבנקאי נאדוש וגם עובד אחראי בעונת הבציר בכרמים של הנ"ל. את העבודה העונתית הזאת ניצלו הרבה יהודים בהאלמין שהיו במצב דחוק. ר' שמעון היה הראשון לראשונים של אומרי התהלים - בביהכנ"ס הגדול. מבין בניו אשר זינדלומשה ובנותיו טובל - יונה נשארה בחיים רק שרה שנישאה לבן קלויזנבורג לצבי אברהם וגרים בחיפה.

ר' זאב וואלף שורץ

חייט במקצועו. חנך את בנו היחידי - יהודה ברוח התורה והדת.

ר' אברהם יקותיאל פרקש

יהודי יקר ותוסס בכל הפעולות הנוגעות למוסדות הצבור הדתי. השקיע כוחות רבים והתמסר לחברה "משניות" בה כיהן כגבאי. קראו לו בשם גנאי "דער קליינער ראש הקהל" ראש הקהל הקטן, אבל זה הוכיח את עמדתו החשובה בקהלה. היה אחד הקבלנים והמארגנים של אפיית המצות לפסח. שתי בנותיו פנינה ורבקה גרות בנתניה.

ר' סנדר שטרק

אדם בעל מזג טוב, יר"ש, מכובד ונשוא פנים. חינך את ילדיו ברוח התורה והדת. אחראי לסדורים הטכניים של אפיית המצות לפסח. בתו אסתר היתה הראשונה שעלתה ארצה מהאלמין. שרה אחותה נישאה לבן קלויזנבורג ר' יחזקאל נאמן (נימן) ממשפחה מכובדת, מפעילי וממנהיגי הציונות הדתית במקום. הם גרים בחיפה.

ר' משה פליק ווייס

יהודי עניו יר"ש, אשר התפרנס מהסעת נוסעים לרכבת במרכבה

וחזרה. לבנו של ר' משה - ר' אלימלך, כשרון מיוחד לאומנות יהודית והנו מסור כולו לכך. דירתו בשיכון ה' בבני ברק נראית כמוזיאון ע"י התערוכה המתמדת שלו מהאוסף הגדול שהכין במשך שנים. ביניהם- מחוץ לתבניות המשכן ובית המקדש שהוכנו לפי פרטי פרטים והרשום בספרי חז"ל נמצאת שם גם התבנית של קבר רחל אמנו, מערת המכפלה ותמונות מעובדות על ידו - הממחישות את שלבי הגאולה והפדות. אחת משתי אחיותיו - חיה בלכמן גרה ברמת גן ובעלה קבלן בניה במקום.

<u>ר' פנחס גליק (גוצאי"ר)</u>

יהודי עממי ממולח ופקח, אחד מהטיפוסים של "שלום עליכם" בדומה לטוביה החולב, תמיד במצב רוח מרומם, שופע בדיחות והלצות גם בעת שישב על דוכן המרכבה, כי גם הוא על הסעת נוסעים לרכבת וממנה - התפרנס. היו לו הברקות ובדיחות עממיות עסיסיות ולפעמים גבלו בגסות ונאלץ לשלם עבורן קנס... אין דבר! הוא טען, העיקר שהצלחתי להקניט את הגבירים מכותל המזרח.

היה בעל בעמו, עצמאי ודעות משלו גם בקשר לקהלה ולחבר מנהליו. פעם העלה את חרון אף וכעס הקהל על התנהגותו, כפורץ גדר ונקנס בסנקציות חמורות ביותר, הידועות בחיי הקהלה - אסרו עליו לעלות לתורה ולהתפלל לפני התיבה כחמש שנים.

והמעשה שהיה, כך היה - בהיעדרו של רב העיר, נתן חופה וקידושין מחוץ לעיר לגרושה ע"י בית-המשפט --- והרויח ע"כ סכום הגון הוא והנלוים אליו. -

בעלי תפלה

בהתקרב חגי ישראל, במיוחד "הימים הנוראים" בקעו מבתי היהודים הסלסולים וקולות מנגוני החג היפים שחזרו עליהם בעלי התפלה שבעירה, אשר השרו על הרחוב היהודי אוירת חג עוד לפני כניסתו.

<u>ר' חיים קליין</u> (השו"ב מקוקנישד)

היה ה"בעל שחרית" הקבוע בביהכנ"ס הגדול"בימים הנוראים". בניו עזרו לו ותפלתם היתה מהנה ומושלמת גם מבחינת הנגינה.

ר' מאיר ברוין

ממנהיגיה הפעילים של הקהלה וממכובדי העירה, נעים הליכות והצנע לכת, שנים רבות גבאי בביהכנ"ס הגדול. גם בניו חיים ומשה ידועים כזמרים ויודעי נגינה. האחרון היה"בעל התפלה"ו"בעל הקורא" הקבוע בצעירי מזרחי. בנו יוסף הנו אחד החלוצים הראשונים ומן העו-לים הראשונים בהאלמין. היום גר בפתח תקוה ואילו אברהם (בומצ'י) ברמת-גן.

ר' יצחק מאיר שולומון

בעל בית מלון ומסעדה בעל תפלה מצוין ובעל צדקה. יהודי בעל הופעה נאה. ביתו היה בית ועד לחכמים - ושמר בקפדנות על השלחן הט-הור. בניו - דניאל, לייבי ואליהו וגם בנותיו ניספו בשואה.

ר' משה אלטמן

ובניו יידל, ישראל איסר ושמעון שרו אתו במקהלה וגרמו בשי-רתם היפה הנאה מרובה לקהל המתפללים. ר' יידל הצטיין גם בחריפותו בלימודים והצליח לרתק את קהל שומעיו ב"מגידות" בפרשת השבוע. כיום הנו עובד פקיד בעיריית בני ברק. -

ר' אהרן לבנדל

היה נמוך קומה, אבל מחונן, בקול אדיר וחזק אשר מילא את חלל האויר של בית הכנסת הגדול. -

ר' יצחק יעקב קרויס

שען במקצועו וגם בעל תפלה מצוין בעל קול לירי יפה. לימים הנוראים נסע באופן קבוע להתפלל כחזן בביהכנ"ס בקלין ווארדיין. יהודי ת"ח נשוא פנים בעל הדרת פנים וזקנו מגודל.

ר' יהודה הירש

מותיקי הקהלה ומעסקניה. בעל מכונת הדיש, שעליה פרנסתו. בעל תפלה ובעל קורא טוב. בתו בלנקה נמצאת בארץ.

תלמידי כתת ביה"ס הממשלתי
במרכז המחנך נאגי

זיכרמן אליעזר, מאיר שטינברגר, טרויב (כרמי) מנחם
ירמיאש בומי (אברהם), בת דודתו - פסי,הולדר מונדי,
שלום מרקוביץ, מאנדל באז׳, כהנא יהודה,גרויס גולדי,
לנדאו לילי, מושקוביץ שדה, פרקש פורי, ויס מאיר,
סאבורי לילי, איזראל זהבה, גרויס, קלין אילנה, ייטא
חיה שטרן, שטינברגר לילי, יעקב ירמיאש, פולי,
ליבוביץ אילונה, גליק אילונה.

מ ה ו י ה י ה ו ד י

אפיית המצות לפסח

עונת אפיית המצות התחילה מיד אחרי פורים ונמשכה עד לפני פסח. ההתכוננות היתה רבה - הכשרת התנור, הקצעת הקרשים וגלילי העץ. האופים - ר' בנימין קיש ושולומון מקוקנישט הפגינו מומחיות רבה בהכניסם לתנור תריסר מצות בבת אחת. הנשים והנערות ערכו התחרות ביניהן על הכנת המצה היפה. הגברים ובני המשפחה אצו רצו בהביאם הביתה את המצות המוכנות בסדין צחור.

ר' אברהם יקותיאל פרקש, ר' סנדר שטרק ור' יקותיאל ירמיאש היו הקבלנים והמארגנים של אפיית המצות לפסח וכל הקשור בכך הן בנוגע לקבלת עובדים והן בנוגע לעבודה הטכנית. -

הבדחנים בחתונה

הוי מיוחד ואוירת שמחה מיוחדת יצרו בחתונות - שהתקיימו בדרך כלל בבית הורי הכלה - הבדחנים זאלדי, נימן, ויעקב אלק, כשעוררו את החתן ואת הכלה לתשובה בחרוזים יפים לפני צאתם לחופה וגם בהזמינם "לרקוד מצוה" במטפחת עם הכלה את היהודים המכובדים, כשהצליחו בפזמוניהם היפים לשמח חתן וכלה, להלהיב את קהל המשתתפים ולהפיג את הצרות ואת הכאב של עול הגלות. החרוזים והבדיחות הללו נכנסו אח"כ לפולקלור בכל הסביבה והיו לנחלתם של היהודים.-

המשמשים בקודש.

ר' שלמה גליק

אדם בעל חוש הומור, חבר טוב ועממי, אישיות מרכזית,מקורבת לעומדים ליד ההגה של החיים הצבוריים. שום חתונה לא התקיימה בלי השתתפותו של ר' שלמה. השתתף באופן פעיל בעריכת טקס החתונה; מושיב את הכלה על הכורסה. דואג למלוי הכתובה, לקבל קנין אצל החתן, אח"כ היה מלוה אותו בלכתו לחופה. מחפה בצעיף את הכלה,היה מוליך את הזוג החדש אל מתחת לחופה. דואג לסיבובים מסביב לחתן, לשבירת הכוס ומכריז מזל-טוב.

בהקשבה רבה היה הקהל מטה אוזן לשמוע את כרוזו בשבת ובי-
מות החול. כמו"כ השתתף באופן פעיל בהלויות ר"ל ובכל הקשור בכך.
בכל ר"ח אלול היה נמצא מבוקר עד ערב בבית הקברות, מראה למבקרים
את קברות הוריהם ובני משפחתם. היה מסיים בא-ל מלא רחמים. היה בקי
בבית הקברות כבביתו הפרטי. זכר אפילו על פה את מקומות הקברים.
היה מעורר לסליחות בניגון מיוחד.

ר' שלמה היה עסוק במיוחד עם בוא חג הפסח, כשהלכו בהמו-
ניהם להגעיל את הכלים ביורה הרותחת שעמדה ליד בית-המרחץ, שם גם
שרף את החמץ של כל הקהל אחרי שהלך לאסוף אותו מבית לבית.

היו לו שני בנים כשרוניים יצחק ודוד אשר הצטיינו בתפקי-
דם במשחקי פורים, במיוחד באמירת "התחינה" תלמידי חכמים מובהקים
דוד הנו שוחט וחי בארה"ב ואילו הצעיר ר' זאב גר בבני-ברק.

<u>ר' דוד ברקו ברקוביץ</u>

יהודי נמוך קומה וזריז תנועות, פיקח ומקובל על בני קהלת
החסידים שם היה משמש בקודש. כולו מסור לתפקידיו, הכיר את כל
האוכלוסיה היהודית מן השדרות העשירים ועד לעניות שבעירה. ידע את
דברי ימי חייו של כל אחד מהם, את מספר ילדיו, זכר אפילו את אבו-
תיהם הזקנים את שמותיהם ועיסוקם של כל אחד מהם. ידע היטב את מצבו
הכלכלי של כל אחד מיהודי העירה. מראה פניו לא גילו מעולם את מס'
שנות חייו. בנו ישעיהו ברקאי שימש באשקלון כמנהל בי"ס מ"מ דתי
באשקלון. היום מכהן כראביי בארה"ב. גם הבן שמואל חיים והבת שרה
שהיא במצב סוציאלי טוב נמצאים באמריקה ואילו הבת גיזי אשת ר'
זינדל איזיקוביץ גרה בפתח-תקוה. בנה נפל קרבן במלחמת השחרור.

דמותה של אמי ז"ל, דודתי, הסבתא
או דמותה של כל אשה אחרת

דמותה עומדת לנגד עיני, כפי שראיתיה בימיה האחרונים
ממושקפת קוראת "בצאינה וראינה - בתחינה" ומקריאה לקריאה שולחת
ידה בסריגת דברי צמר סודרים וגרביים. צנועה בהליכותיה, אמונתה
הבלתי מעורערת עזרה לה להתגבר על תלאות חייה. מטבע ברייתה היתה
עדינה ואצילה, התרחקה מרכילות, לחמה כלביאה לפרנסת הילדים ול-
חינוכם, עשתה לילות כימים ובלבד שהילדים לא ירגישו במחסור, בליל
חמישי היתה קמה בחצות, אפתה את הלחם והחלות ואח"כ היתה מנקה את

הבית, מתקנת ומכינה את הכביסה וכשקמנו "לחדר" היתה עוד רשימת העבודה ארוכה לפניה והזמן דוחק.

בליל שישי, אחרי סעודת ערבית היתה נופלת אין אונים למשכבה עד למחרת בוקרו של שבת, ביום השבת נהגה לקום בבוקר השכם ולעבור על חלק מפרשת השבוע "בצאינה וראינה". היתה עוקבת מלמעלה "בעזרת הנשים" אחרינו. כשעלה אחד מאתנו "למפטיר" ומלמל בהטעמה את פסוקי ההפטרה, או אם התוכח עם הרב בדבר תורה אורו פניה ואמרה לעצמה: הנה יש שכר לפעולתי וזה נתן לה עידוד.

לוותה את השבת בדממת הערב בנגון חרישי ובתפלת געגועים של "אלקי אברהם" שמור על ישראל מכל צרה וצוקה ותביא השבוע הבעל"ט - ברכה והצלחה בריאות ושלום ותשלח לנו את גואל צדקנו - את משיח בן דוד.

היא הגיעה לכל חולה ודואב ועזרה לנצרכים. היתה נתונה בסגולה של חן נשי והיתה ברוכה כשרונות כלכליים, הרי כל פסוק משירת "אשת חייל" כאילו נכתב למענה, בחריצותה ובמירצה הביאה אמיצות ורוחה לביתנו. ביתה פתוח היה לנצרך ואוכלי לחם שולחנה היו בימות החול ובשבת, פארה והדרה של המשפחה.

האמהות היהודיות התמימות והטהורות יישנו את ילדיהן בשירי ערש על תורה וגדולה, על צמוקים ושקדים, על יום יבא-אליו מצפים כולם ואז יתנער היהודי מכל אבק הגלות ומעול הגויים.

אכן היתה זאת "א-אידישע מאמע" ואני מרכין ראשי לזכרה.

בתי ספר

כבר אז היה קיים חוק חנוך חובה ללא תשלום ולמרות שהיו בהאלמין שלשה בתי ספר יסודיים, שאחד מהם היה ביה"ס הממשלתי והשניים היו קהלתיים - נוצריים (קאתולי ורפורמי) - ילדי ישראל השתדלו במדת האפשר להתחמק מלבקר בהם, כדי לא להתבטל מלמוד תורה ולא לשבת בגלוי ראש בין תלמידים שאינם בני ברית דת משה וישראל. במקום זה העדיפו להנהיג ב"חדר" הוראת חשבון וכו׳.

בצוות המורים שבביה"ס הממשלתי הצטיין המורה היהודי מוסמך ומוכשר.

שוגר אלמר.

אשר חונן בכשרונות פדגוגיים מיוחדים. הצטיין בגישתו החיו-בית לתלמידים והגיע להשיגים גדולים בהעלאת רמת הלמודים בכתתו.שמו הטוב הלך לפניו ונתקבל למנהל ביה"ס היסודי של הקהלה היהודית בסאט-מר, שם המשיך לעשות חייל וניהל את בית ספרו ברוח התורה והמסורה לשביעת רצונם של בני הקהלה ושלטונות החנוך.

ת ל מ ו ד   ת ו ר ה

גוסף על המלמדים הבודדים שהיה להם חדר פרטי, למדו בת"ת תלמידים מכל השיכבות. המלמדים היו מצוינים מסורים ידועי שם.

אחד העומדים בראש מוסד חשוב זה היה ר' אהרן כהנא ז"ל, אשר במסירותו הרבה לתפקידו עשה לילות כימים. הנהיג שטה חדשה בקשר לבקורת התקדמותם של התלמידים. דרש מהמלמדים להגיש לו - מדי שבוע בשבוע - מחוץ לדו"ח השגים על כל תלמיד ותלמיד בע"פ ובכתב דרש גם תכנית על תכנון עבודתו וההספק.

במסגרת תלמוד תורה פעלו 6 מלמדים ולהם 75 תלמידים. מחוץ ליו"ר ר' אהרן היו עוזרים לידו הגבאים ר' צבי הנדלר ר' משה וידר, שהיה גאון,בקי,חריף ות"ח ידוע ואחרים אשר פעלו בפקוחו ובהדרכתו של המרא דאתרא הרב ר' יעקב שלום קלין זצ"ל.

ר' דוד לוי

היה מטובי המלמדים בכל הסביבה. לזכותו יש להדגיש שנפשו העדינה סלדה מלהשתמש בשוט או ברצועה ועם זה ידע להתגבר על בעיות משמעת במטה הקסם שלו הודות למסירותו ולרמתו המקצועית, גם מבלי שילמד חוקי הפדגוגיה. תלמידיו שהמשיכו ללמוד בישיבות הוכיחו את יתרונם כלפי שאר חבריהם אשר למדו אצל מלמדים אחרים וגילו שמינית שבגאוה שהם למדו תורה מפי ר' דוד לוי וקבלו ממנו בסיס איתן. ר' דוד לוי היה מלמד כתות גבוהות כעין ישיבה קטנה מעבר מתלמוד תורה לישיבה. היה למדן ויר"ש מופלג, בעל כוח הסבר מיוחד במינו, תלמי-

דיו אהבוהו והיו כרוכים אחריו. בבואנו לפנות בוקר לחדרו של ר׳ דוד מצאנוהו יושב עטור טלית ותפלין ליד ספרי זוהר וחשבנוהו לאחד מל"ו הצדיקים הנסתרים ומי יודע אם טעינו בכך.

ר׳ חיים (השו"ב מקקנישד) קלין

היה אחד המלמדים המצוינים ביותר בעירה. למדן מופלג בעל כח הסבר מיוחד במינו. החדר היה בקרבת בית העלמין.

ר׳ זנויל ור׳ מאיר הרש

מלמדים מאותה דרגה. ידועים כתלמידי חכמים מובהקים וידו-עים במסירותם הרבה. מחוננים בכשרונות פדגוגיים מיוחדים. תלמי-דיהם אהבו אותם, כי עשו את עבודתם, עבודת הקודש - לשם שמים ומתוך מסירות נפש. - ר׳ מאיר הרש עבר אח"כ לקקנישד כשו"ב, בתו מגדה בארץ .

המלמדים הנ"ל ר׳ חיים קלין, ר׳ מאיר הרש ור׳ זנביל היו ידועים כמבורכים בכשרונות פדגוגיים.

ר׳ יוסף כץ, ר׳ יצחק קלין, ויס

הצטינו כמלמדים טובים ומסורים בשלב נמוך יותר. בתו של ר׳ יוסף כץ - גיזי ובנו ישראל אריה נמצאים בארץ. כמו"כ הבן הבכור פנחס.

כמלמדים מצטינים במסירותם היו גם ר׳ ישראל פרקש, ר׳ יצחק קלין, ר׳ אשר ליב, ר׳ זאב פפר, ר׳ לייב מטורץ, ר׳ צבי פרידמן ור׳ צבי ליבוביץ ור׳ שלום אליעזר.

על ההשיגים הלמודיים - למרות טרדתו הרבה - היה מפקח אישית הרב מרא דאתרא, אשר בא לעתים קרובות לבחון את התקדמות התלמידים כשנלוים אליו גבאי ת"ת ותלמידי חכמים אחרים.

מחזה מרהיב עין היה תהלוכת הפנסים בשלל אורותיה בשעות הבוקר המקודמות של תקופות החורף או בערבי החורף המושלגים. תל-מידי הכתות הבכירות, שהתחילו ללמוד ב-5-6 בבוקר וגמרו את למו-דיהם ב-7 בערב הצטידו בפנסים, כדי להאיר את הדרך ברחובות האל-

מין שטרם הוארו באור חשמל. פתיתי השלג המרצדים לאור האש המהבהב של הפנס, יצרו אוירה שובבית.

החיים הדתיים הכלכליים והחברתיים

כשלושים וחמשה ק"מ מסטמאר וליד הגבול הקרפט-רוסי (מקודם גבול עם צ'כיה) שוכנת עירת האלמין. היהודים היוו כמעט מחצית אוכ-לוסיתה. ברובם גרו במרכזה של העירה. כ-400 משפחות עם אלפיים ו-500 נפשות.

המסחר, שהיה רובו בידי יהודי העירה עמד למראית עין על בסיס איתן. בעלי המכולת - גרינפלד, ירמיאש, כהנא, האחים יקבוביץ, סלומון, ישראל ומרקוביץ. התפרנסו בכבוד. כמו"כ בעלי החנויות לג-לנטריה ויס פרנץ, שורץ אלמר, מרמלשטין ומיטלמן ואילו מצבם של בעלי המלאכה היהודיים היה בשפל המדרגה. רק אחדים מהם היו יוצאים מכלל זה, ר' בצלאל פרידמן - יהודי ת"ח מובהק העסיק גם עוזרים בבית הדפוס שלו היחידי במקום והסביבה.

החייטים פישר ואיזנריך, ר' דוד זיכרמן השתדלו בחריצותם ובישרם להביא את עמל כפיהם - בגדים ונעלים מוכנים - לשוקים חד-שיים שבסביבה והצליחו להתקיים מפרי עבודתם, לעומת זאת בעלי המלא-כה הזעירים שטינברגר, שורץ, ווייל, מרקוביטש וכו' מצאו בקושי את מחיתם ומהם רק שבצירוף התמיכה מחו"ל השיגו את הדרוש לקיום מינמלי. כל הבנקים היו בידי יהודים בלבד.

נאדוש לאדיסלאו

בר אורין ונדיב לב, מלבד השדות והכרמים ומרתף היין שהיו לו היה גם בעל הבנק וניהל את עסקיו בתבונה רבה וביד רמה. לקופאי של הבנק פרקש היתה חולשה בבואו לביהכנ"ס בשבת לקרא את ההפטרה של פ' השבוע.

ר' שמואל משה היימפלד

חסיד. איש צדיק וישר, אשר הצטיין במדותיו התרומיות וכל מי שפנה אליו בענין גמילת חסד נענה מיד. לבנק שהיה בבעלותו בא

בעיקר החוג הדתי של החסידים. בנו יעקב נמצא בארץ וגר בכפר אתא.

<u>ר' דניאל רוטשטיין</u>

בן הדיין. איש משכיל - מודרני ושומר מצוות. גם הוא התפר-
נס מעסקי בנק.

<u>לבעלי עמדה בחיים הכלכליים ולחבורת האינטלקטואלים היו
שייכים גם:</u>

<u>ר' שמואל קלנר</u>

עשיר מופלג ובעל אחוזות רבות בר אוריין ומשכיל, נדבן ועו-
זר דלים. עניי העיירה יהודים וגוים גם יחד קבלו בערבי החגים
את כל צרכיהם בתפוחי אדמה ושאר ירקות. בנו - טיבור נשא לאשה את
זוסמן אולגה בת סופר סת"ם בעירה ועלו ארצה. עוד לא התגברו על
קשיי הסדורים הראשונים. גרים באשקלון. אחרי שחזר מהשואה גורש
והוגלה מהבית כקולק.

<u>ר' יוסף רוזט</u>

שימש זמן מה כראש הקהלה. בעל אדמות וכרמים. אדם משכיל
וישר אשר חי חיי אושר ועושר בארמונו המפואר.

<u>חנניה יו"ט ליפא דיטלר (ליאופולד)</u>

ראש השופטים בבית המשפט המחוזי בהאלמין, אשר בא לעתים
לידי התנגשות אם הרב בהתנגדותו לקבל מרותו בעניני דת.

<u>לזר פארי</u> עורך דין מוכשר ומפורסם. גר במרכז העירה בבית
מאד יפה.

<u>ר' מרדכי ריכמן</u>

יו"ר החברה קדישא היה מנהל בנק אשר פתח בככר המרכזי. -

<u>סאני גיזה</u>

היה מנהל המחלקה לגביית מסי המקרקעין.

ה ר ו פ א י ם

=-=-=-=-=-=-=

ד"ר בליער

רופא כללי, מומחה בכל מקצועות הרפואה. הפציינטים העריכוהו והעריצוהו וביום פטירתו פתחו את הגבול ונתנו רשות למעריציו להש-תתף בהלויתו גם מעבר השני של הגבול. היו לו כרמים ואחוזות ומרתף יין גדול של יינות מכל הסוגים.

ד"ר איזאק

גם הוא הצטיין במומחיות רבה בקביעות הדיאגנוזה. נדיב-לב ועוזר לחולים עניים גם ברכישת התרופות. התיחס באהדה רבה לערכי הי-הדות והיה יהודי מאמין. בתקופת השואה הציעו לו להשאר במקום, אבל הוא העדיף להצטרף למשפחתו ולבני הקהלה ומת מות קדושים.

ד"ר שטיער

רופא מסור ואהוב. בנו גיורג המשיך אחריו כרופא וגם עלה עליו בידיעות ובמומחיות. נשאר בחיים וממשיך גם אחרי השואה כרופא.

מבין סוחרי תבואה גדולים ומבוססים יותר, יש לציין את

ר' זאב אריה (וואלף-לייב) פרקש

אחרי מחלה ממארת נפטר בארץ. הובא לקבורה בחיפה.בנו צבי נפטר מספר חדשים לפני אביו.

ר' למל שטינברגר

יהודי מכובד ות"ח. לעת זקנתו הושיטו לו בניו הגדולים את העזרה הדרושה בעניני מסחר.

והאחים ר' אברהם אהרן ור' אשר זינדל שולומון ואחרון ר' דוד ברוין מקאקנישד.

מכיון שליד תחנת הרכבת היתה נקודת הגבול עם צ'כיה עם תנועת תיירים וסתם עוברים ושבים נפתחו גם מסעדות כשרות בסביבת

הרכבת וגם בעירה.

המסעדות בעירה של ר' יצחק מאיר שולומון, לנדאו, רבקה (טפלויש) שורץ רבקה (סופר'קה) של בלאו שמחה שבבעלותו היה ה"ראקוצי" אולם התרבות המשוכלל ביותר בעירה ושימש לאולם הצגות רקודים וכו'. לבנו היתה מסעדה יפה ליד תחנת הרכבת כמו"כ לר' מרדכי שולומון לר' מיכאל ויס ולרויט מאיר. -

האולם השני במעלה ה"קורונה" היה בבעלותו של גרינשטיין אשר שימש לחתונות, להרצאות, לנשפים ולריקודים.

ר' יודל בנו בכורו של גרינשטיין היה למדן ותלמיד חכם מובהק.

כבר הודגש למעלה שהגבול הגביר את התנועה לרכבת ולעירה שהיתה במרחק ניכר, השתמשו רבים כמקור פרנסה בהעברת נוסעים במרכבה כדלהלן: גליק גוצ'איר, משה פיירשטין, פאליק משה, מוזש, שטינברגר איזידור, גובאש-איזלר בראנטשי משה, קליין צבי הרשל ולוביש בומי וכבעלי עגלה להעברת משאות אליהו רוט וברקוביץ שמואל חיים.

המסחר הזעיר שהתבסס ברובו על הקונה החקלאי סבל קשות בימי קציר עונת השפל, כשהאכר לא נראה בשוק, החנונים ציפו אז לקונה בכליון עיניים ובישיבתם בחנות עיינו בספרי קודש, בפ' שבוע, או אמרו תהלים וגם בענפי המקצועות השונים של מלאכה לא היה אז המצב טוב יותר, לפני התמוטטות עמד המסחר והמלאכה בעת התעמולה האנטישמית, כשגבר הלחץ על הנוצרים לא לקנות מיהודים ולא לתת להם עבודה.

בחייה החברתיים של הקהלה היהודית בלטה המגמה להתקרבות הדדית ועזרת הזולת, לא במעט השפיע לזה הזיקה למסורת, שהדי בורים בעניני יהדות כמעט ולא היו בה.

גם העובד בסדנא היה נעזר בפסוק מגידסא דינקותא בעת הצורך, המוסדות שמימונם התבסס על רצון טוב, פעלו במלוא התנופה ומלאו תפקידים חשובים ביותר החל מ"הכנסת כלה" ו"קמחא דפסחא" וכלה בסכומים ניכרים שהיו מתרימים במקרה של עזרה דחופה, כגון עגלון שסוסו מעד ונפל וכד' במקרים אלה, לא נחו ולא שקטו כל תושבי הקהלה עד שנאסף כל הסכום הדרוש לשיקומו של הנזקק.

גבר הליכוד והאחדות בעירה בפרט אחרי שהתמזגו שתי המשפחות הענפות הנדלר וירמיאש בקשרי נשואין, אלה עיצבו במדה מסוימת את החיים החברתיים הדתיים ודמותה הנאה של העירה אשר גרם מדי פעם לעקיצות "מצד עמך" ליושבי "קיר המזרח".

כל בני העירה מהחייטים ועד לסוחרים התאספו מדי יום ביומו בוקר ובערב בבתי הכנסת לתפלה בצבור לומר תהלים וללמוד תורה.בשבת אחה"צ לפני מנחה היו שומעים לדברי התורה והאגדה בפ' השבוע מפי ר' פישל הלפרט חתנו של הרבי שמלקי ליפר שהיה מקובל על הבריות. יהודים פשוטים אלה הטרודים רוב שעות היום התכנסו בבית ה' גם בי-מות החול לעת ערב, כדי לרומם את נפשם ולהקשיב לשעור "קצור שלחן ערוך", עין יעקב - ספורי אגדות התלמוד, או למגיד שבא לבקר בעירה ובניגוני המיוחד הטיב לנגן על לבותיהם של היהודים התמימים והיש-רים.

העירה היתה שוקקת חיים, היו בה יהודים בעלי אומנויות שונות סנדלרים וחייטים, סוחרים ורוכלים כולם עמלו במשך השבוע. קהלה שו-קקת חיים, עירה יהודית טיפוסית שניהלו את חייהם לפי המסורת הדתית שלמדו בבתי מדרש ובישיבות להיות יהודים נאמנים לעמם.

היתה זאת קהלה מפוארת שנקראה "קליין א"י" מרכז יהודי מהו-לל שהיה עטור זוהר בחנן של אגדות קדומות.

מוסדות צדקה וחסד

חברה קדישא - לא עסקה בקבורת מתים בלבד, אלא שימשה מוסד סוציאלי של יהודי העירה ע"י מתן עזרה רפואית וסמי רפואות לחולים מבני העניים ותמיכה לעניים. כיו"ר החברה כיהן ר' מרדכי ריכמן, הוא ידע הכל וזכר הכל. מפת חברה קדישא היתה מקופלת ומסודרת בראשו. חברי ההנהלה היו ר' מאיר ברוין, ר' דוד זיכרמן.

כחבריה הפעילים היו ידועים גם ר' יוסף הנדלר, ר' ישראל מירוביץ, ר' יחיאל צבי פישר, ר' מרדכי שמחה בלאו, ר' מתתיהו גרוס, ר' שמלקא ירמיאש ור' אפרים קרמר.

חברה סנדק אבות - מתפקידה היתה לדאוג לבני עניים לכל ההוצאות הקשורות עם הלידה והוצאות לסעודה וברית מילה וכן שאר החברות לגמ"ח וכו'.

חברה "מלביש ערומים" - להיות לעזרה למשפחות עניות מרובות ילדים בבגדים ובנעלים לעונת החורף, כדי שילדיהם ימשיכו ללמוד ללא כל הפרעה.

חברה משניות - חבריה היו ברובם בעלי מלאכה ופשוטי העם, אשר היו טרודים ברוב שעות היום ולמדו בביהכנ"ס מספר משנות בין מנחה למעריב. כגבאי פעיל בחברה זו היה ר' אברהם יקותיאל פרקש ז"ל.

ארגוני נוער

=-=-=-=-=-=

צעירי מזרחי

בני הנוער הדתי - בעיקר בעלי מלאכה - היו מאורגנים ב"צעי-רי מזרחי". מלבד פעילותם למען הקרנות הלאומיים, בית כנסת לנוער ארגנו גם פעולות תרבות הרצאות, מסיבות ועונג שבת. ע"י הסניף נש-לחו חלוצים להכשרה בסיגט, דבר שהטיל על חברי הסניף אחריות והכניס חיים חדשים.

הפעילים היו מאנדל צבי, דיאמנדי יצחק, אחים בראון, פישר, איזנריך, ברגר וכו'. מנהלם הרוחני היה

ויס

אשר היה בעיני הנוער סמל ההתעוררות לגאולה, סמל התחדשות השפה העברית והרעיון הלאומי. עמד לו כשרונו כנואם טוב ובאסיפות עם הלהיב את מאזיניו לרעיון גאולת הארץ. היתה בו מזיגה של דור עובר ונעלם ושל דור חדש. יודע ספר ובר אוריין ציוני נלהב וזכה לפופולריות רבה. מלחמה קשה היתה לו עם ראשי מתנגדי הציונות למי-ניהם והגיב בשנינות לשונו בבקיאותו ובחריפותו.

עם השינויים במשטר עבר לרומניה וכך נוצל מתופת השואה. עלה ארצה והיה למנהלה האדמינסטרטיבי של עיריית בית שאן.

צעירות מזרחי

מ"דרכנו"- "Utunk" השבועון הרשמי של מרכז "ברית הנוער המזרחי" בסיגט בעריכת יצחק כהן וגלעדי קלין דוד נודע לי שבאסיפה

הכללית שהתקיימה בשמיני לאוקטובר 1933 התארגנה גם ארגון הבנות של צעירות מזרחי בהנהלתן של ורה כהנא, שושנה דרטלר ולילי קלין.

על הפרטי-כל חתומות גם החברות ליבוביץ אידה, וינבך פרנצי, שטרק אליזבט, ויס אירנה, ברנט זהבה, מאיר פני, מרקוביץ שושנה, זיכרמן יולן, רוזנטל לילי, כץ טובו, טראוב שושנה, פישר חנה, סו-לומון יהודית ורוזנטל לילי.

באותו עתון גם הודעה על מסיבת הפרידה של החלוצים הראשו-נים לפני עלייתם ארצה ב-12 לנובמבר 1933 של יוסף ברוין וכהנא ורה, בהשתתפותם של יו"ר המרכז בסיגט הח' ישראל אלברט, פרידמן ססי ומשה רידרמן מנהלי הסניף בסאטמר.

דברי הפרידה השמיעו דרטלר שושנה ואברהם ברגר. הנעימו בשירתם החזן מסאטמר ר' יוסף ולד ואחי החלוץ ברוין חיים ומשה. במסיבה השתתפו מעל ל-200 איש.

<u>צ ע י ר י   א ג ו ד ת   י ש ר א ל</u>

בצאג"י היו מאורגנים בחורי ישיבות או יוצאי ישיבות. כאן התקימו שעורים קבועים בתלמוד ע"י הדיין הרב ר' דוב בער. כמו כן פעלה במסגרת הסניף חברת "מגידות" על פרשת השבוע, פעולות נרחבות התקימו במיוחד בחופש קיץ אחרי סיום שנת הלמודים. הפעילים היו :

<u>אברהם איזנבריך, גדליהו היטר, יעקל דאסקל, משה שורץ, דוד גליק וכו'</u>.

<u>ת פ א ר ת   ב ח ו ר י ם</u> - בו היו מאורגנים הנוער האגו-דאי. מחוץ לתפלה במנין היו מקיימים בו את השעור הקבוע ל"דף היומי" בארגון זה היו המנהלים והפעילים חברי ומנהלי אגודת ישראל. -

ת י א ו ר   ה ע י י ר ה

-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-

האלמין כפרים סביב לה, התושבים בכפרים אלה היו ברובם הונ-גרים. האלמין היה מרכז ובה בית משפט מחוזי גדול, לשם היו באים להשפט מ-טרבש, טורץ, גרץ, בבוני, דאבולץ קאקאנישט, בטרץ', וכו' מן הכפרים הללו היו מביאים האכרים להאלמין למכור את יבולם ופרי

אדמתם. השוק השבועי היה יום שלישי ואז ערכו בני הכפר גם את קני-
ותיהם בחנויות שבעליהן היו רובם יהודים, לאורך כל העירה עבר
הרחוב הראשי, בו היו מרגישים את הדופק של החיים הכלכליים, בו
עברו העגלות טעוני משא והאוטובוסים לכוון סאטמר וחזרה. כאן היו
המשרדים הממשלתיים בהם היו פקידים בכירים יהודים. מזכיר העיריה
היה היהודי המלומד-טאוב לדיסלאו, בבית המשפט המחוזי כיהן היהודי
דיטלר,כשופט ראשי וסאני - במשרד לגביית מסי מקרקעין.

ברחוב זה היו המסעדות ובתי המרזח של לנדאו ושל ר' יצחק
מאיר סולומון, לשם באו בעלי העגלות מהכפרים לסעוד את לבם, כאן
היה מחסן העצים של ראש הקהלה ר' משה ירמיאש וחנויות המכולת של
גרינפלד, סולומון, איזראל, גרוס, יקובוביץ, מרקוביץ, כהנא והנד-
לר וגם החנויות לגלנטריה של שורץ אלמר, ויס פרנץ, מרמלשטין ומי-
טלמן ובסמטא טחנת הקמח של האחים היטר,

ברחוב הראשי היו כמו"כ מרוכזים בתי המלאכה של החיטים
פישר, איזנריך שטינברגר ושל הסנדלרים ר' דוד זיכרמן, ר' שלמה
מרקוביץ וכו' בית הדפוס של ר' בצלאל פרידמן, של השען מנדל ור'
יצחק יעקב קרויס והבנקים של היינפלד ונאדוש.

הרחוב הזה היה גם המרכז לחיי הדת בעירה, כאן היה ביתו
של הרב עם חדר-בית-הדין, ממנו יצאו פסקי הדין, לחדר הזה הובאו-
השאלות וכאן התיעצו הפרנסים בבעיות השונות של דת וקהלה, בחצר
בית הרב עמד בנין הישיבה. ליד ביה"ס היסודי הממשלתי היו שני
בתי המדרש של החסידים. ובקרבתו על יד המנזה - המסעדה לבחורי
הישיבה אצל אלמנת שורץ היה גם המנין של יארצה נני, בו היו גם
החדרים השייכים לת"ת. היא היתה רגילה להעריך את בעלי התפלה
באמרה, מותר לך לשיר על הדוכן גם בביהמ"ק. כעסה על דברי רכילות,
ואם ספרו לה על יהודי עובר עבירה - ענתה, נו אז מה, הנך חושב,
רק לך מותר, כאילו שכרת לעצמך את כל העבירות.

במרכז העירה ליד הככר הגדול בין שתי הכנסיות ובין האט-
לייזים של הקצבים אלדברגר - גבירץ וביתו של השוחט ר' אליה וה-
מקוה היה בתוך הסמטא בית הכנסת הגדול, המרכז העיקרי לחיי הדת
של בני הקהלה. בצד השני של הככר מול ביכנ"ס על יד בית התרבות
"רקוצי" בבעלותו של בלאו עמד ביתו של העסקן הצבורי מרדכי ריכ-
מן והחצר הגדולה עם 15 דיירים יהודיים, עוד לפני בוא הימים
הנוראים היתה נשמעת למרחקים שירתם המרתקת והמעוררת לתשובה של
ר' יצחק יעקב, שהיה בעל תפלה קבוע בביהכנ"ס בקלין ווארדין וה-
מנגינות היפות של ר' משה אלטמן ומקהלת בניו שהיה חזן ידוע.

חצר מאוכלסת דומה עם דיירים יהודים בלבד היתה זו של הז׳ב-
ניקר רבי, בה היה גם המועדון של הנוער המזרחי. בפעולתם הברוכה
של מאנדל, זיכרמן, דיאמנד, האחים בראון, ברגר ואיזנריך כי רק
לתנועה דתית היתה כאן זכות קיום, משכנו של הנוער האגודאי היה
בחצרו של מר כהנא, בו היו מתקיימים שעורים תורניים ע"י הדיין
ר׳ דוב בער ז"ל. בשתי תנועות נוער הבלעדיות היו מרוכזים,באגודה-
בני הישיבות ואילו בפוהמ"ז בעלי מלאכה.

ליד בית החרושת לסודה של דוננברג היה גם ביהח"ר לסבון
וחמרי כביסה אחרים של קטינה שזכו לשם טוב בטיבם בהיקף ארצי. לאן
נעלמו כל היהודים היקרים, איפה הם הרופאים שהצטינו בטיבם ד"ר
בלייער, ד"ר איז׳אק שפעלו במסירות כה רבה בכל עת ובכל שעה גם ללא
תמורה למען כלל התושבים ובמיוחד למען חולי ישראל, אנו רואים לנגד
עינינו את יהודי העירה בדרכם אל בתי הכנסת להתפלל, אנו שומעים את
קולו של ר׳ שלמה השמש, כשהלך לעוררנו לסליחות בפתגם הידוע: קומו
התעוררו לעבודת הבורא, הננו מעלים ושומרים בזכרוננו את הצלילים
המחרידים של "אור זרוע לצדיק" בליל כל נדרי" מפי הרב הזקן,שהרעיד
את הנשמות. אנו מתגעגעים אל אותם היהודים הפשוטים והתמימים, אשר
היו מאושרים כשהרויחו פרוטה, אל העובדים במרתפי היין - ר׳ שמעון
מושקוביץ ומשכימים לקום לסיים תהילים ולעובד השני במרתף היין
הלאנגר דוד, שהיה מרכז מסביבו ביום פורים את הילדים וצעד אתם
לאורך העירה ובפיו הפתגם "צאן קדשים-מה" אל בעלי העגלה פליק משה,
הגוטשאיר, שחיכו בכליון עינים לנוסע מהרכבת העירה וירדו ממושבם
בשמעם "קדושה".- אל הסבלים, אותם הסוחרים הזעירים ר׳ ישראל
מנדל אפל אשר שמר על חתימת הזקן גם אחר שנמרט באכזריות ע"י הזאנ-
דרמים והתושבים הקיצוניים שבכפרים, אל ההייטים ר׳ זאב שורץ שהס-
תפק בבלחם, רק לראות את בנו - בן תורה, ואל הקאפטן שניידער שהיה
ירא"ש ואמן גדוללהכנת מעילים להמיסים ואנשי מעשה ואחרון אחרון
אל הת"ח ויר"ש גבריאל טרויב אשר ניהל נגריה גדולה. מתגעגעים אנו
אל הסנדלרים לפחחים וליתר בעלי המלאכה שעבדו כה קשה עד שהרויחו
את הלחם לפיהם אבל נשארו איתנים בבטחונם בה׳, שמחו בשמחת התורה
ופורים, ורקדו בהתלהבות כשחיוך על פניהם ובפיהם הומור נבדיחה.
לאן נעלמו כל אותם החסידים ואנשי המעשה, בחורי הישיבה תלמידי הח-
דר ומלמדיהם, המתפללים והחזנים, הרבנים והרביים, הדיינים והשמשים,
לא נשאר כל סמן לא מהם ולא מבתי כנסת ומבתי המדרש, פרט למצבות
שבבית העלמין.

כמה פעמים התפללו את "הלשנה הבאה בירושלים" וכמה מהם זכו
לבוא ארצה, נזכור אותם ואת נשמותיהם הטהורות, זכור מה היה לנו
חבל על דאבדין ....

יהודי הכפרים שבסביבה

הזכרנו לעיל, שהאלמין כפרים סביב לה ותושבי היהודים הכפריים הטיפוסיים שבהם הוסיפו לה ערך וחן מיוחד.

Turcz

טורץ – מבין כל הכפרים זכו יהודי הכפר הזה למעמד מכובד יותר, הואיל והיה להם רב ושו"ב משלהם ואי לכך היו גם החיים הדתיים והקהלתיים תקינים ועצמאיים. הרב והשפעתו נכרת גם על השרידים המעטים מגיא ההריגה, מר שטאוב שלמה, אבטיפוס לטורץ. הוא גר בבני-ברק ומצטיין כיהודי ת"ח וירא"ש הנו עסקן ופעיל בכל מוס-דות הצדקה והחסד בעיר. היה גם אחד המארגנים הפעי-לים של האזכרות שאנו רגילים לערוך.

Gercz

גרץ – מישוב קטן זה למדו בישיבת שני אחים רוט מנחם ויצחק שהטביעו את חותמם והתפעלותם על כל הלומדים בה בח-ריצותם הגדולה והשיגיהם הנפלאים של קיום המצוה "והגית בו יומם ולילה". גם זכו לקבלת תעודת הוראה, בהזכרה שקיימנו לפני כארבע שנים הופיע האח הבכור מנחם שזכה לעלות אותה שנה ואמר דברי הספד, שעשו רושם עמוק על המשתתפים.

Komlós

מ-קאמלויש – עברו להאלמין האחים וייס. לאחד מהם היתה משרה מכו-בדת היותו אדם מלומד ותרבותי. נחשב גם כמנהיגה הרוחני של תנועת הנוער החלוצי המזרחי במקום. אחרי עלייתו ארצה שימש כמנהל אדמיניסטרטיבי במועצת בית שאן, אחיו היה מלמד מוצלח בהאלמין.

Bábony

באבוני – כאן גרו שני יהודים ושם המשפחה שלהם פרידמן, כדי להבדיל ביניהם כינו האכרים הכפריים לאחד מהם,"יהו-די-טוב" ולשני "יהודי רע" אבל למעשה היו יהודים טובים גם היו יהודים יראים ושלמים, תמימים וישרים שחינכו את ילדיהם לתורה ולמצוות.

Terebes

טרביש – גם בכפר זה היו יהודים טובים ויקרים. ביניהם המש-פחות ויס, ברגר. הבן הנו סמל במשטרת עפולה -, לוי

ורוזנר בעל חנות גדולה. הבת נחקרה בביהכנ"ס בהאלמין לפני העברתם לגיטו בענויים קשים ואכזריים ביותר.

Batarcs
ב-באטרץ' גרה משפחה ידועה ואמידה- זולדן (פישל) ליבי ולאנדו.

Dabolcz
וב-דאבולץ משפחת פרידמן.

Tarna
בטארנה גם כן גרו מספר ניכר של יהודים, לעומת זאת היה מספר קטן יותר בכפרים טומאש ווארוליה ובשארוש פוטוק בצד המערבי של האלמין.

Kökényesd
ב-קאקאנשד גרה משפחת גרוס, אשר היה מנהל משק מוכשר אצל הבארונית שהיתה בעלת אחוזה. בנו מרדכי נמצא בירושלים. משפחת שאיה עברה משם להאלמין ותפשה מקום נכבד, הבן מאיר גר בתל-אביב.

Csedrek
ב-צ'דרג גרו משפחת ויס שלמה ליב, אשר חינך את בניו בדרך התורה והיראה. בנו דני - אחרי שהתחתן עבר להאלמין. הבן מאיר נמצא בארץ. בניהם של המשפחה השניה הרשל ויס כבר ותיקים בארץ. אחד מהם יואל גר בת"א ואילו השני מנחם בנתניה.

שורות אלה באות להעלות זכרה של קהלה קדושה זו עתיקת היומין על אדמת טרנסילבניה ודמויותיה היקרות של מאמינים ובני תורה, ואנשי עמך, פועלים ושואפי צדק.

אוד, המוצל מאש, המעטים, שנשארו לפליטה, ברצונם עם הוצאת ספר זכרון זה להדליק "נר תמיד" לדורות הבאים, מאלה גם פעילים בארגון של יוצאי האלמין, במיוחד בעריכת "יום זכרון" מדי שנה בשנה והם:

ר' מנחם טרויב - חיים צבי שולומון (בן אשר)
ר' משה ברוין, בתפלת "א-ל מלא רחמים" מעורר בכי,
האחים זיכרמן, משפחת זינדל ואחרון אחרון שטינברגר
ושורץ יהודה עורך הספר.

דמעות עירתנו בהן רווים דפי הספר הזה באות להזכיר, לתבוע ולקרב ביגונם את השרידים של קהלתנו - האלמין, טורץ והסביבה.

האלמין - האלמי - הלמיאו

בשנת 1919 כבשו הרומנים את האלמין. לפי חוזה השלום הטרי-אנוני מסופחת העירה גם כדין אל רומניה ומכאן ואילך נקראה הלמיאו במקום האלמי. בשנת 1940 לפי הכרעה שניהלה בארמון בלודרה בוינה שנודעה כהכרעת בוררות ויגאית שניה חזרה העירה אל חיק המדינה ההונגרית וב-18 במרץ 1944 עולים עליה הגיסות של היטלר והאלמין ניתנה תחת עול גרמניה.

בתום מלחמת העולם השניה שוב סופחה העירה לרומניה. וזאת לדעת עוד, כי שמה בכתבים ובתעודות שבעברית וביידיש האלמין, ההונ-גרים קראו לה בשם האלמי ואילו הרומנים - האלמיאו.

"הברית העברית הלאומית והמפלגה היהודית"

קריעתה של טרנסילבניה מעל גוף הונגריה בתום מלחמת העולם הראשונה והעמדתה תחת שלטון רומני יצרה את הברירה ההיסטורית,שאי אפשר היה להתעלם ממנה. יהודיה לא יכלו להיות עוד הונגרים, כי הרי זו בגידה בשלטון הרומני ולההפך לרומנים בין לילה אי אפשר - גם גאותם היתה נפגמה, ממילא הפכו למעוט לאומי יהודי, לגוף לאומי בפני עצמו של ההסתדרות הציונית תחת השם "הברית העברית הלאומית של יהודי טרנסילבניה" אשר נוסדה בשנת 1918 והתקשרה להסתדרות הצי-ונית ב-1920.

"הברית העברית הלאומית" פעלה בעיקר בערים הגדולות והיו לה סניפים גם בישובים הקטנים. גם תנועת הנוער של"צעירי מזרחי" בהאלמין היתה כפופה לה, אף שתושביה ברובם התנגדו לציונות.

עם הפצת הרעיון הציוני מנעו מללכת אחרי פתויי תורת כפירה ששבו שביין מבין פשוטי העם ובנים מבתי אבות שאורח חיים דתי נשת-מר בהם, אשר נפלו לתוך רשתם של הקומוניסטים והתמסרו בכל לבם ונפ-שם לפעולות מסוכנות אלו, בלי לשים לב לרדיפות הרשויות והשלטונות.

בהתחלה לא הצטרפו היהודים לאף מפלגה פוליטית, פרט למפלגה

הסוציאליסטית. אחרי שנוסדה "המפלגה ההונגרית" נרשמו בה מספר ניכר של יהודים והצביעו בעת הבחירות על נציגיהם. בבחירות בשנת 1927 היו קבוצות שכרתו ברית עם "הליברלים" ואחרות עם"מפלגת האיכרים" והיו מועמדים משלהם. מהם גם נבחרו לפרלמנט ובחלקם השתתפו גם במועצות העירוניות. בעת הבחירות הגיעו גם להאלמין נציגי המפלגות הנ"ל וארגנו אסיפות ב-"ראקוצי" בהשתתפות יהודי המקום.

אחרי התלכדות לאומית יהודית נוסדה "המפלגה היהודית". בבחירות נבחרו נציגיהן לפרלמנט הרומני - ד"ר יוסף פישר, ד"ר טיאודור פישר, ד"ר ארנסט מרטין וד"ר מאיר אבנר, אשר שמרו באומץ ובעוז רוח על האינטרסים של המעוט היהודי והגיעו להשיגים ניכרים אחרי מאבקים. בפרלמנט הרומני פעל גם כנציג היהודים ד"ר מיכאל לאנדוי מקישינוב, המשמש כיום המנהל הראשי של "מפעל הפיס" בארץ ועו"ד מקס דיאמנט.

לפי החוק זכו היהודים לשווי זכויות בדומה לשאר אזרחי המדינה, אבל זה לא בוצע הלכה למעשה והסיבה לכך היא החלפת המשטרים לעתים קרובות. הממשלה הראתה אזלת יד נגד התעמולה האנטישמית הארסית נגד היהודים והשנאה הבוערת בקרב הנוער הלומד והחוגים האינטלקטואליים. בשטח הכלכלה, בפקידות והממשל העירוני כמעט ולא היה בנמצא יהודי, פרט במשרות קטנות שאינן בעלות חשיבות.

חמור מזה היתה השתוללותם של הסטודנטים, שמתוך שנאה גלויה התקיפו בערים הגדולות את היהודים - מרטו את זקניהם, ערכו הפגנות פרצו חלונות ראוה של חנויות היהודים, וגזלו, רצחו, התפרצו לבתי כנסת, חיללו ושרפו ספרי תורה וכו' הממשלה השתדלה - ללא הצלחה - להשתיק את הרוחות, שעורר בתעמולתו הנבזית לאנטישמיות באוניברסיטה ביאסי - הפרופסור קוזה. על מעשי האיבה של הפורעים בחילול הקודש - הוכרז בכל הארץ יום-צום בי"ג בכסלו.

זכור לי - בתקופת השתוללות הסטודנטים נסע לגרויס-ווארדין ר' מרדכי ריכמן, שהיה יהודי זקן בעל הדרת פנים וחזר משם כשהוא פצוע בראשו, כי הוכה ע"י הקוזיסטים עד זוב דם.

הואיל והאלמין היתה עירת גבול במרחק מה מהערים הגדולות לא הגיעו עד לכאן התפרעות הסטודנטים ביהודים, פרט למקרה אחד,כשיצאו ממכונית שלשה סטודנטים וכשהגיעו לרח' טרבש, Terebes התקיפו את ר' איציק, מרטו את זקנו הכוהו ללא רחם ונעלמו.

בהודע הדבר לנוער היהודי, התארגנו וחיכו להם - עד חצות הלילה - בדרכם חזרה ערוכים לקרב במקלות, באלות ובאבנים, אבל הקוזיסטים הצליחו להתחמק מבלי שיתנגשו עם הנוער היהודי בהאלמין.

בדרך לשואה

כשהוחזרה האלמין בשנת 1940 מרומניה להונגריה - חלק מי-
הודיה נשמו לרוחה, אך לא ידעו כי התמורה אליה נכספו טמנה להם
את רשת כליונם. על היסורים הנפשיים של יהודי האלמין יודעים רק
מפי השרידים המעטים והניצולים שנשארו לפליטה בדרך נס - מגיא
ההריגה.

האדונים החדשים על יהודי האלמין הפעילו קודם כל חוקים
והגבלות שעיקר כונתם היתה לדחוק את רגליהם מחיי הכלכלה ולצמצם
את עיסוקם במקצועות החפשיים, התחומים שבהם התבלטו היהודים יושבי
העירה, במיוחד בגלל הפיגור המעמד הבינוני בהאלמין. מעמד זה אשר
ראה ביהודים מתחרים קשים קבל בברכה ובסיפוק את הגזרות שאיפשרו
לו להתעשר בקלות. במשך זמן קצר חוסלו מפעלים ועסקים מסחרים יהו-
דיים והועברו לידי ארים. את החוק האריזציה, ששימש יסוד להפקעה
שיטתית - התחילו לנקוט מדיניות קיצונית כלפי היהודים. הופעלו
שופרות תעמולה ע"י הסרטת סרטים מלאי שנאת יהודים, תהליך הנישול
החמיר במיוחד אחרי שנערך רישום של קרקעות שבבעלות יהודית ועל
מפעלים גדולים נתמנו אפוטרופוסים הונגרים וחלקם גם עברו לבעלים
הונגרים. היהודים סולקו ממשרדים ממשלתיים ומן הצבא.

שנת 1940 הוסיפה להביא גזרות בדבר הרכוש, מפעלים ועוב-
דים יהודים. שטה זו של אריזאציה נתנה לנאמני המשטר לקרוביהם ול-
ידידיהם את האפשרות להשתלט על עסקי היהודים ולהתעשר.

בסוף יולי 1941 החליטה מועצת המינסטרים ההונגרית, שהי-
הודים בעלי אזרחות רוסית לשעבר ופולנית, המתגוררים בהונגריה יוג-
לו ויישבו בשטחים הכבושים שמעבר לקרפטים. ההנמקה הרשמית היתה,
שבשעת של כוננות מלחמתית שהונגריה נתונה בה, מהוים האלמנטים הז-
רים סכנה לעם ההונגרי. על יסוד החלטת מועצת המינסטרים הוחל בהכנת
הפעולה הזאת. בהוראה פנימית נאמר, שיש לשלוח מן הארץ מהר ככל
האפשר ובמספר רב, ביחוד יהודים רוסיים ופולניים, שחדרו להונגריה
בזמן האחרון. הפקודה הזאת הוצאה לפועל בכל רחבי הארץ בגסות אכ-
זרית מאין כמותה. על פי רשימות שהוכנו מכבר, פרצו שוטרים על מש-
פחות יהודיות שלא ניחשו דבר, הם נלקחו מביתם והובאו לנקודת איסוף
שנקבע מראש, שם היו מודיעים להם, שמותר להם להחזיק בסכום של 30
פנג"א לכל היותר, להצטיד במזון לשלשה ימים ובחפצים אישיים הכר-
חיים ותוך כמה שעות יעזבו את שטח הארץ. מכאן הוסעו האומללים

במשאית אל תחנת הרכבת, שם חוברו קרונות מיוחדים אל הרכבת, שפניה אל תחנת הגבול ההונגרית - פולנית קורשמז"א - Kőrösmező (היא יאסי-נה העירה שבאוקריינה הקרפטית) המגורשים היו באמת בגבול תוך כמה שעות. שם הועברו במהירות יתירה אל מעבר לגבול הסוביטי, שהיה עד למלחמת העולם השניה תחת כיבוש צבא גרמני. הללו הומתו ברובם הג-דול בסביבת העירה הסוביטית קמניץ פודולסק.

אחרי שחויבו בעבודת כפיה, נאספו בהתחלת 1942 ונשלחו למח-נות עונשין לאוקרינה גברים מגיל 16 עד 60, אשר להם מקצועות מפוק-פקים או שאין להם משרות קבועות, אחרי כך נלקחו גם החשודים בפעי-לות לאומית ציונית.

מאוחר יותר שללו מהיהודים את הזכויות האלמנטריות וצמצמו את חופש תנועתם בצורה חמורה, אסרו עליהם גישה למקומות צבוריים, התקהלות וקשרים חברתיים עם לא יהודים, בזה אחר זה נאלצו היהודים למסור דברי ערך תכשיטים ופרוות. הגזרות החדשות חייבו את היהודים לענוד טלאי צהוב.

בסוף מרץ 1944 נכנסים הנאצים בצעדה להאלמין והרדיו התחיל לגדף את היהודים ולהמטיר עליהם גזרות. כעבור ימים מספר ניגשים להחרים חפצי היהודים, מחרימים את החנויות וכולאים מהיהודים כבני ערובה, אוסרים עליהם החל מחודש אפריל להחזיק עוזרות בית נוצריות, לא ללכת ברחוב מלבד שעה אחת ביום בין 9 ל-10, לוקחים את מכונות התפירה, מקלטי הרדיו הטלפונים, שואבי אבק, מצלמות, כלי כסף, שטי-חים - ציורים, ומצוים על הארים לא לבקר עוד אצל יהודים.

אחרי שהגברים (פרט לזקנים) רוכזו במחנה עבודה בפנים הארץ ומחוצה לה ונותק כל קשר בינם לבין בני משפחותיהם נגזרה הגזרה לנתק לגמרי את התושבים היהודים מהנוצרים ולרכזם בבית הכנסת, במ-טרה להובילם לגיטו בסליש ומשם ישר למחנות ההשמדה.

מוביק - Movik (שהיה במקצועו נגר) - היה ממונה על האס-פקה. סיסמתו היתה אם פנו אליו בענין קבלת דברי עור או נעלים או גם דברי מאכל, שחולקו אז על כרטיסים - "ליהודים אין"!...

כשהגיע עם האספקה, עבור יהודי האלמין לגיטו סאליש וחילק שני תפוחי אדמה לנפש, פנה אליו העשיר הידוע קלנר: פתח בבקשה את הבורות שלי בהן אוחסנו תפוחי אדמה לשם זריעה והעבירם לגיטו למ-נוע את הרעב האיום, ענה: -אלה כבר אינן שלך, והעם זקוק להן! -

מיד אחרי השואה - בהסכמת הז'נדרמריה - הנועד שחזר, מתוך נקמה התקיף את ביתו בחצות הלילה באלות ובאבנים וצעקו: מוביק, האם יש כבר ליהודים נעליים ולחם?! הוא הצליח להציל את עצמו מי-דיהם בקפצו החוצה דרך החלון ולעזוב לתמיד את העירה. אשתו מתה במאוחר מהתקפת לב.

אין לתאר את העינויים שעברו על היהודים עד הגיעם למקום ההשמדה כי הגירושים והשמירה עליהם בוצעו ע"י הג'נדרמריה שהכל רעדו מפניה ושאומנו לברוטליות קיצונית לציות עיור לפקודות, לא עזרו כל הפניות מכתבי בקשות הרחמים והתחנונים מטעם הרבנים ומו-עצת היהודים לראשי הכנסיות ולשלטונות . הפקודה בוצעה במלואה באכזריות רבה ללא התחשבות בחולים ובזקנים.

בתוך הגיטו, אין איש רשאי לצאת ולבא, הכל אסור אפילו לנוע בתוך תחום המחנה ועל כל עבירה צפוי מות, מספר המתאבדים הו-לך ורב, לעיתים מביאים את ראש המשפחה או אחד מבני הבית ומענים אותו למען יגלה את המקום בו החביאו את התכשיטים ואת רכושם.

כך נחרץ גורלם של יהודי האלמין טורץ והסביבה.בקרונות המות הובלו דחוסים 80 איש בקרון אחד סגור על מנעול ודלי אחד מים למחנות ההשמדה באושויץ, שם נהרגו על קידוש השם בתאי הגזים והומתו מעינויי רעב ומגפות.

אחרי החורבן

כשהגיע היום המקווה ובעהי"ת שוחררנו ע"י הצבא האדום, נעמדנו אנו היהודים בפני הבעיה "לאן ללכת?" היו שחזרו לעיר המו-לדת מתוך שיקולים להתחקות אחרי עקבות משפחה, או גם מטעמי נקמה במשתפי פעולה עם הנאצים.

כשחזרתי להאלמין שוטטתי כצל קודר ברחובותיה. במרכזה שהאוכלוסין היו רובם יהודים ראיתי עיי מפולת מהבתים שנהרסו.אני מתהלך יחידי בלב נשבר ופצוע בין חרבות אחי היהודים שניספו בלא עת ומקונן על חורבנם. אני רואה לפני רק שלדי בתים שרופים אש המשקיפים עלי בחוריהם בתמיהה שאני יהודי עוד מתלבט בין חרבותי-הם. אני מצווה עלי להספיד ולקונן על קדושינו, לצעוק אני רוצה, להרעים בקול אדיר שייבקעו השמים לקול שועתי, שכולם יקומו לתחיה

והשאול תפתח את פיה לבלוע את המרצחים, אולם קולי נחנק בגרוני, נאלמתי ולא יכולתי לפתוח פי.

אני ממשיך ללכת מבית לבית מחורבה לחורבה, עולה בעליות הג-גות, לפני דפי ספרים פזורים "שמות" קמוטים המחכים לקבורה גם עלי-הם עלה הכורת והשמידם עם "עם הספר".

הנני נכנס לחצר בית הורי. מסביבי חורבן ושממה. אני מתישב על אבן ולבי מתכוץ בקרבי מכאב. זכרונות מימים עברו חולפים לפני. זכורני כשהייתי חוזר לפנים הביתה היו יוצאים לקראתי. הם היו מקד-מים פני בקריאות של שמחה ובליטופים ועכשיו איה הם מחמדי? נשתירתי יחיד וגלמוד.

הבית על ארבע קירותיו רובצת תחת תקרה מתמוטטת. הגג וקרביו מעץ נשרפו כליל. אני יורד למרתף. החושך מאפיל עלי, אולי אקלוט כאן בת קול הבוכה על חורבנה של הקהלה. אני מחטט בין הגרוטאות, בין כלי הבית, איפה החפץ עליו אמצא טביעות אצבאותיה האחרונות של אמא ? איפה אמצא תמונה כל שהיא מהמשפה? שום זכר לא מצאתי. אף בת קול לא קלטתי בתוך האבנים האילמות של המרתף זולת דממה מבהילה ומושכות אותי בסוד האבדון.

בחצר בית הכנסת

המשכתי בדרכי לבית הכנסת הגדול. ריק ושומם עומד עכשיו בית מקדש מעט זה. עכשיו שולטת דומית מות מסביב. אין נפש חיה. הדלת החזקה והעבה של ביהכנ"ס נעולה. עליתי במדרגות אל עזרת הנשים שהי-תה פתוחה והשקפתי למטה. רעד עבר בעצמותי,פלצות אחזתני למראה עיני. הנברשות נעלמו. הדלתיים של ארון הקודש נעקרו. הארון ריק. ובפנים נערמו ונאספו מהבתים היהודים מנורות השבת.

בהשקיפי למטה ראיתי לנגד עיני רוחי את הורי אחי ואחיותי לפני דרכם האחרונה. לכאן רוכזו ונאספו יהודי העירה עם רבם האהוב ר' יעקב שלום – לפני שהובלו לגיטו סליש. נדמה היה לי כי בחללו של ביהכנ"ס מרחפים הנשמות של היהודים הקדושים שנרצחו על קידוש ה'. כיסיתי פני בשתי ידי, התפללתי תפלת "יזכור" ואבך בדמעות שליש על חורבן עמי ועל חורבן בתי כנסיותיו ובתי מדרשיו.

מכאן הלכתי לבית המדרש של הישיבה, שהוא לבדו נשאר מכל בתי המדרש וכאן התאספו לתפלה במנין שארית הפליטה אשר חזרה. בהי-כנסי – התיצבו לפני שנות ילדותי. זכורני את בחורי הישיבה שהשקיעו

את כל עמלם בלמוד גמרא, כשישבנו מסביב לשולחנות והרב מעל הבמה והסטנדר הקריא לפנינו את השעור ואת הסוגיא ויישר ההדורים ותרץ את כל הקושיות עד שהביאונו אל חוף מבטחים.

אני נפרד מכם בית מדרשי ובית כנסת שלי. לא אשכחכם לעולם. לכל מקומות נדודי אקח אתכם אתי בזכרוני. לנצח תישארו כמצבת זכ-רון יקרה וחביבה בזכרוני. -

מכתב אל המחבר מאת: דוד מאיר אפל

שלום וכל טוב סלה אל כבוד שאר בשרי היקר והנכבד ר' יהודה שורץ הי"ו ובי"ב שיחיו בחיי נחת עמו"ש.

אח דשה"ט, הריני להודיעך בקשר לבקשתך, שעלה בידי לאחר מאמצים להשיג את התמונה של אבן הזכרון בת"ת בזכרון מאיר בבני-ברק ובמצורף הנני שולח לך גם תמונה מהילדים הלומדים ב"חדר" זה, אשר נרכש ע"י נצולי אש הזדונים לטובת ולהנצחת נשמות קדושינו מהאלמין - טורץ והסביבה.

עלי לציין שמן הראוי היה לעורר מטרת החוברת והצילומים שבה - בל יקחו זאת שארית הפליטה כחלוץ-ראוה, אלא שילמדו ממנה לקחת מוסר השכל לדעת להתנהג בין אדם למקום ובין אדם לחברו, כי דבר שעלינו לסכם אחרי שנות השואה, שדברי החכם מכל אדם - המלך שלמה הם נכונים ודברי אמת "הבל הבלים והכל הבל" ... לא לשכוח את המצוה של "זכור תזכור את אשר עשה לך עמלק" הגרמני, אשר שפך את דמנו על לא עול בכפנו והשמיד שליש מעמנו.

מצד אחד רואים אנו שישראל נתנה אזרחות כבוד לששת מיליו-ני היהודים שהושמדו ומצד שני רואים אנו בצער, שמאז לא עברו אפי-לו חצי יובל שנים וכבר מחליפים תרבות בין ישראל וגרמניה.משלחות רשמיות מעיריות וממוסדות חנוך ממשלתיים נוסעים לבקורים בגרמניה ומקבלים אורחים משם . אנו שומעים גם על רצון להקמת אגודה לידי-דות ישראל - גרמניה, אמנים ישראליים מופיעים על בימותיהם ויש אפילו נישואי תערובת ר"ל. וכל זה מתרחש בתקופת עליית הניאו - נאציזם שם, בזמן שהעתון"דויטשע נאציאנאל איך סולדאטן צייטונג" זורע שוב את הרעל של האנטישמיות בגרמניה הנוכחית. -

איך אפשר לשכוח כ"כ מהר את ה"לא תשכח"?! ...

אנו שוכחים את קרבנותינו הקדושים, אשר דמיהם צועקים אלינו - אל יוצאי חלציהם - מהאדמה הארורה - אל תטמאו את זכרוננו וכבודנו!

ואזכרה קטע מספר תולדות חיים מהרב ברוין שליט"א, תלמידו של בעל ה"עצי-חיים" זי"ע, אשר מרים קולו בבכי על בני ישראל שהו-בילו אותם הרשעים הארורים כצאן לטבח אל מחנות ההשמדה באושביץ הי"ד וגם אני אשפוך על פטירתם לבי ועד דורי דורות אקרא מי יתן ראשי מים וכו' וז"ל.

אמר רבא נשי דשכנציב אמרי הכי "ווי לאזלא ווי לחבילא" (מו"ק כ"ח) וברש"י: אוי לה להליכה כזו שאינה חוזרת. יל"ד מ"ש ווי לאזלא-ווי להליכה כזו וכו', הלא את המת נושאים ואינו הולך ומה זה שאומר - ווי לחבילא ומפרש עפי"ד המקונן (ירמיהו כ"ב) אל תבכו למת וכו' בכו בכו להולך ולא ישוב עוד יראה את ארץ מולדתו. יל"ד ג"כ מ"ש "להולך" וכי המת הולך וכן קשה כפל הלשון בכו בכו, אולם השאלה היא רק באלה המתים מיתה טבעית, כי סוף האדם למות, אבל בזמנינו אלה רימו הרשעים האכזרים ימ"ש את קרבנותיהם שהלכו לבית המוקד הנורא בעצמם וכ"כ לא נודע עקבותיהם ולא נודע מיתתם דק מכיון שלא שבו יודעים אנו שהם כבר אינם בחיים. וז"ש הנביא "אל תבכו למת" היינו למי שמת מיתה טבעית כדרך כל הארץ ומוליכים אותו אל קברו, שזה סוף כל אדם וע"ז הנני מוכן, ונתנו בו חז"ל שיעור כמה לבכות, אבל "בכה אבכה להולך" לזה שהולך בעצמו אל המיתה ואין אנו יודעים מה קרה לו רק ממה שלא ישוב עוד אנו יודעים שכבר מת ונשרף ע"י המרצחים הארורים עקה"ש, וזהו - "בכו בכו" בכפילא ואין שיעור כמה לבכות ואין לו נחם אלא שצריכים עליהם לבכות הרבה מאין הפוגות עד יקוצו ישיני עפר וזוהי הכונה בגמ' הנ"ל, דהנשים הצדקניות הללו ראו ברוח קדשן מה שיעשה העם האכזדי הזה לישראל באחרית הימים ואיך הלכו הקדושים הללו בעצמם לשחיטה הנוראה בהמוניהם לאלפים ולרבבות ונחנקו מיד כאשר באו שמה ונשרפו ואלו הנשארים בחיים לא ידעו מאו-מה מעקבותם וז"ש ווי לאזלא" - אוי להליכה כזאת שאינה חוזרת ואלה שבכוחם לעבוד לקחו לעבודת הפרך לעינויים וחבלה ואמרו - ווי לחבלא עוד יותר.

בקשר לגידול בנים לתורה, שמעתי לפרש מפ"ק האדמו"ר מהר' שיק זי"ע, שהסגולה היא להקפיד, שהמסחר יתנהל בדרך הישרה. וזה מרומז בדברי דהמע"ה: אשרי איש ירא את ה' ובמצותיו חפץ "מאד" זה הנכסין כדכתיב ובכל מאדיך" אז יכול להיות בטוח שגבור בארץ יהיה

תלמידי הת"ת בזכרון מאיר – בני ברק
במרכז ר׳ שלמה שטיב ובצדדים המלמדים
"החדר" נרכש להנצחת קה"ק האלמין טורץ והסביבה

זרעו ויראה דור ישרים יבורך.

כמו שראינו אצל אמותינו הצדקניות בשעת הדלקת נרות השבת את בכיתן, שמענו את בקשותיהן, שזכותו של ר' מאיר בעל הנס זי"ע, תעמוד להן, ונתנו צדקה בסתר וקיימו את מצוות הכנסת אורחים, נוערר גם אנו כעת את אנשי שלומינו, את שארית הפליטה, שילכו בדרכי אבותינו הקדושים, הן במצוות שמירת שבת קודש ותוספת שבת והן במצוות גמילת חסדים ומצוות צדקה ושילכו כאבותינו בדרך ה', ובזכות זו נזכה כולנו להרמת קרן התורה והעם לראות נחת אצל יוצאי חלצינו ולבנות בית כשר ברוח אבותנו הקדושים אכיה"ר.

עיר ואם בישראל: דוד גליק, אדה"ב.

האלמין היתה עיירה מעט הכמות ורב האיכות. כדי לתאר תמונה על תושביה ועל החיים היהודיים שבה - די לומר, כי כל אחד ואחד היה מרגלא בפומיה -"האלמין היא ירושלים הקטנה" ... וכך זה היה, כי כל ארבע מאות המשפחות בערך כאלפיים וחמש מאות הנפשות, אשר גרו בה התנהגו ברוח התורה והמסורה ואפילו בעל העגלה שבידו האחת החזיק את המושכות אחז בידו השניה את ספר התהלים ואמר בתום לבו את "התהלה לדוד".

היו כאן "בני עליה", שעמדו במדרגה הגבוהה של רוחניות, יהודים לומדים מובהקים, חסידים יראי ה', שהיו לסמל ולדוגמה לכל היהודים בכל הארץ, כמוהם היו רק מעטים מאד, בפרט במדת הצדקה וגמילת חסד. הושיטו עזרה ויד אחים נאמנה לכל דורש והציעו חכמתם ובינתם במידה של והצנע לכת ומתן בסתר. בעיני ראיתי כשחסיד אחד ר' יוסף הימפלד ז"ל הכניס בעת התפלה לאחד מהחסידים סכום הגון לתוך תיק הטלית שלו לבל ירגיש בדבר.

בקהלה היו מאורגנים מוסדות צדקה וחסד, כמו "חברה סנדק אבות", אשר מתפקידה היתה לכסות את כל ההוצאות של הנזקקים מתחילת הלידה ועד לאחר "הברית מילה". הסוג הזה של עזרה היה אז יחיד במינו. - פעלה כמו"כ החברה קדישא, אשר דאגה לחולי עניים. ההוצאות על הרופא והתרופות היו על החברה. היא גם הושיטה כל סוגי עזרה לנצרכים ולנדכאים ולא חסה גם על הוצאות גדולות יותר וכך פעלו חברות אחרות לטובת העניים וכך היתה האלמין לקהלה נאה וחסידה מלאה חכמים וסופרים יראים ושלמים, ה' ינקום דמם!

מתי ובאיזו שנה התחילו להתישב בה יהודים אין לדעת בדיוק

ובבירור, אבל מצאנו וראינו בבית העלמין מצבות משנת תק"ד - 1704 שהיו לפלא, למרות עתיקותה של המצבה לא שקעה בתוך האדמה ונראתה כחדשה. -

הרב הראשון כיהן ברבנות שנה אחת בלבד ושמו ר' שלום זצ"ל. הוא היה ידוע כגאון וחרד לדבר ה', אחריו נתקבל לכהן פאר ברבנות מרן ר' אלי' קלין זצ"ל, בנו של בעל "צרור החיים" מסליש. הוא היה איש קדוש וצדיק. בעת הדרשה לא היה אדם שלא יזיל דמעות ושלא יעורר בו הרהורי תשובה במיוחד בליל "כל-נדרי". הבכיות הגיעו עד ל"השתפ- כות הנפש". הרב זצ"ל הנהיג את נשיאותו ברמה עד שנת תרפ"ג יובל שנים. אחריו נתמנה על מקומו אדמו"ר הגאון הגדול הצדיק מרן ר' יעקב שלום זצ"ל.

כל ימיו למד בקדושה ובטהרה. הנהיג את ישיבתו הרמה והגדו- לה בחכמה ובחיבה יתירה. התנהג עם תלמידיו כאב עם בנו והסביר פנים במיוחד לתלמידים מתמידים.

סיפר לי ר' משה אולמן מגרוים-ווארדין, כי בהיותו בחור ישי- בה, למד אצל ר' פנחס הורוביץ זצ"ל, הנקרא בפי כל הדיין מקוסוב, אחד מגדולי הדור והוא למד יחד עם רבנו האדמו"ר זצ"ל כל בוקר שעור אחד ומסר לר' משה הנ"ל: לא היה יום שלא אלמד ממנו איזו מדה טובה, כי כל מעשיו היו בהצנע לכת בינו לבין קונו.

אשרי לעירה לקהלה שזכו לאורו הטהור ואשרי לתלמידיו שזכו ליהנות מדברי תורתו וחכמתו, אשרי העין אשר זכתה להסתכל בקלסתר פניו ואשרי האוזן שזכתה לשמוע ממנו דברי תורה בפלפול ובעיון יתי- רה. -

אהבת התורה הי'תה אחת מגדולי מדותיו, בבחינות "וחי בהם". זכותו הקדוש תעמוד לנו, בפרט ליוצאי האלמין, שהיו קשורים אליו בכל נימי לבם ונפשם ולכל אלה המנציחים את זכרו הקדוש.

קצר המצע מלשער ולפרט גדולתו בתורה בש"ס ופוסקים, ממש - כל רז לא אנס ליה. זכרונו לא ימוש ולא יפסק מאתנו כל ימי חיינו.

<u>קהלת הקודש - סורץ</u>

<u>רשם ש-י מפיו של ר' משה פיש, עכו</u>

ברצוני להעלות את זכרה של קהלה קדושה זו, שבמשך דורות

שכנה בין גוים כפריים ונאבקה על קיומה ומהותה. חלפו זמנים שונו משטרים, מדי פעם נתחדשו גזרות ורדיפות, אך הצבור היהודי הקטן (של כמאה טליתות) יכול להם בכוח יהדותו.

בטורץ פעלה קהלה מסודרת ומאורגנת עם פקוח יעיל על כל פני החיים היהודיים הרוחניים, החינוכיים והחברתיים כבר בתקופת כהונ- תו של הרב מהימנא - Homona אשר שימש במקום ברב פאר כראב"ד, אבל החיים הקהילתיים פעלו ביתר שאת במלוא זהרם ותפארתם כשעלה אחריו על כסא הרבנות דיין ומו"צ לשעבר בעיר טשנד - Tasnád הרה"ג ר' אברהם שלום ירוחם פרידמן זצ"ל.

מטרתו העיקרית של המרא דאתרא היתה גם כאן להגדיל תורה ולהאדירה ע"י הקמת ישיבה, כדוגמת הישיבה המהוללת בטשנד. פעילותו המבורכת עשתה פרי ואחרי זמן קצר היה קול התורה בוקע ועולה מהי- כל הישיבה מבחורי הישיבה, כי שמו יצא לתהלה כגאון, הבקי בכל חדרי התורה והתפרסם בידיעותיו הרחבות והעמוקות בתלמוד ונושא כליו ובספרות המוסר ומכל הסביבה באו לשמוע לקח מפיו. רמת הישי- בה עלתה במיוחד אחרי שחתנו של הרב ר' משה זאב לקח חלק פעיל בניהול הישיבה. הוא גם כיהן כדיין ומו"צ במקום ובסינר - ווארול- יה - Szinér Váralja.

ארבעים התלמידים שבאו לכאן ללמוד יוצאו מהישיבה לא רק במטען תורני, אלא גם באוצר של סגולות יקרות ובמיטב התכונות של היהדות ההונגרית שמיזגה בתוכה הגיון תלמודי וכשרון יהודית דתית מסורתית.

הרב זצ"ל הוכתר במעלות ובתכונות נעלות ביותר. למרות שה- ניצוץ החסידי בער בו והוא בעצמו התפלל בנוסח ספרד, אבל היותו ניחן בכשרונות של מנהיג התמסר בכל לבו ובלהט נפשו להקמת בנין בית כנסת אשכנזי מרכזי מפואר. כדי למנוע פירוד ביקש מהחסידים המקומיים לבטל את התכנית של בניית "בית מדרש" נפרד לחסידים.

עקשנותם נשברה רק כשבבניה נבקעו חזק קירות בית המדרש וראו בכך רמז, כי מן השמים מעכבים ... ורק אז החליטו להעביר את כל חמרי הבנין הנשאר - לבנין ביהכנ"ס המרכזי האשכנזי. כך הוחזר על כנו השלום והאחדות. בני הקהלה ראו בבבנו אדם גדול.

דיברו הרבה על המקרה עם ר' מרדכי נויהאוס אשר היה זקן ושבע ימים ובא לביהכנ"ס להתפלל ערב ובוקר, למרות המרחק הרב. בהגיעו לזקנה מופלגת ולא היה בו הכוח להגיע לתפלה הלך הרב לבקרו.

אמר לו ר' מרדכי - רבי, עלי לנסוע לדרך רחוקה. ומה עם הוצאות הנסיעה? - שאל, אני עני ואביון - ענה. אם אין לך על הוצאות הנסי- עה, לא תסע! - אמר לו הרבי.

להשתוממות כל הקהל בא בשבת ר' מרדכי לתפלה בכוחות עצמו. הרב זצ"ל הדגיש מיד. מזלי הוא, שאיני רבי - אחרת הייתם חושדים בי שהנני בעל מופת ...

היה בעל לב חם ורגיש, בכה על גלות העם והשכינה, כאילו ראה בעיני רוחו את השואה האיומה. איני יכול לשכוח את דברי הפרידה שאמר ליוצאים למחנה העבודה בעת הגיוס או את תפלתו המזעזעת בסליחות שאמר באריכות ובבכי שחדר לעמק הנשמה - אל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני ובאיזו התלהבות היה שר את ה-"לשנה הבאה בירושלים" ולא זכה לכך. תנצב"ה.

ה ש ו ח ט י ם:

ר' אהרן מתתיהו ור' זאב וואלף ז"ל פעלו בטורץ כשוחטים והיו ידועים כתלמידי חכמים מובהקים, יראים ושלמים - אשר מילאו את תפקי- דם במסירות ובאמונה.

תחת השגחתו של הרב זצ"ל פעלו גם שתי קהלות מסודרות קליין - גרץ וגרויס גרץ - Kis Gérc, Nagy Gérc . השוחט האחרון בקהלות הנ"ל ר' אביגדור ברגר ממלא תפקיד אחראי וחשוב כשוחט - בעכו.

ה מ ל מ ד י ם:

ר' יעקל המלמד למד ולמד וכל מטרתו היתה להגדיל תורה ולה- אדירה. היה מבורך בכשרון פדגוגי מיוחד והצליח בעבודת הקודש להעלות רמת תלמידיו שבאו אליו ללמוד מכל הסביבה. הצטיין בשטת למוד חדשה שלו שהנהיג בהוראת התנך והקריאה, כל אלה שהגיעו לדרגת המשך למוד- ים בישיבה עברו דרכו. משפחתו הושמדה כולה ולא נשאר ממנה זכר.

ר' יהושע פרקש מלמד דרדקי יהודי חביב ויר"ש. נפטר לעת זקנתו בטורץ, חלק מנכדיו נמצא בארץ.

אבי - ר' נתן נטע פיש ז"ל

היה מסור בכל לבו לחנוך ילדיו וכל משאלתו לחנכם בדרך התורה והיראה. חמשת בניו למדו בישיבות הידועות בטרנסילבניה - מרגרטן, סילגי - צ'ה, באניה, טורץ והאלמין. שנים רבות עמד בראש

הקהלה והיה מעורב עם הבריות. אירגן את"התלמוד תורה" בצורה כזאת שילמדו שם כל שכבות העם גם אלה שאין באפשרותם לשלם "שכר לימוד". עבד קשה אבל בחריצותו,בישרנותו ובנקיון כפיו הצליח להתבסס מבחי-נה כלכלית ומלבד רכישת אדמות היה לשותף נאמן בטחנת הקמח והשמן שבכפר. ביתו, אשר עמד במרכז הכפר היה בית ועד לחכמים ופתוח לר-וחה גם לבני עניים. בביתו היה ביה"ס הממשלתי ומאוחר יותר גם הח-דר לת"ת עבור תלמידים לומדי גמרא.

אמי חיי שרה פיש ז"ל

נשארה אלמנה מאבי כ-12 שנה לפני השואה. למרות שעול הבית הוטל עליה המשיכה לנהל את עניני הבית כמקודם. בחורי הישיבה אכלו אצלנו גם אחרי כן פעמים בשבוע. אף שמצב הכלכלי הלך והחמיר מיום ליום הכינה מכל טוב.

מבין חמש בניה נשארו בחיים בחסדי ה' - שלשה, אברהם דוד, יצחק ומשה. כולם גרים בעכו. עברנו את שבעת מדורי הגיהנום קודם במחנה העבודה אח"כ בגיטו סליש, באושביץ ובלנדסברג. משם הועברנו במטרה ברורה להשמידנו - לדכאו ורק בדרך נס נשארנו בחיים, אחרי ששוחררנו בע"ה ע"י צנחנים מארה"ב. הנשארים לפליטה ראו בכך את אצבע אלקים.

ברצוני לציין, שבגיטו סליש פעלה מחתרת שעיבדה תכנית בריחה ליערות כדוגמת הפרטיזנים ברוסיה - בעזרת הכסף וכלי הנשק שהיו ברשותנו. הדבר נודע לאמא ז"ל. התנגדה להצטרפותי ולפי בקש-תה ליויתיה עד לאושביץ, שם נעלמה ממני. למשה פיש בן עילוי ת"ח מובהק ויר"ש שגמר בהצלחה בישיבת פוניביץ בבני ברק, כעת משרת בצה"ל. אביו ר' משה לוקח חלק פעיל בחיים הדתיים והצבוריים בעכו כיו"ר ארגון הסוחרים וחבר המועצה הדתית במקום.

אחותי - בתה - מלכה ז"ל ניספתה באושביץ. בעלה - ר' זליג פרידמן גר בראשון לציון.

שלמה פיש נשרף חיים באופן אכזרי ביותר בדורושיץ מחנה עבודה ובי"ח באוקרינה ואילו הבן השני -

מרדכי פיש נפל קרבן מתוך מסירות למשפחתו. אחרי שנודע לו, שמשפחתו נמצאת בגיטו סטמר ברח ממחנה העבודה לגיטו, כדי להיות להם לעזר. הגיע עד למחנה 4 בקאופרינג, אשר היה ידוע לשמצה במחלות הטיפוס. למרות שהוטב לו-טען שאין ערך לחייו בלי

משפחתו ונפטר"בשמע ישראל על שפתיו. -

לטחנת הקמח ושמן היחיד בכפר היו שותפים גם

ר' צבי הרשל פרקש | אשר היה פעיל בחיים הדתיים והחברתיים, למרות גילו הצעיר - הודות לכשרונותיו הרבים בכוח אישיותו ומסירו- תו לטובת הכלל היה חבר להנהלת הקהלה וגבאי ביהכנ"ס, גם -

ר' שמואל חיים מאיר | היה שותף לטחנת הקמח, אדם יקר, מלא מדות טבות ונשגבות ומעש"ט. בנו הנשאר לפליטה גר בעין אילה ומשתי בנותיו גרה אחת באשדוד ואילו השניה ברמת השרון.

עסקני צבור וראשי הקהלה.

כיהודים אמידים מוצלחים וידועים בכשרונותיהם ובעסקנותם בצבורית, אשר שימשו בחליפין ראשי הקהלה ותמכו ביד רחבה במוסדות צדקה והחסד, היו

איזיק כ"ץ | כיהן שנים כראש הקהל. היה רודף צדקה וחסד בקנה מדה גדול, ממכן את "התלמוד-תורה". נדבנותו הגדולה לא ידעה גבול. מוקיר רבנן משא ומתנו באמונה. לא רק שנדר סכומים גדולים לצרכי הקהלה אלא גם מסר נפשו עליה. המשפחה ניספתה באושביץ.

ר' אליעזר פרקש | שימש כראש הקהלה בתקופה שלאחרי השואה. ארגן מחדש את החיים הדתיים והחברתיים בכפר ותרם ממיטב כוחותיו להפיח רוח חדשה ועידוד בלב החוזרים המדוכאים. היום הנו בעל מסעדה כשרה בחיפה וממשיך להתנהג בדרך התורה והיראה.

ר' אפרים איזראל | מן היהודים המכובדים ביותר בכפר. עמד שנים בראש הקהלה והיה מהמנהיגים הפעילים ביותר בחיים הצבוריים והדתיים בעל כשרון ושכל צלול ומהתומכים בכל פעולה מבורכת. בניו גרים בקרן בן זמרה וברמתים ובנותיו בבני-ברק ובפתח תקוה.

שטאוב | איש רב פעלים, מוכתר במעלות ובתכונות נעלות. בעס- קנותו הצבורית רכש לעצמו הערצה ושם טוב אצל מעריציו. היו לו קשרים טובים עם השלטונות ובתור יו"ר הפעילים עזר במסירות נפש בלתי רגילה לפליטים היהודים אשר נשארו ללא אזרחות הונגרית. חתנו ר' שלמה שטאב גר בבני ברק וממשיך ללכת בדרכו הסלולה לתורה ויר"ש.

אנטל גרוס | היה ראש הקהלה האחרון בתקופה שלפני השואה

שמסר את נפשו על קהלתו. בנו גר בסביבת בני-ברק.

יוסף שולומון | אדם מוכשר וטוב לב, כעובד במועצת הכפר פנו אליו בכל הבעיות הספיציפיות היהודיות שהתעוררו בכפר והוא השתדל במיטב יכלתו לעזור. ילדיו מאיר ואליהו ובתו חיי שרה הגרים בארה"ב ממשיכים ללכת בדרך אביהם הן בנוגע למצוות שבין אדם למקום והן בנוגע למצוות שבין אדם לחבירו.

פישר דוד | בעל תפיסה מהירה וכשרונות מעולים. זריז ורענן. ממנהיגי "תפארת בחורים" בכפר וממנהיגי הקהלה, למרות גילו הצעיר. היה המארגן את "הצגות פורים" ודאג למצב רוח מרומם בשמחות מצוה ובמיוחד ב"שמחות תורה". אחרי שחזר מהשואה המשיך בדרכו ועשה רבות למען החזרת החיים הדתיים והחברתיים למסלולם הקודם. שימש כסגן מזכיר הכפר והודת לכשרונותיו עלה לדרגת מזכיר כללי בכפר בטרנה

יעקב איזראל | חזן ובעל תפלה מוכשר. היה מנהל "חברה תהלים" ו"חברה קדישא" פעל בכשרונות רבה בהכנת התכנית לסעודת "החברא בז' אדר וכל הקשור בבעיות מוסד חשוב זה. -

שולומון לאה (נעני) | לנגד עיני תמונה מזעזעת, המוכיחה את דתיותה ואת הקשר הנפשי עם ארץ הקדושה - א"י, כשכבר ישבנו בע-גלות, מוכנים ודרוכים לנסיעה לגיטו בסליש, קפצה פתאום דודה לאה מהעגלה, רצה במהירות לבית העלמין והביאה משם "אדמת א"י" (היתה שם חלקה מיוחדת עם אדמת א"י) כי ביתה היה בקרבת המקום. היתה ידועה בקיום המצוה של הכנסת אורחים. בניה - אברהם וואלף, שלמה, ושלום מאיר הם יראים ושלמים, ההולכים בדרכי התורה כולל גם אלה שנפלו על קדה"ש.

ר' מרדכי קיש | יהודי יקר, ת"ח ויר"ש. משנים עשר בניו גרים חצים בארץ והולכים בדרך התורה.

ר' דוד לוי | היה מופלג בידיעתו הרחבה בתלמוד ובפוסקים וכן בקיום מצוות והתנהגות מוסרית. קיים את המצוה של "והגית בו יומם ולילה". מצבו הכלכלי היה טוב ומסודר. שלושת בניו גרים בא-מריקה.

ר' מרדכי לוי | ישב על התורה בשקידה עצומה והיה מחונן בתפיסה מהירה ועמוקה. היה לו בית מלא ילדים. כולם התחנכו ברוח התורה וממשיכים ללכת בדרך זו. בתו רבקה אשת צבי גרוזינגר מטורץ

גרה בבני-ברק ואילו באשה אשת יוסף שולומון גרה ביבנאל. לר' מרדכי היתה חנות מכולת וביתו היה ידוע כמכניס אורחים.

כסוחרים ישרים ובעלי חנות מכולת היו ידועים:

סוסל פיש | חנות מכולת שלה היתה בקצה הכפר וכל עוברי האו-רח נתקבלו שם בסבר פנים יפות. לא רק שקיימה את מצות הכנסת אורחים כהלכתה אלא גם נתנה צדקה ביד רחבה ומתן בסתר.

וואלף זאב לוי | מחוץ לחנות המכולת רכש גם אדמות. בנו משה אברהם זכה לא מזמן לעלות ארצה.

אברהם וואלף שטאוב | הוא אחד מהשרידים המעטים שנשארו בח-יים. היום גר באשדוד.

מרובים היו החסידים ואנשי המעשה לא רק בין בני העליה, אלא גם בכל שכבות העם, כולל בעלי המלאכה ופשוטי העם.

ברל נויהאוס | נפח במקצועו, עטור זקן בעל הדרת פנים חסון וגבוה. למרות עבודתו הגופנית הקשה ראינוהו השכם בבוקר מדי יום ביומו עטוף-עטור טלית ותפלין והתפלל מתוך כונה. עוד מצלצלות באזני המלים ששמעתי ממנו בהתחננו באושביץ בפני מנגלה, כשסידר את בני משפחתו בשורה והראה לו את אותות ההצטינות, אשר קיבל עבור השיגיו במלחמת העולם הראשונה כחייל מצטיין בצבא האוסטרו-הונגרי. ד"ר מנ-גלה שאל בתמיה, מה רצונך? - עזור לנו, ענהו - אז לכו שמאלה !!

ישראל שמעון גרודזינגר | אחד הקצבים המכובדים ביותר בכפר, אשר עסק גם בצרכי צבור באמונה ופעל כגבאי מסור ב"חברה קדישא".כל ארבעת הבנים הצטינו בהתנהגותם הטובה ובכשרונם הבלתי רגיל. -

ר' זאב וואלף שולומון | יהודי חסון וגבוה. משני בניו שחז-רו גר אהרן בבני ברק הולך בדרכי אביו כבעל צדקה. ידוע כשותף נאמן בפתרון כל בעיה יהודית שהתעורר. יהודי מסור לעניני דת. עומד"כבעל תשובה" בהשפעת הנסים של מלחמת ששת הימים. -

הקדר ישעיה גרוס | מקצועו לא הבטיח לו פרנסה ביד רחבה ובכל זאת עשה מאמצים לחנך את בניו ברוח היהדות הנאמנה. משני בניו גר אחד בארה"ב והשני בראש פנה, שהנו ת"ח ויר"ש, גם

לר' פנחס | היתה פרנסתו על הכנת קדרות והכנסותיו היו

מצומצמות ביותר.

נתן ברקוביץ היה בורסקאי. עבד קשה והרויח מעט. כל המש-
פחה ניספתה באושביץ.

שמואל צבי הרש פריד הרויח את לחמו מיגיע כפיו ממקצועו
כחייט ושמר על מצוה קלה כבחמורה. שני בניו גרים בארץ.

אברהם החייט היה מעורב עם הבריות אדם חביב ומסור למש-
פחתו. היה מבין הראשונים במנין בביהכנ"ס והתפלל בכונה בלתי רגילה.

הסנדלר, יעקב פיש היה בעל מקצוע אומן ומומחה לעשיית
נעליים לדוגמא וגם שימש לדוגמא בהתנהגותו הדתית. משני בניו נשאר
לפליטה בן אחד - דוד, הגר בחיפה.

ר' שלום שמעון היה מסור למשפחתו ומפרנס אותם בכבוד מסנד-
לרות. חינך את בניו לתורה ודרך ארץ. אחיו - עזרי ושמעון (שמע'לה)
נסעו אחרי השחרור לארה"ב. כל המשפחה אהבה את היהדות בכל לבם ונפ-
שם והיו ידועים "כיושבי ביהכנ"ס" ואומרי ה"תהלים". -

מרדכי וואלבוביץ נשאר בחיים בדרך נס הוא ובתו. היום
גר באשדוד.

גרוזינגר יונה יהודי יר"ש ידוע. נספה יחד עם ארבעת
ילדיו ואשתו.

לייבו - אריה יהודי פעיל בעל ביח"ר למי סודה הוא ושלשת
ילדיו ניספו על קדה"ש.

דוד שולומון יהודי תמים ודתי. בתו חזרה אחרי השואה
ונפטרה בטורץ מפאת חולשה גופנית.

זאב וואלף פרקש בנו בלבד חזר הביתה. כיום גר בקרית גת
ומשמש דוגמה לאחרים בהתנהגותו היפה מבחינה דתית ולאומית.

שלום פריד גם עליו עברו כל הצרות האיומות ומשפחתו
ניספתה. היום גר בזרנוגה, הסתדר יפה גם מבחינה כלכלית. יש לו
חמשה ילדים.

שלמה זלמן גרוסמן ממשפחתו הענפה נשארו שני בנים, אחד

גר בבני ברק והשני בבלגיה.

<u>אליעזר גרוזינגר</u> | נשרף על קדה"ש בדורושיץ בין אלפי היהודים בני מחנה העבודה באוקרינה.

<u>צבי הרשל גרוזינגר</u> | אחרי הגיעו ארצה גר קודם בכפר גד-עון (מושב יהודי הונגריה)אחר שנשא אשה עבר לגור לבני ברק, יום לפני חתונת בתו - נפטר.

<u>שינדל קוקו</u> | הבת שניצלה בדרך נס גרה בחולון.

<u>יהושע שמעיה</u> | הוא נפטר באושביץ ואילו בנו- חיים דוד במחנה 4 בקואופרינג. משני בניו הנשארים לפליטה גר אחד בוינה והשני בקנדה שניהם דתיים מובהקים.

<u>חיים גרינפלד</u> | כבר בגיטו סליש שמו עליו עין והיה חשוד בעיני האויבים. היפרידוהו ממשפחתו ועינוהו קשות. בניו - שלום משה אהרן ומרדכי (פיטיו) גרים בארה"ב.

<u>שמואל הימוביץ</u> | יהודי מסור לדתו ולעמו. פעל ועשה רבות למען הציונות הדתית גם בנו אריה (ליבי-קם) הגר ברמת השרון מת-נהג בדרכי אביו. ר' יעקל בן שמחה בונם מאיר-קם יר"ש ומסור לכל דבר צבורי דתי. בנו גר בצפת, יונה ומשה גרים באשדוד, המתנהגים כאביהם. אחד מנכדיו הנו תלמיד מצטיין בישיבת פונוביץ' בבני-ברק.

<u>שלמה מרדכי שולומון</u> | למרות מצבו הקשה לקח חלק פעיל בחים הצבוריים ונתן צדקה ביד רחבה. בביתו אפו את המצות לקראת חג הפסח.

<u>חיה פורז'ולס</u> | היתה אשת חיל. בניה אפרים ויעק'ל הע-בירו בעגלה סחורה מהאלמין לטורץ. מצבם הכלכלי השתפר ואהבו לע-שות צדקה וחסד מילדיה נמצאים כיום באמריקה.

<u>נטע גרוס</u> | משני בניו נמצא יצחק בקנדה ומשה בבני ברק. בתו נישאה לפרקש מאיר מהאלמין. השניה לאברהם ואלף שטאוב והשלי-שית לדסקל.

<u>ישראל לוין</u> | הנקרא גם ר' ישראל לקינצ'ה. יהודי מכובד ובעל הדרת פנים אשר היה פעיל בחיי הקהלה וחינך את ילדיו לתורה ולדרך ארץ.

זלטה פיש | צדקת וצנועה. היא ובניה שמעון מיכאל ניספו על קדה"ש.

מרדכי נויהאוס | הלך קילומטרים ברגל כדי להגיע ערב ובוקר לתפלה בביהכנ"ס. חתנו היה הרב שמואל צבי הרש, מורה הוראה בקומרזן

שמואל פרקש, אליעזר גרוזינגר ומיכאל פיש | יהודים טובים ומסורים. ניספו על קדה"ש באושביץ הם ומשפחותיהם.

כך חיה ופעלה קהלת הקודש טורץ במשך מאות בשנים בכוח הא-מונה יראת שמים ודבקות חסידית. זו דרך רבת פאר לעדת יהודים שלמה וכל דור לפי דרכו האמין וקוה לעתיד טוב יותר, עד שבאה שעת האבדון ועלה הכורת על הכל.

כמה פעמים התפללו "לשנה הבאה בירושלים" וכמה מהם זכו לבא ארצה ?!

נזכור את הנשמות הטהורות, חבל על דאבדין, זכור מה היה לנו ! !

- - - - - - -

פנחס שורץ, ירושלים

לא אשכחם ...

(מהוי היהודי ותולדות המשפחות)

חזון, הביטו ממרומים, תשפוכת דם הצדיקים ותמצית דמם" בתחלת כתיבת זכרונותי על עירת האלמין הנני תפלה:

השקיפה ממעון קדשך מן השמים ונקם נקמת דם הצדיקים השפוך. הנני בן הדור הישן וכשאני מעביר לנגד עיני רוחי את תושביה אני רואה לפני רק צדיקים, אם אני מנסה לתאר שוב ולראות את התמונה המרהיבה של הליכה לבתי כנסת בערב יום הכפורים - גברים ונשים

לבושים לבן ועל פניהם של כל אחד הבעת התעוררות לתשובה והציפיה המחרידה לקראת "היום הקדוש", יכול אני לקבוע שגם הפשוטים בהם היו נראים כצדיקים גמורים.

על רצפת בית הכנסת היה מפוזר קש, כי הרי אף אחד מהמתפללים לא העיז להכנס בנעלים על דגליו וכולם בלב קרוע ובהכנעה השתטחו ונפלו "כורעים". על סיפי החלונות היו ארגזי חול ארוכים ובהם נרות בני מטר וחצי. המתפללים שחוחים על גבי המחזורים, עטופים בקיטל ובטלית אומרים בכונה "תפלת זכה" ורק בעלות הרב ר' אליהו קליין זצ"ל (שהיה בנו של ר' שמעלקא מסליש) על הבמה ואמר לפני ארון הקו-דש את תפלתו בלחש ובינתיים העלה ר' שלמה השמש את הסטנדר- נשתתקו כולם וחיכו בכליון עינים לדרשת "כל נדרי". הרב פתח במלים "טייע-רע הארציקע ברודערליך" "אחים יקרים" ומיד הרגיש כל אחד את הקיר-בה, הלבביות האחוה שבדבריו הקדושים וכשהכריז בקול "הבו דמעות" חדרו המלים עד לעומק הנשמה וגם קשוחי הלב שבהם פרצו בבכי מר עם התעוררות לתשובה ובהבעת הרטה על פניהם, את דרשתו אמר במנגינה מיוחדת נוגעת ללב, הרב- כבר אז היה זקן בא בימים וזקוק למנוחה קלה באמצע הדרשה, אבל גם הפסקות אלו היו בהן כדי לעורר לתשובה.

הרב זצ"ל ניהל את צאן מרעיתו בדרכי ה' והמצוות כך שבכל העידה כמעט לא היה בנמצא "מחלל שבת". גם כשהזדקק הרופא ד"ר בלי-יער לנסוע בשבת אל חולה מחוץ לעיר, שלח את עגלונו מחוץ לתחום-שבת ורק שם עלה על מרכבתו. בתי המרזח והחנויות לסיגריות וטבק שרשמית היו צריכים להיות פתוחים בשבת - נמסרו בידי גוים, אבל כמעט שלא היו קונים, משום שאיזה אכר בא להאלמין בשבת ... כך שאוירת קדושת השבת הורגשה לא רק בבית אלא גם ברחובות. באחת מד-רשותיו אמר הרב: "ברודערליך! האלמין איז קליין ארץ ישראל. גיט אכט סזאל נישט ווערן גרויס בבל" "האלמין- נחשבת לא"י קטנה, התנהגו בזהירות שלא תאבד שמה הטוב! רק עכשיו יכולים אנו לראות ולקבוע את מעמדה המיוחד הדי בכל העידה הורגש שלטון התודה והדת. מכתלי הישיבה היה נשמע קול התורה גם ברחוב וגם מתלמודי התורה והחדרים בקעו המנגינות מושכות את הלב של למוד תורה.

מלבד הרב היו עוד גדולי תורה רבים בהאלמין, ביניהם שלשה גיסים שלי - ר' מרדכי דוטשטין, ר' אברהם חיים ור' אליעזר. ר' מרדכי הביא לדפוס והוציא לאור עוד בחייו את ספרו "בית ועד לחכ-מים" ואת הספר "שערי פרנסה טובה" על תהלים שהובא לדפוס מחדש ע"י נכדו ר' צבי הרש פנחס מושקוביץ, ראש ישיבת האלמין אצל ר' יעקב שלום (כעת בירושלים) הלכו שמועות - כפי שהשם גם מוכיח זאת - שהחזקת הספר סגולה לפרנסה טובה. שניהם - ר' מרדכי ור' אברהם

חיים שמשו כדיינים בהאלמין, הראשון הצטיין ביראת שמים ואילו השני בלמדנותו.

ר' אליעזר היה סבי, שבצעירותו היה שוחט בשרקיז אוילאק, יום אחד בא ומוסר מודעה בבית-לפיה: מהיום והלאה לא אקח בידי את החלף" (סכין של שוחט) ומאז למד יום ולילה, ישן שעתיים בלילה ושעה אחת ביום. על גדולתו בתורה, אביא דוגמא אופינית, כשבא להאלמין הצדיק - מצנז כיבדוהו שידרוש בבית הכנסת. במקום מגוריו של ר' אליעזר - אמר - איני יכול להגיד דבר, תנו לו שידרוש - כשחלה ב-1916, ישב כל היום ליד מיטתו הרבי מדולינה ועיין "בכתבי היד" של חבוריו הרבים, ובהלוויתו אמר בדברי ההספד, מי שהיה ר' אליעזר תדעו רק עם הופעת ספריו... חיבורים אלה לא הופיעו לצערי וגם אותם שכבר הובאו לדפוס בסינר ווארוליה - אבדו בשנות השואה.

המצבות של סבי - ר' אליעזר ושל סבתי יארצה נמצאות בבית העלמין בהאלמין. את הנוסח של מצבת סבי כתב הדיין ר' יוסף, אשר היה חתנו של הרב הזקן ר' אליהו קלין ואשר נתקבל אח"כ לרב ואב"ד בקיראלי-האזה. את מצבת סבי הכין במו ידיו מעשה ידי אמן וחקק בה את האותיות - בנו חיים יוסף, אשר שימש כראש ישיבה אצל ה"ייטב לב" ולפי דבריו מספר פעמים הוכיח קשות את ר' יואליש על שובבותו. נשא אשה מהעיר סיגט ועבר לגור לבודאפשט, שם פתח בית מלאכה גדול למצבות עם מס' סניפים, סבי ר' אליעזר נפטר ב-1916.

גם סבתי יארצה - היתה ידועה בחיים הדתיים הצבוריים. היא שימשה "כפארזאגערין" "בעלת קריאה" בעזרת הנשים עבור נשים שלא ידעו להתפלל, המשיכה בתפקידה זה גם בעת זקנתה, כשכבר לא ראתה, אבל בכח זכרונה הטוב ידעה להגיד בע"פ את "הסליחות" והתפלות בח-גים. כל בחודי הישיבה הלכו אליה לסעוד ארוחת בוקר. יום יום הכינה השכם בבוקר סיר גדול של מרק סלק. צויקל או "קלאבן בורשט" (סוגי מרקים) ומיד אחרי התפלה באו הבחורים בהמוניהם ולקחו לבד כאות נפ-שם מן המאכל הטעים. הסבתא לא נשארה בחדר, כדי שלא יתבישו ושלא יצטרכו להודות לה. לא רק הבחורים נהנו מזה, אלא היא סיפקה מן המאכל הטעים הזה וממאכלים אחדים לאסירים היהודים שהיו כלואים בבית הסוהר מול ביתנו. בקשר לכך היה מקרה אופיני כשהסוהר בישרוש יצא לגימלאות ובא במקומו סוהר חדש - קונץ' אשר לא ידע את הנוהג הזה, כשבאה הסבתא עם המאכלים לא נתן לה להכנס, כשסטרה על לחיו של השוטר, הוציאה ממנו בכח את המפתחות ונכנסה, הענין הובא בפני השו-פט הראשי דיטלד (יהודי), שאמר לסוהר במסגרת המשפט שקיים: במקרה המצער הזה - אנו אשמים, כי לא ספרנו לך שדלת בית הסוהר פתוחה לפני הסבתא יארצה ונבקש ממנה סליחה! בשנות 1930 כשיהודי הונגריה

היו נאלצים להשיג מחדש תעודות אזרחות, כדי למנוע גירוש - בהיותי אצל קצין המחוז מורבאי - Morvay שחקר אותי על מוצאי וכשאמרתי לו, שהנני הנכד של סבתא יארצה, הכריז - זה כבר מספיק.

אבי ז"ל - ר' שמואל מרדכי שורץ היה בנו של סופר ידוע מהוסט - מחבר ספר "נפש טובה" גם אבא היה לסופר סת"ם. כתב בהאלמין חמשה ספרי תורה והלך לעולמו בגיל צעיר בהיותו בן 32 שנה והשאיר אחריו חמשה יתומים. אחרי שלמדתי בישיבת האלמין עברתי אל דודי בבודאפשט, אצלו למדתי את המקצוע, בו אני עוסק עד היום כמנהל הקו-אופרטיבה למצבות בירושלים. בבודאפשט פעלתי בשטח הצבורי היהודי והייתי חבר המועצה בקהלה האורטודוקסית, בחברא קדישא ובמשרד הארץ-ישראלי, באותו זמן השתלמתי גם בזמרה ושמשתי בימים הנוראים כחזן בבודאפשט בבית הכנסת ברח' זיגמונד, בקצ'קמט ובדברצין וכעת בבית הכנסת "שערי שמים" בירושלים.

אחותי שרה לאה נישאה ליהודי ת"ח ויר"ש ר' יחיאל ברויך מקאקנישד. הם היו בחסדי ה' הזוג היחיד - פרט למשפחת זינדל - שחזר מהשואה להאלמין. גיסי יחיאל נפטר בירושלים בגיל 49. אחי זאב וולף גויס למחנה עבודה ועבר שם שבעה מדורי גיהנום. אחרי השח-רור עזר בפועל ובהצלחה רבה לחוזרים שיוכלו לבסס את חייהם הכלכ-ליים. נשאר בבודאפשט עד למהפכה האחרונה שם ב-1956 והיגר לקנדה, שם היה לסוחר סיטונאי ביהלומים. מבקר בארץ כתייר כמעט כל שנה. האח הרביעי משה למד בישיבתו של ר' יואליש בסטמר והיה לחסיד נלהב. מפי עדים נמסר לי, שהשתתף במרד של עובדי הכבשן באושוביץ והוצא להורג. אחותי רחל נישאה לר' דוד ליב מבאבוני, הוא היה עד ראיה שאמי ז"ל, רחל אחותי וילדיה הובאו לתאי הגאזים, היום חי באנטור-פן והנו חסיד מסור לרבי מסאטמאר.

אמי ז"ל, שהיתה ידועה בשם "דודה רבקה" או "הסופר-קה" נתאלמנה בגיל 28. חינכה את ילדיה במסירות מעבודה קשה בניהול המנ-זה"המטבח של בחורי הישיבה. לא היתה מוכנה לקבל כל תמיכה ועזרה לא מילדיה כשגדלו ולא מאחיה. בבודאפשט נודע לי שהזמינה אצל דודי את המצבה לאבי ז"ל וכבר שילמה בתשלומים את כל הסכום מהכסף שהרוי-חה מיגיעת כפיה, הנני מרכין את ראשי לזכרה של "היידישע מאמע" הטיפוסית הזאת - תנצב"ה.

חתנו השני של סבי ר' פישל טרייסר פתח חנות לגלנטריה מול רחוב דיוש ואח"כ שכר את חנותו של הולצר. בפי האכרים היתה ידועה בשם "פירושקה" כי היא ידעה לדבר אתם לפי טעמם ורוחם. דודי זה

היה קודם מנהל חשבונות בסיגט ועבר אח"כ ללמוד בישיבת האלמין והסבתא יארצה - שמה עליו עין... בתם הבכירה האנטשה נישאה לוינה, שם ניהל את ביתה לפי אורח חיים דתי גם היא ומשפחתה ניספו באוש- ביץ. בנם יהודה ליב הצטין כבר בישיבת האלמין כעילוי, סיים סמינר לרבנים בוינה וגם אוניברסיטה בלי שיקבל תאר ד"ר, כי היטלר כבר אז הפריע בדבר. נתקבל לרב בבוקרשט. אחרי העברת טרניסלבניה להונגרים נבחן בפני בית הדין בבודאפשט, כדי שיוכל להתקבל שם כרב, חברי ביה"ד התפעלו מבקיאותו הרבה והעירו בהמלצתם - בהירמנא, שהוא יודע גם את מקורה של ההלכה. תקופת השואה עברה עליו בבית חולים בבודא- פשט, בו עבד כרופא נוצרי, אחרי השחרור השתוממתי לשמוע אותו להת- וכח ברוסית ואמר לי, הרי אנחנו שוחררנו ע"י הרוסים זה כבר חמשה שבועות, היה כשרוני לשפות וידע על בוריה יידש, הונגרית, רומנית, צרפתית, אספרנטו, גרמנית ואנגלית. בועידה העולמית לאספרנטו היה יהודה אריה מראשי המדברים. אחרי שחזר לוינה נתבשר ע"י הפרופסור שלו שהצליח לשמור על עבודת הדיסרטציה שלו. אשר כתב ומסר לו כאחד את התעודה לקבלת התואר ד"ר. הציע לו לעבוד "כדוצן" באוניברסיטה, אבל אשתו (בתו של ברגר מסאטמר) קודם התנגדה לשבת בגיא ההרגה ורק לאחר שהיה מרצה באוניברסיטה בקולומביה הסכים לקבל את המשרה בוינה. בדרכו לקונגרס במינכן, לשם נשלח כנציג האוניברסיטה - מת מהתקפת לב.

האח הקטן ממנו, חיים מרדכי השתקע בבודאפשט. מסרו עליו בפני השלטונות שהנו מרגל רומני ונמלט בזמן לוינה, שם פתח עסק מוצלח, אח"כ נאלץ לעבור לצ'רנוביץ מפני הלחץ של היטלר, שהשיגו גם פה והסתנן לרוסיה. כך המשיך בנדודיו לסאטמר לבודאפשט לבלגיה ועבר סופית לקנדה. כאן פתח בית חרושת לקונפקציה. לדוד היו עוד שלשה בנים מוכשרים זאב, אליעזר וזליג, כולם ניספו במחנה העבודה. בתו קלארה, נישאה אחרי השואה לד"ר מרקסמר, המהנדס העירוני בסאט- מר, עלו ארצה וכאן נפטר אשתקד מהתקפת לב, משני בניו לומד הגדול בטכניון בחיפה ונמנה בין התלמידים המצטינים וגם הקטן ממנו, הנו פיסיקאי מוצלח.

חתנו השלישי של סבי היה ר' אליהו שפירא. הוא היה ביש - מזל. כל ארבעה ילדיו מתו לפני הגיעם לגיל שנה וכשנולד הילד הח- מישי מתה עליו גם אשתו. מצבו החומרי לא הוטב גם אחרי שהתחתן שנית ונשאר עני ואביון. דודי פישל יעץ לו לעזוב את האלמין וכבר הביא את הרמז המתאים - ראשי תיבות של: "לא יחדל אביון מקרב הארץ" הם אותיות האלמי וכך זה היה למעשה, שהרבה משפחות בה היו מחוסרי פר- נסה וסבלו מעוני ומחוסר כל.

משפחה ידועה ומכובדת בהאלמין היתה משפחת ירמיאש. ר' מאיר היה ראש המשפחה, אדם בעל הדרת פנים, ת"ח בעל אחוזות וכרמים,סו-חר מצליח, בעל הדרת פנים ויראת כבוד. בניו ובנותיו ונכדיו הכו שורש בעירה, למעשה - היתה זאת המשפחה השלטת במקום. לא היו חוב-שי שטריימלים, אבל היו נוטים לחסידות וצאצאיהם היו למנהיגי הח-סידות בהאלמין.

חתנו הראשון היה ר' ברוך הנדלר הגאון של העירה, ראינו מדי פעם את מבוכתו של הרב בעת דרשת הפלפול שלו, כשנשאל ע"י ר' ברוך, ראינו גם במסגרת הוכוח איך נזהר מלפגוע בכבודו של המרא דאתרא. ר' אברהם יחזקאל - בנו, כמעט שהשיג את אביו בבקיאותו הרבה. צבי הערשל בנו ניהל את מרתף היין של אביו ואילו יחזקאל עבד באופן עצמאי. ר' יהושע וולף גרינפלד היה חתנו השני, בעל חנות מכלת בסיטונאות, וחסיד קיצוני למרות שלא חבש שטרימל, היה רגיל להתפלל בהתלהבות בלתי רגילה, בנו שיימע היה ראש המדברים בכל עניני דת וקהלה, מוכשר מאוד והצליח לסדר כל ענין מסובך,אחד מבניו ר' משה אברהם עובר כפקיד בחברה קדישא בחיפה. משלושת בנו-תיו נשארו שתים במקום אחרי הנשואין, אבל כולם מצאו את מותם בתאי הגאזים באושביץ.

ר' משה וידר - בנו של הרב מנידרד-האזה היה חתנו השלישי, ת"ח ידוע ואדם ישר בעל כשרונות ומעלות טובות, היה שנים רבות גבאי מסור לתלמוד תורה.

בנו בכורו של ר' מאיר היה ר' שמעלקא, בעל חנות מכלת ודברי ברזל אדם בעל לב טוב. בנו השני ר' משה היה שנים רבות ראש הקהלה. ניהל את הקהלה בתבונה רבה וביד חזקה, אופיני לו המקרה: שהוציא מבית הכנסת בכוח הזרוע - ע"י הז'נדרמים את הרופא ד"ר בלייער, אשר התנגד לחלוץ את נעליו ביום הכפורים. כתוצאה מכך פרשו אז חלק מבית הכנסת והתפללו במנין נפרד. בזמנו היה חשש, שהדבר יביא לפילוג ממש, אם לא דוזט היה מקבל לידיו את ניהול הקהלה. לפעמים הגיעו לידי התנגשות - בשטח מסחרי - עם משפחת ר' מנחם גוטליב, שנמנו גם למשפחה טובה ומיוחסת, כי לשניהם בית מס-חר גדול לקרשים ודברי עצים. לר' מאיר היו שני בנים אברהם יקו-תיאל ויחזקאל אותו פינקו הוריו יותר מדי, - קרוביהם היו גם המשפחות בעלי שם - ראבנשטיין, היינפלד, רוטשטין, שולומון,מוש-קוביץ ולוי.

יום הולדתו של ר' מאיר היה בתענית אסתר, כשכל הקרובים ובני המשפחה התאספו בביתו בערב למסיבה חגיגית, כשכבר התחילה

אצלם בכך שמחת פורים. בשנות ה-20, אני הייתי המתכנון והמארגן של הצגות ומשחקי פורים. את ההכנות התחלנו מיד אחרי כניסת החורף כש- שנים - שלושה עוזרים על ידי. תושבי העירה התענינו בסקרנות רבה על הקרבן שנבחר לבדחנות של יום פורים.

ר' פייש ויס (פרנץ) היה מהמוצלח ביותר בכתיבת החרוזים, כדי לבדח את הקהל. אני, אשר מצאתי חן בעיניו וזכיתי לקבלם להצגה ולהצחיק בהם את הקהל הרחב, כי הוא תמיד מצא את חולשת האדם המת- אימה לבדיחות הדעת. את התכנית הזאת הצגנו בראש ובראשונה בביתו של ר' מאיר ירמיאש (אני כמובן גם הוספתי נופך משלי) כחבר קבוע בחברת השחקנים היה ר' אברהם יצחק גליק, בנו של ר' שלמה השמש, הוא התחיל במנגינה מיוחדת להגיד את התחינה" בכשרונו המיוחד הצ- ליח להצחיק את שומעיו עד דמעות בעינים.

הנני רואה לנגד עיני - את ימי הפורים העליזים הללו, מצה- רים כבר התחלנו לרוץ עם "המשלוח מנות" במלא מובן המלה, כי גם עד חצות לא הספקנו לסיים את עבודתנו זו, במיוחד הגבירו בנו את החשק הזה - "כספי הפדיון". בשעה שתים אחה"צ התחילו הצעירים ללכת מבית לבית ולהציג את משחקי הפורים שלהם, אחריהם הציגו הנערים המבוגרים יותר את השירים והחרוזים האקטואליים ולפנות ערב היה תורם של בחו- רי הישיבה להציג את פרי עבודתם בבתים מיוחדים. החרוזים האלה כללו בתוכם את המאורעות החשובים של השנה. בדרך כלל שימש חומר טוב למש- חקי הפורים סעודת החברה קדישא שהתקיימה ב-ז' אדר.

ב-1926- ארגנו "חברה של שחקנים" חבריו היו האחים שולומון דני וליבי המלמדים ר' זנויל ור' מאיר הערש (האחרון היה אח"כ שוחט בקאקאנישט, בנו נמצא בארץ) יהודה ליב טרייסר ואני יצרנו קרן כס- פית מיוחדת לכיסוי ההוצאות. שאלומון דני ואני נסענו לסיגט לר' הרש לייב גוטליב, הבדחן הידוע ורכשנו ממנו את "המצרים רב". נכ- דתו החיננית לימדה אותנו את המנגינות והשירים שבהצגה. שכרנו את "הקורונה". הקמנו במה מתאימה וגם הבאנו ספר אשר טיפל באיפור. הכל הצליח על הצד היותר טוב, רק ששלושת ההצגות לא כיסו ההכנסות את ההוצאות.

בשנה הקרובה כללתי במשחקי הפורים את המקרים שגיליתי.בהאל- מין התישב רופא שינים צעיר ופתאם תקף את רוב הבנות כאבי שנים ח- זקים. הרופא קדם בברכה את בתו של ברוך הנדלר בנשיקת ידים. תופעות דומות היו בין ר' אברהם חיים דיאמנד וכלתו הצעירה, אצל משפחת גרינפלד טיגנו לביבות בשמן דגים וכל המשפחה חלתה, כך שהיה לי חו- מר מגוון ומעניין להצגת פורים. ההדים של ההצגה בביתו של ר' מאיר

הסעירו את השומעים.

הסכמתי לבקשתו של ר' יידל דיאמנד להשמיט את מקרה אחיו החתן תמורת 500 ל"י, אשר לעניך רופא השניים - הופיע אצלי הסמל של הז'אנדדמריה בראניק והזהירני מלהציגו, היו גם אחרים שבאו לשחדני עם קבלת דמי "לא יחדץ" הדוחתי יותר, מאשר ההכנסות מה-הצגות.

מהונגדית: ש.י.

ר' אהרן כהנא ז"ל : כהנא צבי בני-ברק.

דמותו של אבי ר' אהרן כהנא ע"ה, נצבת לנגד עיני בהדרת פניו, בקומתו הזקופה המעוררת כבוד.

תלמיד חכם היה ובעל שאר רוח. משכים עם שחר לבית - המדרש ושומעיו שותים בצמא דברי חכמתו ועל שלחנו במשרד ספר גמרא פתוח במשך כל היום. רבים היו באים לפניו לבוררות והוא מצא תמיד את הדרך לפשר בין אדם לחברו. כמו אהרן הכהן בזמנו היה רודף את השלום. בעיקר התעניך בחינוך תינוקות של בית-רבן ונבחר לנשיא ועד "תלמוד תורה". הקפיד ודאג לצרכי לימוד תקינים. למרות עסקיו הרחבים בתור סיטונאי מכלת וסידקית, מצא תמיד זמן לדאוג לעניני הצבור, וכך הש-איר את רשומו על העיר האלמין. שמו נישא בידאת כבוד על כל שפתיים, ותינוקות ברחוב לחשו ביראה הנה הולך "רב אהרן". אבא ז"ל חלם תמיד על א"י, אך לא זכה להגשים את חלומו ולעלות ארצה. הוא שלח את אחו-תי ורה, שנמצאת מאז 1935 בארץ.

אבא ז"ל נפטר יום אחר שביעי של פסח בשנת תרצ"ב. במשך שלש שנים סבל ממחלתו ושכב על ערש דוי. עיני זולגות דמעה בזכרי את בק-שתו בליל "הסדר" האחרון והוא שוכב על מטת חליו, שאקרא את ה"הגדה" כי אין בכחו לקרוא. ואני צעיר בניו, בן זקוניו קורא בקול ונפשי בוכה. כן! אדם נערץ היה אבי ע"ה וזכרו לא ימוש ממנו. מדור לדור נספר מעשיו, ואב לבנו על סבא אהרן יספר. היכן אותם אנשים נפלאים, היכן אותו דור שהלך ואיננו?!

שלשה עשר צאצאים ילדה אמי מרת מלכה כהנא ז"ל הי"ד, ואני הייתי בן זקוניה. "אשת חייל" היתה אמי ע"ה וצדקת גמורה. בכל יום חמישי היתה מחלקת בסתר צרכי מזון לכבוד שבת למשפחות נזקקות. וכמו

שכתוב "ותקום בעוד לילה ותתן חק לנערותיה" מבקר ועד ערב לא פסקה מפעליה. חרוצה היתה ודרשה זאת גם מבנותיה. ואכן היו הבנות "בנות חייל" כאמן.

רוז׳י הבכירה נ"י (עלתה זה עתה ארצה מאוסטרליה) היתה סוחרת של ממש ופעלתנית, היא פרנסה את משפחתה. בעלה היה ידוע בתור אדם חלוש אך למדן גדול. היא עברה את כל מדורי הגהינום, לאחר המלחמה חזר בעלה חולה במחלת השחפת מן המחנות ונפטר אחר זמן קצר.

פרידה הי"ד אף היא שקדנית היתה ונהלה את ספרי החשבונות אצל אביה והיתה בקיאה בכל עניני המשרד. בימים ההם היה זה יוצא דפן שאשה מבית חרדי כמו שלנו תעבוד כפקידה, כי למרות ההקפדות שהקפיד אבי ז"ל, למדו בנותיו בבי"ס תיכון, מקצועות כלליים, אך נזהרו במצוות קלות כחמורות. שני בנים ילדה פרידה. הקטן היה ילד בעל נפש יפה, והראה כשרונות גדולים, אך נספה בשואה, דניאל היה שמו הי"ד תנצב"ה. פרידה הלכה עם הטרנספורט של הנשים, היא היתה זמן מה במחנה אושויץ, אך ידו של הכורת ירדה עליה והיא הלכה לבלי שוב.

מונצי הי"ד עדינה יפה וטובת לב מאין כמוה, אף זכר לא נשאר ממנה, עליה בוכיה נפשי. על אותן נפשות תמימות וזכות,שנפחו נשמתן בטהרה ואפילו מצבת זכרון לא נשאר להם, היא ובעלה ובתם הקטנה והיא בחדשי הריונה הגבוהים עם הילד השני. פלצות תאחזני, בזכרי זאת. הי"ד.

ארז׳י (אסתר) ע"ה זוכר אני אותה, יפת תאר היתה למרבה העצב סגר ה׳ רחמה ובנים לא ילדה. ואולי טוב לו לאדם שלא נולד, משנולד ...

הבנים למדו בישיבות, אחי המבוגר דניאל ז"ל הי"ד תלמיד חכם היה סוכנה של פירמה גדולה, כשרוני מאד בעל סיגנון מלוטש. הליכותיו הליכות נועם, רוחב לב, וטוב סבר. במחנות, בזמנים הקשים ביותר נזהר מלאכול פגול וטרפה, העדיף לרעוב ולא לעבור על לאו שבתורה. רק עשרות אחדות של ק"מ הפרידו בינו לבין "החופש" אך כחו לא עמד לו והוא לא יכול להמשיך ברגל נפל והתמוטט. הוא היה קרבן השואה כפי שהיו רבים מאחינו האומללים הי"ד. לא נשאר ממנו זכר כי גם שתי בנותיה הקטנות, ילדות נפלאות, נספו. הרעיה נשארה אמנם בחיים. לאחר השואה, אך לא האריכה ימים ונפטרה ממחלה ממארת.

אחי מרדכי (מרטון) ז"ל

הרחיק לכת בלימודיו, ועד לפרנקפורט שבגרמניה הגיע, שם למד בישיבה והשתלם בלמודים חלוניים. היה רחב אפק וידע, סוכן מוכשר ושלט בשפות אחדות. לאחר המלחמה נמצא באפיסת כחות ע"י צבאות הברית. שהכניסוהו לבית חולים. במשך שנה תמימה שכב, כשעצמותיו מעלים עור ובשר. משקלו היה 48 ק"ג ממש שלד עצמות כשמצאוהו, כי הוא היה אדם גבוה וחסון בשנותיו הטובות. זכה לעלות ארצה לאחר מכן והיה פעיל בין עולי הונגריה בחדרה מקום מגוריו. עזר לכל נכה רוח ולכל דורש. כלם כבדוהו, ובמותו בכו עליו מרה והספידוהו, כי אבד אח ורע אשר כמוהו לא ישוב. תנצב"ה.

אחי חיים שליט"א

איבד את אשתו וילדתו בשואה, במו עיניו ראה את עגלתם מובילה אותם אל קרונות הרכבת להשמדה. באותו זמן עבד במרחק כמה מטרים מן הכביש, בהנחת פסי רכבת, בתור עובד כפיה במחנה ונפשו יצאה אליהן, הן נופפו לו בידיהן לשלום ומאז לא ראה אותם יותר הי"ד.

מי ימנה ומי ישוה את גודל האסון הנורא שירד על עמנו. כל נהרות תבל וכל מימי הימים לא יוכלו לשטוף את הפשע הנורא הזה. לדראון עולם יהיה ולבכי כל הדורות.

- - - - - - - - -

ריכנברגר (לאנדוי) יהודית, בני ברק.

מהוי המשפחתי ב-באטרצ'י

במספר שורות אלה אני מנסה להקים יד ושם למשפחתנו וכאחד לתושבים היהודים בכפר כולו שהיו ברובם מבני משפחתנו. המדובר הוא ב-באטרצ'י ליד האלמין ועל המשפחות לאנדוי וליבי.

סבי היה ר' ליביש ליב ור' ישראל לאנדוי. הם היו אשר ארגנו בזמנו את היתישבות היהודים בכפר, בו גרו בתקופת השואה כ-45 משפחות, מהם לא חזרו רק אחדים בלבד. -

מצב הכלכלי של היהודים היה משביע רצון. לכל אחד היה בית משלו וגם האדמה הדרושה לפרנסתו. היו בו יהודים בעלי חנות מכולת,

בעלי אטליזים, סוחרי תבואה סוחרי עצים, בעלי בתי מרזח, בעלי ביח"ר ליין שרף, חייטים וסנדלרים והעיקר היתה במדה גדושה אהבת ישראל, בהתאם לאורח החיים הדתי הקיצוני.

גם היהודים הפשוטים ביותר לא חסכו את ממונם וחינכו את בני-הם בישיבות שח"ו אף אחד לא ישראל בור ועם הארץ והתוצאה היתה 70 אחוז מהתושבים היו חובשי שטריימל.

בכפר פעלה גם ישיבה קטנה בראשותו של השו"ב והדיין ר' יוסף ז"ל ת"ח ויר"ש ידוע. סבי היה תלמיד חכם מופלג וגם עשיר מופלג בעל אחוזות ובנו <u>ר' יעקב הרש ליבי</u> אדם חביב ורב פעלים היה ראש הקהלה. הוא, אשתו ברינה וילדיו ניספו באושביץ ובנו דוד במחנה העבודה.דו-דה פסיה ומשפ', דודה רבקה גיטל ומשפ' נתפסו באמבולנס, בו רצו לב-רוח ובו היה גם ר' יואליש שליט"א הרבי מסאטמר והובלו לאושביץ. -

<u>אחיה של סבתא ר' איזיק שלום ליב ז"ל</u> היה בעל טחנת קמח מאחורי הגשר בסאטמר. <u>ישראל ליב ויס</u> ואשתו שפרינצה וילדיהם מרים, שמעון, רבקה, יחיאל, פרל, מלכה, מנשה, חנה ומשפחותיהם כולם נהרגו על קדה"ש.

<u>הדוד ר' ישראל ליב</u> אהב לעזור לכל נצרך ולכל מי שפנה אליו. היה ידוע כאדם האוהב לחסוך ולשמור על כל דבר פעוט, מומחה גדול בטיפול לול, במיוחד בפיטום אוזים.

<u>סבי ר' ישראל לאנדוי</u> היה מפורסם בדורו כת"ח - יד"ש וחסיד וגם בעל צדקה. היו לו קשרים טובים עם השלטונות, עד כדי כך ששבת אחת בא אליו מפקד המחוז להתיעצות והיה נאלץ לדחות את השיחה אתו מכיון שאז היה באמצע השעור שנתן בביהכנ"ס.

הוא התמסר"לפדיון שבויים" באמתלא שהנו זקוק לעובדי אדמה והלבישם בלבוש חסידי. יהודי מתנגד ממוצא ליטאי שהיה שבוי - אמר, בלית ברירה - הנני גם חסיד. הוא נפטר הרבה לפני השואה ומקום מנו-חתו בבית העלמין בסאטמאר ואילו אשתו הצדקנית סבתי חיה בלומה ניס-פתה באושביץ בגיל 85 יחד עם ילדיה.

<u>אבינו היקר ר' מנחם מנדל לנדוי</u>, היה חתנו של הראב"ד מטימון (ליד פרסבורג) ואשתו אמנו היקרה היו תפארת משפחתנו. אבא היה גאון וגדול בתורה, למד בישיבות המפורסמות ביותר בחבל העליון של הונג-ריה ובגרמניה, בהן רכש גם השכלה כללית. תמיד התעודדנו על מנגינת לימוד הגמבא שלו. היו לנו שדות וגם בית משלנו בהאלמין. את "השלוש

סעודות" היו עורכים כל שבת בביתנו ובלילות החורף גם תפלת "מנחה ומעריב". בשעות הללו התנהלה השיחה על ניגון חדש שהצליחו להביא מבחוץ וגם על תורו של מי לברך "מזומן". הפוסק, כמובן – היה אבי ז"ל.

זכרונות בלתי נשכחים השאירו עלי כנס אנשי הקהלה אצלנו "לספירת העומר" בשני בפסח, כששרו ורקדו עד אור היום וסיימו ב – "לשנה הבאה בירושלים" אבל מי מהם זכה לכך. רובם ככולם היו לצע-רנו הרב לקרבן עולה באושביץ, ביניהם – אבי מנחם מנדל ז"ל, אמי-שרה ואחי ליבי, מרדכי, מאיר, ברל ואחותי גילה אשר נעלמה מיד אחרי השחרור. היכולה אני לשכחם, במיוחד את אמי היקרה אשר הושיטה עזרה ועצה בעת צרה לכל אנשי הכפר שפנו אליה, יהי זכרה ברוך !

<u>דודי אח-אבי מנשה וואלף (שנדור) ז"ל</u> היה חתנו של הגאון מסגט מיהאי, ת"ח מפורסם חובש שטרימל, אשר הקדיש את כל זמנו הפנוי ללמוד תורה בלבד. היה לו בית מדרש משלו וחדר מיוחד ל"הכנסת אור-חים" – טחנת קמח ובעל אחוזות. מתשעת ילדיו נשאר בחיים רק אחד בלבד. היתר ניספו בשואה, אשתו רבקה והילדים – שרה, פסיה, אסתר, טויבה, ייטא, ישראל יודא, אברהם וריזל הי"ד.

בכפר היו חיים יהודיים תוססים. רושם בל ישכח עשו עלי ימי הפורים העליזים והשמחים, כמו"כ "שמחת תורה" כשהתאספו בביתנו ונכ-נסו לכל בית יהודי בדרכם אל דודי מנשה וואלף לאנדוי, שם רקדו עד אחרי חצות, כדי שיסימו את שמחת החג עם עלות השחר בתפלת שחרית אצל הדוד השני ר' יעקב הרש ליבי, אשר היה בדרך כלל במצב רוח מרו-מם ומומחה לשירה ולריקוד יהודי יחד עם מאיר גרין ז"ל.

<u>ר' אלתר לאנדוי אח אבי</u> היה ג"כ למדן בעל בית מרזח ובעל בית מלון מפורסם. גם הוא ניספה באושביץ יחד עם משפחתו וילדיו – פיגא ובעלה אברהם וידר הלן ובעלה יעקב גרין, אירן ומשפ', אסו וזלמן, טובה כץ ובעלה אהרן כץ הראב"ד של בנמיזה אחיו של הרבי מריסק בה כעת רבה של שיכון סאטמר בבני-ברק ובני משפ' מנדל ובת שבע, דוב' ומשפ', סימה ייטא ויוסף ומשפ', אסתר אלנבויגן ובעלה נפתלי וילדיהם, ישראל מנחם ופרל, חנה פייר ובעלה, יצחק מנחם ומשפ' מנשה ומשפ', יודא לייב ברל, לולו, ליצ'ו וילדיה מסאטמר. הדוד מאיר רויז וילדיו, יונה וישראל ויס – כולם ניספו ונהרגו על קדה"ש כל חייהם עמלו ועבדו, כדי להגיע לעתיד טוב יותר ועם בא קץ הרשע בעולם לחפש מולדת חדשה. אבל לצערנו לא זכו לכך ואפילו לא לקבר ישראל.

ברצוננו בשורות אלו להקים להם "מצבה" ולאחל שזכותם הגדולה תעמוד לנו ולשארית הפליטה לחיי שלוה ושלום במדינתנו החפשית ונזכה כולנו לגאולה שלמה במהרה בימנו אמן.

מהונגרית ש-י

- - - - - - - - - - -

דוד מאיר אפל, בני ברק

הנצחת קהלת הקודש - האלמין

נשארו רק, "אחד בעיר ושנים במשפחה" מפוזרים ומפורדים ברח-בי תבל, אשר יכולים לספר "למחנה הנשאר לפליטה" מי היו מנהיגיה הרוחניים וסתם יהודים של קהלה קדושה זו.

בין מאות ערים ואמהות בישראל שהיו אז ברומניה תפסה עירתנו מקום נכבד, אף שהאלמין היתה קטנה ומספר האוכלוסיה של יהודיה לא עלו על 400 - יצאו לה מוניטין ושם עולמי הודות לאדמורי"ם המפורס-מים שכיהנו בה פאר ברבנות.

הרב ר' אליהו קליין זצ"ל בן הגאון ר' שמעלקא מסאליש בעל מחבר הספר "צרור החיים" וחתנו של בעהמ"ח ספר "יריעות שלמה" אבדק"ק מאקעווע זצ"ל כיהן יובל שנים כרבה של האלמין והסביבה מתוך אהבה ומסירות נפש ליחיד ולצבור אל הפרט ואל הכלל ונפטר בשיבה טובה ברח' שבט תר"ץ.

אחריו הכתירו כרב את בנו הגאון ר' יעקב שלום קליין זצ"ל "ויבא יעקב שלם" עירנו מעיר גרויס-ווארדין, שם שימש כראש אב"ד, היה חתנו של הגאון ר' בנימין פוקס אב"ד דשם בעהמח"ס "יד רמה"זי"ע. הרב הגביר את החיים הדתיים בעירה, ניהל ישיבה, שלמדו בה 120 בחו-רים יראים ושלמים אשר באו לכאן מכל תפוצות ישראל במדינה. למדו כאן ימים ולילות בהתמדה בגמרא ופוסקים והלכות בעיון רב מתוך אהבה ודרך ארץ בין אדם לחברו.

בני הקהלה בעלי בתים קבלו על עצמם ברצון הזנתם של בחורי הישיבה, היו מהם שנתנו לאכול יום אחד בשבוע לעשרים בחורים וליותר

ומיעוטי יכולת לחמשה. תלמודי התורה פעלו כתיקונם. לפי הנ-
הוג התקימו בכל שבת קודש - בהשתתפות הורי התלמידים - מבחנים ע"י
נבחרי העיר שהוזמנו ע"י גבאי הת"ת. אין לתאר את שמחת ההורים וה-
מלמדים על הצלחת התלמידים במתן תשובות נכונות בבחינות אלו.

בבתי הכנסיות ובבתי המדרשות התקיימו שעורים פומביים בהש-
תתפות הצבור הרחב. האדמו"ר זי"ע לימד כל ערב עם הבעלי בתים שעור
בגמרא ותוספות. בכל ערש"ק ובש"ק גמרו תהילים במנין אחרי טבילה
במקוה טהרה שהיה ליד בית הכנסת.

כדי להיות לאחיעזר ולאחיסמך לנזקקים נוסדה קופת גמ"ח, כי
לא רק המצוה של בין אדם למקום אלא גם המצוה של בין אדם לחברו הי-
תה לנגד עיניהם בחינת עזרה הדדית, שגם העני עוזר לבעה"ב ע"י קבלת
העזרה. לדוגמא - הורי כותב הטורים האלה היו אנשי עמלים, אשר חיו
מיגיע כפם ולא פעם הייתי עד לכך, שאמי ז"ל נתנה את חלקה לעני אשר
ביקש לאכול ארוחת צהרים.

"על אלה אני בוכיה - עיני עיני יורדה מים" בני קהלות קדו-
שות מלאים רוחניות תורה ויר"ש הושמדו ונחרבו באכזריות ע"י הצוררים
הגרמנים ימ"ש. לנחם את עצמנו נוכל רק עי"כ, שאנחנו השרידים המעטים
יוצאי העירה - נלך בעקבותיהם, שארית הפליטה, לספר באזני בניהם
ובנותיהם את אשר עשה לנו עמלק בן דורנו, איך השמיד את הרחוב הי-
הודי שהיה ספוג בדת וביר"ש, אוירת שבת וחג, את בתיהכנ"ס שהיו מל-
אים מתפללים ולומדי תורה, את הבית היהודי עם השלחן הטהור.

עלינו לעמול על שיחזור חיי הדת של עירתנו, שהבאים אחרינו
ימשיכו להידבק בדרכי התורה והמצוה עם המשך המסורת. אצל הדור הצעיר
יחיה מחדש הדור הישן - ככתוב אצל אברהם אבינו ע"ה "למען אשר יצוה
את בניו ואת ביתו אחריו" הכוונה, שגם אחרי מותו ימשיכו בניו בחיי
תורה ומצוה. זוהי שרשרת הדורות המקשרת אותנו והיא נקראת רציפות
היסטורית והנצחת קהלות הקודש ובתוכם "מיין שטעטעלע האלמין" שהוש-
מדו ע"י צוררינו ימ"ש והובילו את קדושינו מחמדי נפשנו לטבח משפ-
חות ונשמתם יצאה בקדושה ובטהרה על קידוש השם וצואה בפיהם "זכור
ואל תשכח".

- - - - - - - - - -

זכרון להולכים - אושביץ תש"ד - אליעזר זיכרמן.

אבינו ז"ל דוד זיכרמן, אמנו חיה, אחינו אברהם, מנשה, אחותי

ייטא עם ב"ב הי"ד.

הסתלקותו הטראגי של אבינו וב"ב ז"ל השאיר חלל גדול בלבינו ובלבם של מאות מכריו ומוקירדיו מעידינו האלמין. הכאב והצער לא במ-הרה ימחו.

במשך כל השנים שהיה מתגורר בעיד הנ"ל, בערך משנת 1905 נר-תם בכל כוחו לעזרת עניים נצרכים במתן בסתר ועסק בצרכי צבור באמו-נה.

רבים התפקידים שקבל על עצמו בענין צרכי צבור. שנים רבות שימש כגבאי בחברת "סנדק-אבות". החברה נוסדה לעזור להורים נצרכים, כדי שיוכלו להכניס את בנם הרך הנולד לבריתו של א"א וקבלו את העז-רה המלאה בנדון.-

היה גבאי כמו"כ בחברה "מלביש ערומים" במטרה לעזור למשפחות עניות ולמשפחות מרובות ילדים ואמנם חולקו בגדים רבים בעונת החורף כדי שילדים עניים יוכלו להמשיך ללמוד באין מפריע.

היה שנים רבות גבאי ב"תלמוד תורה" אשר היה בנשיאותו של ר' אהרן כהנא ז"ל, שם למדו יחד כל השכבות והמחנך קבל את משכורתו מהחברה. ברחוב בית העלמין היה בנין מיוחד לתלמוד תורה יחד עם בית מדרש יפה, אשר עמד בניהולו של ר' חיים קליין ור' גבריאל טראוב. בבית מדרש זה התפללו חלק ניכר משמנה ומסלתה של האישים בהאלמין.

ראוים להזכיר המלמדים הדגולים, כמו ר' יצחק קליין ז"ל, ר' אשר לייב ז"ל, ר' יוסף כץ ז"ל, ר' מאיר הרש ז"ל אשר נתמנה אח"כ לשוחט בקוקנישד, ר' לייב ז"ל מטורץ, ר' זאב פפר ז"ל, ר' צבי פריד-מן ז"ל, ר' זנבל פרקש ז"ל מבטרצ'י, ר' צבי ליבוביץ ז"ל, כולם גדו-לי תורה אשר ניספו בשואה, הי"ד.

עשרות שנים היה פעיל כגבאי "בחברה קדישא". לא חסך מעצמו כל מאמץ למלא תפקידו במצוות גמילת חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול. אבא ז"ל - בעל משפחה גדולה, על אף טרדת הפרנסה הלך בלילות ובימים לקיים את החסד האחרון. לחברה קדישא היה גם בית מרקחת ודו-פא לנצרכים, תמורת החותמת של החברה הגישו את כל העזרה שהיו זקוקים לה.

בחברה קדישא זכורים לי עוד כמה ממנהליה הפעילים, כגון - ר' יוסף הנדלר, ר' יעקב אלק, ר' ישראל מירוביץ, ר' יחיאל צבי

פישר, ר' מרדכי שמחה בלאו, ר' מתתיהו גרוס, ר' מאיר ברון, ר' אפרים קרמר, ר' שמלקא ירמיאש וכו'. -

במשך 25 שנה היו בהנהלת בית הכנסת הגדול, כפי שנקרא בזמנו, "י"ח אנשים" ושמשו לסירוגין כגבאי בית הכנסת הגדול ר' יצחק מאיר שולומון ז"ל, ר' משולם פייש ווייס ז"ל, ר' מאיר ברון ז"ל, ר' שמלקא מאנדל ז'ל וכו'.

בתור יו"ר של הנהלת בית הכנסת ברצוני להזכיר את ר' משה ירמיאש ז"ל, ר' ישראל מרמלשטין ז"ל, ר' מאיר רוט ז"ל, ר' מאיר גוטליב ז"ל, ר' יוסף רוזט ז"ל ור' ברוך קטינה ז"ל, כולם בעלי מידות טובות וראוים לתפקידים חשובים אלה בעירנו האלמין.

נוסף לנ"ל, השתתפו עוד בהנהלה, ר' אלתר לנדאו ז'ל, ר' ב-רוך הנדלר ז"ל, בנו ר' צבי הנדלר ז"ל, אחיו ר' יוסף הנדלר ז"ל, ר' משה שטינברגר ז"ל, ר' דניאל רוטשטין ז"ל, ר' אשר למל שטינברגר ז"ל, ר' בצלאל פרידמן ז"ל. אלה הם רק חלק קטן, שפעלו בהנהלת הק-הלה להרמת קרן התורה והיראה בעיר.

איני שוכח את פעילותו המבורכת ואת עניוותו של אבי ז"ל. על כל צעד ושעל אנו נזכרים בכם, כי דמותך ודמותם של כל קדושי האלמין הם לנגד עינינו. אנו לא שוכחים אתכם אף לרגע. עדיין אתם מהלכים בינינו ...

אנו זוכרים את עבודתכם הפוריה ואת המעשים הטובים שלכם, מעשיכם הם חרוטים על לוח לבינו. שימשתם לנו לדוגמה במיוחד אבי היקר ז"ל, איך עלנו לבצע את התפקידים המוטלים עלינו.

הכל ריק בלי דמותו המחייכת של הרה"ג ר' יעקב שלום קלין זצ"ל אוהב שלום ורודף שלום. כל תושבי האלמין ידעו לחלוק לו כבוד ראוי הן מצד חסידי סטמר וספינקא והן מצידי האשכנזים. ניהל ישיבה גדולה, הרביץ תורה ברבים. הקירבה הגיעה עד כדי כך שהרב היה סנדק אצל אחי הגר באשדוד - ר' יעקב זיכרמן. אחי אליהו נקרא על שם אביו של הרב זצ"ל.

לנגד עינינו גם השוחטים ר' אליהו מרקוביץ ר' אהרן ור' יעקב, חתנו של ר' בעריש מוירשו. מי לא זוכר את התפלות הנעימות שלהם ובפרט בחגים ובימי הנוראים.

ברצוני להזכיר גם את ר' שלמה גליק, המשמש בקודש א.ש ת"ח

ויר"ש, כמו"כ מחובתי להזכיר את דודי היקר ר' אברהם יקותיאל פרקש ז"ל, אשר היה ידוע בפיקחותו ובבדיחותיו המוצלחות, אשתו הינדא ובתו פייגא ובנו היחיד אליהו, כולם ניספו בשואה הי"ד, כמו"כ ר' אליהו שורץ ואשתו הצדיקה שקיימה את מצוות הכנסת אורחים ואת "כפה פרשה לעני".

חבל על דאבדין ולא משתכחין !

בשם המשפחה : מרדכי זיכרמן וב"ב

ישראל זיכרמן וב"ב, אליעזר זיכרמן וב"ב,

יעקב זיכרמן וב"ב, אליהו זיכרמן וב"ב,

בילה זיכרמן וב"ב. -

ר' זאב אריה (וואלף לייב) פרקש ז"ל

ר' וואלף לייב פרקש ז"ל נולד בטורץ ב-1894 לאביו ר' ישראל אשר היה יהודי תמים ויר"ש ומלמד מסור לתינוקות של בית רבן. נתן לבנו חנוך דתי, למד בישיבה בהאלמין ואח"כ בפרשבורג. כאן קנה תורה ודעת ומאוחר יותר השתלם בוינה גם במסחר.

היה לסוחר מצליח ומכובד בהאלמין ומחוץ לחנות המכולת,אשר ניהל, פתח גם מחסן לתבואה בסיטונאות ועמד בקשר הדוק עם השלטונות.

באוקטובר 1940 עם כיבוש האלמין ע"י ההונגרים היה מבין הראשונים, אשר נעצר כחשוד פוליטי עונה קשות וביום הכפורים בזמן שיהודי האלמין ישבו בבתי הכנסת והתפללו הוכרח לנקות את משרדי העיריה, את השירותים שבה ואת רחובות העירה.

מכאן הועבר לאונגבר. שם נחקר ביסורים האכזריים ביותר וני- דון לעשר שנות מאסר על לא עול בכפו. הושם במאסר בכלא המפורסם לשמצה בבודא-פשט ברח' הונטי וב-1944 עת עלייתו של סלושי לשלטון - אחרי מאסר של ארבע שנים העבירוהו למחנה ההשמדה בדכאו. שוחרר בטרזינשטאט ובאביב 1945 חזר הביתה חולה באפיסת כחות, כשהוא שבור ורצוץ, רזה עד לעצמות ונתמך על קביים.

מאד שמח לראות את שני בניו, שחיכו לו כבר, אבל העובדה

המצערת שבנו השלישי ניספה במחנה גרמה לו כאב איום.

אחרי שהצליח להניח את היסודות ולבנות מחדש את ביתו ההרוס, עמד לימינם של הנצרכים, הפונים אליו לעזרה ובשנת 1946 כשהקימו זמנית בהאלמין חוות הכשרה עבור החלוצים קבלו ממנו את התמיכה המק-סימלית.

עלה ארצה ב-1951. בארץ עברו עליו שלבי קליטה קשים ביותר, אבל מתוך מסירותו הרבה לארץ קבל אותם באהבה. הברבריזם ההונגרי נתנו בו אח"כ את אותותיו ובריאותו הלכה וירדה מיום ליום.

בסוף 1958 עלה ארצה גם בנו בכורו - צבי, אבל לא הספיק להסתגל אל תנאי הארץ ומת מיתה חטופה ופתאומית, מה שלא הובא לידי-עת אביו מפאת מחלתו האנושה וחולשתו.

כעבור חדשיים נפטר גם הוא והובא לקבורה בבית העלמין בחי-פה. הם נחים במנוחת עולם, אחד ליד השני, כי קברו נכרה ליד קבר בנו הבכור.

ת נ צ ב " ה .

- - - - - - - - - - - - -

לזכר משפחת טראוב מבנם מנחם מנדל

אבי ז"ל ר' גבריאל טראוב נולד בפולין בשנת 1884 בעירה קטנה, בן למשפחה מעוטת יכולת. כבר אז צדדו באלה שאהבו תורה עם דרך ארץ. כך למד אבי נגרות ביחד עם למוד תורה.

בגיל צעיר מגיע הוא לוינה בירת אסטרייך-אונגריין, אבל חיש מהר הבין שוינה מסכנת את יראת השמים ומחליט לעבור לעיר סיגט בי-רת מראמורש, עיר עם חיים רוחניים יהודיים. סיגט היתה קרובה להאל-מין.

דרך משפחת כהנא שהתישבו כבר בהאלמין, שהכירו אותו באקראי, שידכו לו את בת השוחט, רבי משה אהרון מביקסאד, משפחה מכובדת.

הודות לכך נחשב למיוחד אצל יהודי הונגריה, אשר לא היו מוכנים עדיין ללמד בניהם מקצוע שמא חס וחלילה ירדו מהפסים. הוא היה לדוגמא על שאצלו התקימו שני דברים : תורה ודרך ארץ.

הורי מתישבים בהאלמין בשנת 1904 בונים בית, ומקימים מש-פחה. אני הילד הרביעי בתור בין 8 ילדים שנולדו להורי לפי הסדר:

רייזלביילה, הרשיל, אני מנדל, מנשה, חיה, משה ודוד.

את הלימודים התחלנו בחדר. מובן שעם הלימודים בחדר למדנו גם בבית-ספר ממשלתי. לפני ואחרי הצהרים למדנו בבית-ספר, בבקר ו-בזמן החופש למדנו בחדר עד גיל הבגרות, ולאחר מכן דאג אבי ללמדנו מקצוע כולל הבנות, שכל אחד יוכל להרויח את לחמו בבוא הזמן, בלי להזניח את לימוד התורה שהיתה משולבת עם הלימוד החילוני. כל דאגת ההורים היתה נתונה לחינוכנו, ליראת שמים אם כי לא באופן קיצוני, להיות בן אדם להאמין ולעבוד.

כאשר הייתי בן חמש עשרה התחילו ההורים לחשוב על ארץ ישראל ואני הייתי המועמד הראשון בין הילדים שנבחרתי להיות החלוץ, אבל על זה נעמוד אחר כך.

עם הזמן השיג אבי התקדמות בכל השטחים בכלכלה, פרנסה, שם טוב וכבוד. הוא הקים בית מלאכה לנגרות שחניכים רבים מעירתנו דכ-שו בה מקצוע. חנות הרהיטים היחידה בעירה היתה שלו. אבי היה ממ-יסדי בית הכנסת "קהילת יעקב" ושמש בה מתקופה לתקופה כגבאי,לאחר מכן היה יו"ר של הג׳וינט שמרכזה היה בעיר הקרובה סאטמאר. כל מי שרצה לקבל הלואה מהג׳וינט אבי היה צריך לאשר לו. למי הוא לא אי-שר? - אפילו אם היתה בזה סכנה שלא יוכל להחזיר ואז זה עניין של כבוד עצמי אבל כאמור, חשב רק על מה שיכול לעזור לנצרכים. כאן מוכרח אני להזכיר את אמי שלא פגרה אחרי אבי במעשים טובים. מאז שהתחלנו לדבר את מילותנו הראשונות והדבור עוד לא היה ברור, כבר למדה אותנו את "קריאת שמע" לפני השינה ואת "מודה אני" בפקיחת עינינו בבקר. היא היתה אשה צנועה וטובת לב ואהובה על כל השכנים. את המילה לא, היא לא הכירה. אם קרה פעם שלא היה לה הדבר שהשכנים ביקשו ללוות ממנה היתה מתנצלת והביאה כל מה שהיה ברשותה להוכיח שבאמת אין לה, חס וחלילה שלא יחשדו בה שלא רצתה לתת. לא כאן המ-קום לפרט את כל מעלותיה ממתן בסתר ועשיית "שלום בית" אצל אחרים ואסיפת נשים אצלה לקריאת "איכה" בליל תשעה באב ומעשים טובים אח-רים.

כפי שכתוב: "ביקש יעקב אבינו לשבת בשלום ובשלוה קפצה עליו

רגזה של יוסף". כך גם הורי, כאשר חשבו קצת להנות, לשאוב מעט נחת מפרי עמלם, לא זכו.

קודם היתדרדרות המצב הכללי נחלשה הפרנסה, התחלנו לחשוב לעבור לעיר יותר גדולה, גם על עליה לישראל אבל, זה היה בלתי אפ-שרי. כך נבחרתי אני כאמור לחלוץ לעשות הכנות לעליה, במחשבה לה-עלות את כולם. אחרי זה עזבתי את הבית, ונסעתי להכשרה לקלוז'העיר המרכזית, עם תנועת אגודת ישראל. הורי נאלצו לעזוב את העירה ועב-רו לסאטמאר, עיר יותר גדולה בעלת אפשרויות רבות יותר, שני אחים למדו בישיבה והאחיות נאלצו לעבוד לפרנסתם. הזמן היה זמן עלית היטלר, ימח שמו, לשלטון.

בבית ההורים נשארו רק אחותי והאח הקטן. יתר הילדים התר-חקו כבר מהבית. היתה שנת 1941, ההונגרים נכנסים לטרנסילבניה בפקודת היטלר (טרנסילבניה היא חלק שהונגריה ורומניה טוענים על בעלות עליה). בפעולתם הראשונה כדי להתחבב על הגרמנים, הם אוספים טרנספורט של 1500 יהודים שחטאם היחידי שלא נולדו בהונגריה,ולמ-רות ההסכם הבין-לאומי לאחר מלחמת העולם הראשונה, שגם אבי השתתף בה, המקנה זכות ישיבת קבע במקום, מועברים היהודים בקרונות סגו-רים אל מעבר לגבול הפולני ושם הם מופקרים רק עם הבגדים שעליהם.

בפולין היתה תקופת התחלת הגיטו. אבל ביהודים המגורשים לא התענין אף אחד. אובדי עצות, התחילו לנוע לאן שישאום רגליהם.אחרי ההתנפלויות הרבות שהתנפלו עליהם גנבים וגזלנים וסתם כפריים הת-חילו להתפזר למשפחות משפחות בחפוש מקלט. הורי עם אחותי חיה בת 14 ואחי דוד בן 12 שמו דרכם לכפר מולדתו של אבי בתקוה למצוא עוד קרובי משפחה להתארח אצלם. ועל כל מקרה למצוא מקום שמוכר לו.המר-חק היה רב. ברכבת, ליהודי אסור היה לנסוע אפילו אם היה יכול לש-לם את ההוצאות. ברגל, היתה הסכנה מהמתנפלים הרבים שארבו להם. אבל, היות ולא היתה ברירה, התחילו לעשות את הדרך ברגל, עם המלוה היחיד שלהם - האל שבשמים. על הרים וגבעות עם טלטולים לא משוערים רעבים וחלשים הגיעו למונסטרזיזקה, כפרו של אבי. למזלם מצאו עוד שתי אחיות של אבי שחיו בבונקר מוחבאים ואיך שהוא הסתדרו שם.הזמן היה התחלת הכנסת היהודים בפולין לגטאות בעזרת היודן-ראט. הורי שלא היו ברשימת היהודים המקומיים נחשבו להפקר, אף אחד לא שם לב אליהם. הם חיו כך שנה שלמה. הקרובים היו מוכרחים לעזוב את המקום, והם התפרנסו מעזרה לכפריים בשדה תמורת כמה תפוחי אדמה.

בינתיים אצלנו בהונגריה עם החלפת הממשל, הורגשה הקלה מסוימת וכך יכולנו להשיג ניירות עבור אבי שהוא אזרח הונגרי,לאמי

לא היה צורך בכך כי היא נולדה בשטח טרנסילבניה, היא רק הצטרפה
לאבי כי לא רצתה להפרד ממנו במצב כזה. והיות והקשר התמידי שהיה
לנו, במיוחד עם אחותי הגדולה דרך הדואר, הודענו להם, שאם הם יכו-
לים להגיע בחזרה יש לנו עבורם ניירות אזרחיים.

כך מנסים ארבעתם לחשוב על דרך חזרה. אבל, זה לא היה פשוט.
היו צריכים מהיודן-ראט (ארגון יהודי שהקימו הנאצים לבצוע מדיניו-
תם - אסוף רכושם של היהודים ותווכם בכל הגזרות) לקבל אשור שהם לא
בני המקום. הם סרבו לתת זאת מסיבה מוזרה מאד, שקשה יהיה להבין
לאלו שלא חיו את הזמנים ההם. היודן-ראט רצה סכום כסף עבור האשור
ולא האמינו כי אין להם (היודן-ראט השתמש בכספים לצורכי הקהילה)
אבל הם הפריזו בבקשתם במקרה זה. לבסוף כאשר הוחמר כבר המצב אצלם
וגם אצל הורי, הם נתנו להם את האישור שהם נתינים הונגריים ופניהם
מיועדות לגבול הונגריה אבל, לכך היו חסרים עוד הרבה דברים, כמו
הוצאות הדרך ותחבורה.

ליהודי אסור היה להתעכב בכל מקום שהוא בלי רשיון אך להפ-
סיד הרבה לא היה להורי ושוב ביחד עם המלוה היחיד שלהם בשמים שלוה
אותם בכל הדרכים, עם הטלית והתפלין אספו כמה חליפות ושאר מטלטלין
שאפשר לסחוב ויצאו לדרך. הם עברו בדרך לא דרך, לנו ביערות ובבתים
עזובים עד שאמי חלתה, התנפחו לה הרגלים ולא יכלה להמשיך בלי מנוחה
וטיפול, ובמצב כזה הגיעו לחצי הדרך ועד הגבול הפרידה ביניהם נסי-
עה, בעגלה וסוסים, מהלך של שלושה ימים, לכפר הזה עוד לא הגיעה
פקודת הגרוש והיו בו כמה יהודים שאסור היה לתת להם לשהות אצלם
יותר מלילה אחד רק אם יקבלו ממפקד המקום אשור מיוחד לכך.

אנשי הכפר הזהירו את אבי שבל ילך למפקד כי הוא רשע מרושע.
אך אבי החליט כן ללכת כי בין כך לא היה לו להפסיד יותר ואלהים
יכול להמים גם אבנים, מכל שכן בשר ודם. ובאמת קרה נס בשיחתו הקצ-
רה עם המפקד. בין השאלות הרבות שחקר אותו הציג המפקד בפניו שאלה:
במה יכול הוא להוכיח שהוא בכלל נולד במקום ויש לו איזה שייכות
לפולניה? אבי נזכר שבין הניירות המועטים שנשארו לו היתה לו דיסקה
ממלחמת העולם הראשונה, זה יכול היה לשמש כתעודה היחידה המזהה או-
תו. כאשר המפקד קרא את תכן הדיסקית, קרא פתאם לאבי: "הלא אנחנו
היינו באותה פלוגה!" ובן רגע נהפך הרשע לידיד וניתן לאבי יותר
ממה שהוא ביקש. בתעודה שקיבל מהמפקד נכתב שיכול הוא לנוע חופשי
וללון במקום לזמן בלתי מוגבל עד שיחלים, ויאסוף כוח להמשכת הדרך.
אחרי שבועיים, בעזרת אנשי הכפר ובעזרת המטלטלין שנתנו לעגלון הם
המשיכו את דרכם לגבול הונגריה.

בזה עוד לא הסתיים הכל, זקוקים היו למורה דרך להעבירם בחשיכה את הגבול ולעלות על הר גבוה, כפי שאמי ז"ל סיפרה,שהיא אמרה: "רק שנגיע למעלה, הירידה תהיה קלה יותר" אך, להפך הירי-דה קשתה מהעליה. אבל, לא כאן המקום להאריך. הם מגיעים לשטח הונגריה בכניסת השבת. הדרך היחידה שלא יפלו בידי הג׳נדרמים לפני שיקבלו לידיהם את הניירות, היתה לנסוע ברכבת בשבת ולהתרחק מהגבול.

הילדים אומנם עשו כן, להגיע במהרה אלינו להביא להם את הניירות אבל, לא הם, כי אמר - יתכן שאחרי שעזר להם הקדוש ברוך הוא לעבור דרכים של סכנות נפשות יחללו את השבת? את ליל השבת בילו בבית יהודי אבל, עם עלית שחר יום השבת היה עליהם לצאת לרחוב וכמובן שנתפסו, הפעם לא הודו שבאו מעבר לגבול. הם הועברו לעיר הבירה של הונגריה, ואנו התחלנו לטפל בשיחרורם. את אמי שח-ררו מיד ואת אבי הכניסו למחנה של אזרחים זרים שנקרא אינטרנציו-נל. אני הייתי מגוייס במחנה עבודה ובאקראי יצא שמחננו חנה בסבי-בת המקום וכך התאפשר לי לראות את אבי בפעם האחרונה.

אחרי כל הטלטולים הללו לא נחלשה אצלם האמונה אפילו כחוט השערה. בשיחה קצרה שהיתה לי בזמן ההוא עם אמי ושהעזתי לומר לה בפעם הראשונה בחיי שאני מתחיל לפקפק, אחרי כל מה שקרה להם,שמ-כיון שהם הקדישו את כל חייהם לשם שמיים, מוצא אני את הארועים שארעו להם כלא צודקים, לא התרגזה, צחקה ואמרה לי: "רק עכשיו אני מאמינה באמונה שלמה כי בלי עזרת אלוהים לא היינו יכולים לחזור וזה הנס הגדול ביותר שעשה עמנו אלהים".

אפשר לחשוב שבזה נגמר הכל. לא כך רצה הגורל. אבי השתחרר בינתיים ממחנה הזרים ושוב ארבעתם נמצאים בבית ביחד, הורי אחותי ואחי שמלאו לו י"ג שנים ובפעם הראשונה הניח תפלין בדרך תחת כיפת השמים, בחזרה מפולין, וכך מוצאות אותם פקודות הגרוש הכללי בין השנים 1942/3 לאושביץ. עם כל יהודי הונגריה נלקחים גם הם בקרו-נות סגורים ישר לאושביץ, לדרכם האחרונה ממנה לא שבו הורי אבל, אחותי ואחי שידעו כבר סבל ותחבולות שלמדו בדרכם הראשונה יכלו לעמוד בקשיי אושביץ וניצלו, כדי לספר לנו ולכל אלה שיבואו אח-רינו כל מה שהיו מסוגלים הנאצים לעולל בלי שום ריסון, להגביר בנו את הגאוה היהודית ללחום למולדתנו ולקיומנו.

מאת: הרב ישעיהו ברקאי (ברקוביץ)
הול. מאס. ארצות הברית.

זכרונות מק"ק הלמין יצ"ו כמרכז לתורה

מבעד למסך של ימים רחוקים עולה וצופה תמיד מחדש תקופת היל-
דות והנעורים, אותם הזכרונות הקרובים ללבו של כל אדם כמו זה עתה
נתרחשו וכאילו לא דיבר הכתוב אלא בהווה.אזכרה ימים אלה ימי המעבר
מימי הילדות לתוך הנועריס.ימי החורבן של עיר קדשנו בה למדנו תורה,
בתלמודי תורה,(חדר)בישיבה הגדולה מפי מורנו ורבנו הקדוש אלקי מרן
יעקב שלום בהרב הקדוש מרן אליהו הי"ד זצ"ל. זכותו יעמוד לנו ולכל
ישראל אמן.

ויהי בשנת חמשת אלפים ושבע מאות וארבע לבריאת עולם, כשקי-
וינו לישועה ולנחמה כנבואת ירמיה הנביא, "ליעקב שמחה" וגו',ונהפך
הוא ליגון ואנחה לבכי ולצווחה ומצאונו כל הצרות הרבות והרעות אשר
לא היו כמותן. כל הצרות האמורות בתוכחות הכתובות בעשרים וארבעה
ספרים, עברו עלינו ועל נפשנו על בנינו ועל בנותינו על זקנינו ועל
בחורינו, מגדולינו עד קטנינו, כאשר קמו עלינו גויים עזי פנים עם
לועז הגוי המר והנמהר, הונגרים וגרמנים, ושפכו את כל חמתם על ראשי
היהודים הנתונים לבז לשמצה ולמעשה הרג והרס, והרגו בזדון טף ונשים
ונער וזקן, על עוללים ויונקים לא חמלו ועל מעוברות מלאות ימים לא
רחמו, עד לא הותירו שריד ופליט. כמבעד לענן כבד וסמיך אזכור את
המאורעות האלה שפקדונך בימות הילדות הרחוקים. אך בבהירות יתרה
כאילו רק אתמול קרו חוזרים וניעורים בקרבי רשמי האירועים כפי
שנותרו בלבי וכפי שחזותים מבשרי,
על אלו הצדיקים והתמימים הקדושים והטהורים אתאונן קינים
ונהי והי:

אקונן ואספרה ואיליליה/ עלי כנסת המהוללה/עלי לבי יללה/ כי מכתי
נחלה/ לבשה חרדה/ פליטה שדודה/ מראשותיהם כי ירדה/ עטרת זהב
גדולה/ ידידים ורעים הנוגעים בנחלה/על אה אני גוהה/כי הייתי זועה/
ועיני מקור דמעה/ ואבכה יומם ולילה/ זעקת שבר אגבר/ כי באו בנים
עד משבר/שבר על שבר/ נחרצה וכלה/ רחצו והזכו לעומך/ כמקבלי סיני
נאומך/ קוראי ה' שמך / לקול המלה/ ברבים בכל פלך/ קדשו אלקי המ-
לך/ נתנים בהיכל מלך/ בשמחה וגילה/ חוק זכותם/ וגם צדקתם/ יעמוד
לשאריתם/ עד עולם סלה. /

ישעיהו ברקאי (ברקוביץ)
רב ומנהל בית ספר
ארצות - הברית

עולם של אתמול והיום.(קוים ביוגרפיים)

נולד בעירת הלמין טרנסילוניה, רומניה, בר"ח כסלו תרע"ב, (1912) לאביו ר' דב הלוי ולאמו רבקה שפיגל ילידת הלמין, (נהרגה ביום מתן תורה תש"ד יחד עם בתה חנה ושבעה ילדיה במחנות אושביץ ע"י הנאצים ימח שמם).

את ראשית ידיעותיו בלימודים קבל בתלמוד תורה (חדר) בעירת הלמין ממלמדים מורים תלמידי חכמים ויראי שמים כמו רבי יצחק ורבי הירש מאיר רבי מאיר טיטלבום זצ"ל, ועוד. בגיל שתים עשרה התקבל כתלמיד בישיבה דהלמין, בה למד כארבע שנים, כמו"כ למד תקופה קצרה אצל מרן הרב אליעזר דוד גרינוולד זצ"ל בישיבה דסטמר ומשם עבר בגיל 17 מקלויזנבורג, למד חמש שנים בישיבה אשר עמדה תחת הנהלתו של האב"ד הרב ר' פרץ שטרולי והרב מרא דאתרא דאז הרב עקיבא גלזנר זצ"ל. גם השתתף בשעורים בגמנסיה היהודית בקלויזנבורג בה רכש ידיעות בלשון העברית בהסטוריה היהודית ועוד.

בשנות 1933 עבר לבוקרשט עיר הבירה של רומניה, שם כיהן ברבנות והוראה בבית הכנסת של החיטים, ולאחר מכן קבל מנוי לסט- פיל קורל. בבוקרשט, נרשם כתלמיד לבית המדרש למורים ורבנים אשר עמד תחת הנהלתו של הרב המנוח ד"ר ב. רייכר, נבחן והוסמך כרב ומורה בישראל.

בשנת 1950 עלה לישראל, קבל מנוי כמורה וכמנהל בית ספר ח.מ.ד., השתתף בקורסים למנהלי בתי-ספר מטעם משרד החנוך, באו- ניברסיטה העברית בירושלים והוסמך כמנהל ומארגן בתי-ספר יסו- דיים.

בשנת 1958 נמנה מטעם הסוכנות היהודית כשליח המחלקה לחינוך ותרבות תורנית באלג'יריה ובצרפת.

בשנת 1962 עבר לאמריקה, היכן הוא משרת כעת כרב ומנהל בית-ספר.

ר׳ דוב הלוי ברקו
ואשתו רבקה ז"ל

הרב ברקאי ישעיהו
לשעבר מנהל בי"ס מ"ד בארץ,
כעת משמש כרבאי ומנהל בי"ס
בבוסטון, ארה"ב

ר׳ צבי ויס ואשתו רחל ז"ל
(צ׳דרג)

לזכר אבי ר׳ יוסף ווייס ז"ל

(מתוך מכתב)

למר שוורץ הנכבד, השלום והברכה!

מאז האזכרה האחרונה לקדושי האלמין מנסרות במוחי דבריך היפים והנלבבים שהישמעת מעל הדוכן. בכאב וביגון וכן בסיפוק וברצון מזכירים אנו את העבר. אני עוד רואה לנגד עיני רוחי את האלמין כמו בחלום, את מקום המגורים של הורי, אחי ואחיותי היק-רים, משם נשלחו בעינויים קשים למחנות המות וניספו בשואה האיומה- באושביץ.

אני מזכירה מתוך סיפוק רוחני את נשמותיהם הקדושות של הורי וקרובי היקרים והבלתי נשכחים, כי גם לפי דעתי חובת השעה היא להנציח את כל קדושי האלמין ע"י הוצאת ספר זכרון, כדי שזכרון הקהלה הקדושה לא ישכח ויכה שורש בלב בנינו ובנותינו וימשיכו לחיות לפי אותם הערכים הנצחיים הקדושים שהנחילו לנו קדושי האל-מין.

ברצוני להנציח בספר זכרון זה את שמות הורי היקרים ושמות שלושת האחים, שנפלו קרבן לתופת הנאצית.

שם אבי, ר׳ יוסף ווייס - יצרן סבון, זה היה כינויו, כדי להבדילו מיתר היהודים, אשר שם משפחותיהם היה ווייס. משפחתנו מנתה חמשה איש - שלשה אחים ושתי אחיות. מבין אחי היקרים לא חזר אף אחד לצערי הגדול ואילו שתי האחיות, זכינו בעהי"ת לעלות ארצה.

אחי הבכור - מנחם מנדל ז"ל למד קודם בחדר בהאלמין ואח"כ הצטיין בבקיאותו ובחריצותו כתלמיד ישיבה בטאשנד עד לתקופה שלפ-ני העברתנו לגיטו בסליש ועד להתגיסותו למחנה העבודה, אשר עבר לגינץ-קירכן, שם הוציא את נשמתו הקדושה ב"קריאת שמע" על שפתיו.

אחי - מרדכי ז"ל למד בישיבה הרמה בהאלמין בהתמדה בלתי רגילה. יום ולילה השכם והערב ישב על התורה ועל העבודה עד תקופת הגירוש. ואילו אחי הצעיר המשיך בלמודיו בתיכון היהודי העברי בסטמר, שנוסד בתקופה שלפני השואה.

אני זוכרת עוד, עד כמה אבי ז"ל, היה מאושר כשחזר מסטמר, אחרי שקאסגי מחנכו הללו ושיבחו על השיגיו היפים והבטיח לו עתיד

מזהיר, אבל בעוה"ר הגורל התאכזר עלינו ואושביץ שם קץ לכל תכניו-
תינו. אני זוכרת את מאבקו הקשה ואת הססנותו של אבי ז"ל, כי הוא
ראה כדרך נכונה לבניו את החנוך הישיבתי בלבד ולמרות זאת לא כפה
עליו את דעתו והשאיר את הבחירה בידיו.

אנחנו - שתי בנותיו המשכנו ללמוד בגימנסיה כדבר המובן
מאליו וכדבר הטבעי בעיני ההורים.

לפי הערכתי - עלינו להנציח את הורינו היקרים ולחקוק את
שמותיהם באותיות זהב משום שהתמסרו ועבדו כה קשה, כדי להבטיח את
חנוכם של חמשת ילדיהם ברוח היהודית הנאמנה.

עלי לציין שאותה הרוח, בה חינכו אותנו הורינו היקרים
תלוה אותנו כל ימי חיינו. נמשיך באותה דרך, ממנה לא נסור ימינה
או שמאלה. ברוח זו ובדרך זו נמשיך בעהי"ת לחנך גם את ילדינו
ועי"כ נשמור לנצח ולדורי דורות גם את זכרם היקר.

יהא זכרם ברוך!

בכבוד ויקר,

מרגלית פרל ווייס
אשת יוסף לוי
אשדוד

מהונגרית: ש-י

לעלוי נשמותיהם של קדושי האלמין
שנהרגו על קדה"ש באושביץ, הי"ד.

אבי, ר' אליהו מרקוביץ' ז"ל, אמי מורתי שבע ז"ל, האחים בנציון (אשתו גולדה - זהבה לבית מושקוביץ ושלשת ילדיהם) דוד, מרדכי, אחיותי פרומה (אשת ר' שמואל ורטהימר יבלח"ט וארבעה ילדיהם) אסתר (אשת ר' שלמה נוסם ז"ל וארבעת ילדיהם).

המנציחה: לאה ויס, בני ברק

אבי, ר' שמואל מרדכי שורץ ז"ל ואמי מורתי רבקה בת יארצה ז"ל.

המנציח: פנחס שורץ, ירושלים.

אבי, ר' מנחם מנדל לנדוי ז"ל מבטרצ'י, אמי מורתי שרה, האחים אריה ליב, מרדכי, מאיר דוד ואחותי גלה.

המנציחים: אליה דוד לנדוי, רמת חן
ויוסבה ריכנברגר,בני ברק.

אבי, ר' מאיר ברוין ז"ל, אמי מורתי לאה, האחים מנשה, בנימין, חיים, שמואל ואחיותי הנדל ושבע.

המנציחים:משה ברוין בני ברק ואחיו.

אבי, ר' דוד זיכרמן ז"ל, אמי מורתי חיה ז"ל והאחים אברהם, מנשה ואחותי ייטא וב"ב.

המנציחים: אחים זיכרמן בני ברק,אשדוד.

אבי, ר' זאב בן מרדכי שורץ ז"ל, אמי מורתי ריזל בת מלכה ז"ל, הסבתא מרת מלכה אשת ר' ישראל פרקש ז"ל, האשה בילה בת שרה ובתה ורה ז"ל.

המנציח: יהודה שורץ, חדרה.

אבי, ר' ישראל מנחם אפל ז"ל, אמי מורתי רחל הניא בת מלכה ז"ל ואחי ר' מיכאל צבי ז"ל.

המנציח: דוד מאיר אפל בני ברק.

אבי, ר' שמעון בן אשר זינדל מושקוביץ ז"ל, אמי מורתי אסתר בת פייגא ז"ל, אחי אשר זינדל ומשה ואחותי טובה.

המנציחה: שרה אברהם, חיפה

סבתא חיי שרה פריד ז"ל, אמי פייגא בת חיי שרה ז"ל, אחותי רבקה ז"ל, בעלה ושלשת ילדיה.

המנציחה: מלכה שורץ, חדרה

אבי, ר' אליהו בן יונה רויט ז"ל אמי מורתי פרל פנינה ז"ל, והאחים קופל יונה ומשה ז"ל.

המנציחים: אהרן רויט ואיזיק,
ארה"ב וחיפה.

אבינו ר' יוסף ווייס ז"ל, אמנו ושלשת האחים מנחם-מנדל ז"ל, מרדכי ואחינו הצעיר ז"ל.

המנציחות: מרגלית-פרל ווייס
ומלכה - מרגיט ווייס.

כהושמדה

משעבוד לגאולה: שורץ מלכה, חדרה

היתה זאת שנת 1944 - תאריך עצוב בתולדות יהודי הונגריה. מכיון שבחודש מרץ נכנס הצבא הגרמני הכובש להאלמין והפיל עלינו את אימתו. הגברים גויסו מזמן ונשלחו למחנות עבודה באוקראינה ובבית נשארו רק הזקנים הנשים והטף.

גורלנו - גורל היהודים היה מר וקשה מנשא גם עד אז, אבל אחרי כניסת הגרמנים להונגריה הרגשנו שגורלנו נחתם.התכוננו לפסח ולא היה - מחוסר בעל בית - מי שיערוך לנו את הסדר. להצטרף אל השכנים לא יכולנו, כי היציאה בערב היתה אסורה, לכן - אחרי שהצלחנו להאפיל היטב בחדר ישבנו מסביב לשלחן החגיגי לעריכת הסדר בהגדות פתוחות - בלי אומר ודברים, כי הרגשנו בלבנו אמא, סבתא ואני שאנו עומדים בפני מאורעות טרגיים ביותר, אבל לא דברנו על כך כי לא רצינו לקלקל את אוירת החג.

ביום האחרון של פסח, שעבר עלינו במפח נפש ערכתי ביקור אצל חברתי הנוצריה מארישקה, אבל הבית היה מלא עם חיילים גרמניים ונאלצתי לשמש ביניהם תורגמנית.

בעלותי על משכבי בלילה לא עצמתי עין וגם אמי לא מצאה מנוחה. למחרת היום הלכה אמי בבוקר להביא חלב, סבתא עוד נשארה במיטה ואני התכוננתי להסיק את התנור והנה שומעת אני דפיקות חזקות בדלת, היה זה ז'אנדארם הונגרי, בעל כובע עם נוצת תרנגול בלווי שני שוטרים, אחרי שרשם את הפרטים, שאין גבר בבית וגם את מס' הנפשות מסר את הפקודה שעד שעה 12 עלינו לארוז את החפצים האישיים שאינם יכולים לשקול יותר מ-50 קילו כשיבואו לקחתנו, על שאלתי המבוהלת לאן מובילים אותנו - בעלי זה שנתיים במחנה עבודה, גם אני מוכנה ללכת לעבוד, אבל אמי חולה - חלשה וסבתא בת 85? אין לי רשות לענות לך! פקודה היא פקודה - ענה הז'נדארם בקצרה.

יצאתי לרחוב וראיתי את הגברים היהודיים המעטים שברחוב מוקפים ומובלים תחת משמר חזק של ז'אנדארמים. נסיתי להרגיע את אמי שחזרה בינתים הביתה רועדת ומבוהלת, באמרי שהמלחמה כבר לא תאריך ימים ושנים ובעהי"ת נחזור הביתה בשלום. רצתי אל חנות המכולת להביא שמרים לאפיית ככר לחם, כדי להכין צידה לדרך, אבל לולא חברתי, שנתנה לי בלי תור לא הייתי משיגה זאת, כי השמרים לא הספיקו לכל המחכים בתור. את הבצק לשתי מן הקמח ששמרנו לעת צרה,אבל

מיד שהוכנס לתנור האפיה באה שכנה טובה : באתי להודיע שהעגלות כבר הגיעו. לקחנו מכל הבא ליד, ארזנו במהירות את החפצים וחכינו לתו-רנו.

הלילה ירד ולא באו לקחת אותנו, בית הכנסת הגדול, אשר שימש כמקום ריכוז נתמלא עד אפס מקום ועלנו היה לחכות עד שיועברו לגיטו בסוליש. עוד נשארנו בבית שבוע שלם, עצם הדבר שבערב שכבנו לישון במיטתנו הרגיע אותנו במקצת, למרות שיום יום פתחנו וארזנו מחדש את החבילות, הרגשנו את עצמנו כעל אי בודד, כי היינו היהו-דים היחידים בכל הרחוב. דירותיהם היו סגורות וחתומות ע"י השלטו-נות. את לבנו צבט לראות את הרחוב, שרק לפני מספר ימים היו בו חיים יהודיים תוססים, הנו כעת שמם וריק מאדם, כבר חיכינו באי סבלנות שגם אנחנו נהיה אחים לצרה להיות יחד אתם עם אחינו בנ"י - בבית הכנסת.

ביום ששי לפני הדלקת הנרות הגיעה העגלה לקחתנו. לפני שהוכנסנו לביהכנ"ס הספקנו עוד להדליק נרות שבת בדירתו של השוחט ר' אליה מרקוביטש שהיתה בקרבת המקום.

כשיצאנו משם - נתגלתה לפנינו תמונה מחרידה - ז'אנדארם הונגרי פצע בקת רובהו יהודי שברח מביהכנ"ס ולא הסכים לחזור לשם. זקנו ובגדיו לוכלכו מזרם הדם שפרץ מראשו. לתמהוני הרב חכרתי בו את היהודי המלומד ר' שמחה רפפורט. באכזריות רבה הוחזר לביהכנ"ס ללא הכרה, נחבש ע"י הרופא ד"ר איזאק וקיבל זריקות הרגעה. כל הלילה לא שכבנו, מפאת חוסר מקום בביהכנ"ס, הילדים הקטנים בכו - רוצים הביתה ועמם בכו גם האמהות מכאב לב ומחוסר מעש, בבוקר הצלחתי להתחמק מביהכנ"ס הגעתי הביתה בדרך עקלתון. להכנס לא יכולתי, שכבתי על העשב בגנה ומעיפות רבה נרדמתי. התעוררתי משנתי, כשחתולתנו מלקקת מנשקת את רגלי, כאילו רצתה לנחמני על צרותינו במבטי האהבה שלה ובקולות המשונים.

קמתי והלכתי לחברתי הנוצריה. מאוד שמחו לבואי, לחנם ניסו להשפיע עלי להשאר אצלם עד סוף המלחמה והם ידאגו למקום מחבא בטוח אבל בשום פנים לא יכולתי להשאיר לבדן את אמי ואת הסבתא.

ביום ראשון הגיעו העגלות להסיענו לגיטו בסוליש. לפני יציאתנו לדרך הוציאו את ספרי התורה מארון הקודש וערכו הקפות, שרו ורקדו ברחבת ככר השוק שבין שתי הכנסיות הנוצריות מתוך התלהבות קודש - "בואו ונצא לקראת משיח צדקנו"! הגוים, שהיו בדרכם באותה

שעה לכנסיה עמדו והשתוממו על הגבורה הנפשית הזאת וגם על שלא נתנו לגלות את המרירות שבלבנו.

כשהיינו מוכנים לדרך הצליחה האם של חברתי הנוצריה להושיט לנו לתוך העגלה שקית עם תפוחים וגם תרופות שונות. אחרי נסיעה ארו- כה ומיגעת הגענו לפנות ערב לגיטו. השלב הראשון לפני הכניסה - היה החיפוש. למרות שעברנו על כך כל אחד אישית טרם עזבנו את האלמין, אבל כאן ביצעו זאת שנית ביתר אכזריות ואם מצאו אצל מישהוא תכשי- טים או כסף עונה תחת ידם עד למות, או שהוכה ע"י הז'אנדארמים עד שלא היה מסוגל לעמוד על רגליו והוצא משם על אלונקה, כי אין לתאר את אכזריותם של הז'אנדארמים, כך שגם אם היו שהצליחו להחביא דברי ערך בין החפצים השתדלו עכשיו להשתחרר מהם, כך שבתי השמוש היו מל- אים תכשיטי כסף וזהב.

היו גם שגילו למענים על דברי הערך שהחביאו אצל הגוים וגו- רלם היה איום ונורא. כאלה היו: אשתו של מקרוביטש אלי, מנדל השעך, פרידמן פארי, בתו של רויז מהכפר הסמוך - טרבש, ורבים אחרים. בכל- יון עינים חיכינו לסיום הבקורת האכזרית ולשכוח את התמונה האיומה הזאת, אשר הביאה אותנו לדכאון נפשי עוד לפני כניסתנו לגיטו.פתאום נשמעה הפקודה: כל מי שימצא עם חבילותיו בחצר בעוד חמש דקות -יומת ביריה. המהומה היתה גדולה. גברים - כמעט שלא היו אתנו והמעטים דאגו לעצמם. החבילות היו כבדות מאוד בין אובדי עצה ראיתי את רו- זנפלד ברטה, חברתי לעתיד, שהיתה יחד עם אחותה החולה. כרתנו ברית ידידות ובכוחות משותפים הוצאנו לרחוב את החבילות ונשמנו לרוחה.

הרחוב היה מלא אנשים וכולם נדחפו במהירות לכוון הכניסה הצרה של הגיטו אשר כבר היה דחוס עד אפס מקום ומלא תושבים יהודים מהעיר עצמה ומהסביבה ואנחנו היינו מהאלמין לבד זה הטרנספורט השלי- שי. סבתא לא תפסה את המצב, סבלנותה פקעה מלחכות לנו עוד והתקדמה לבד לעבר הכניסה, אבל כמעט שנדרסה ע"י ההמון הפרוע והמעוצבן ורק בקושי הצלחתי להחזירה אלינו.

הגוים שראו אותנו במצב זה - הכריזו: איה אלקי ישראל, אשר רואה את כל זה בשויון נפש, אומללים אתם, כי תפלותיכם לא נתקבלו. חכינו בסבלנות לכניסת המוני ישראל ואחרי ששקטו הרוחות באנו אחרי- הם לתוך הגיטו שבחלק הזה של העיר ריכזו את היהודים. כל הבתים כבר היו תפוסים. בחצר אחת גרו שלושים נפשות ולמעלה מזה. הרבה נשארו תחת כיפת השמים ולנו תחת עץ, גם משפחות עם ילדים קטנים והשתיקו את רעבון ילדיהם הקטנים בחתיכת לחם יבשה.

בלית ברירה גם אנחנו פרשנו על הארץ את השמיכות, אבל לא יכולנו לישון מקור הליל ומיללת הכלבים, בחוץ קבעו את דירותיהם גם הירש הזקן, אלתר - האופה עם תשעת ילדיו.

בבוקר מוקדם הלכנו לחפש מקום ובעזרת אחד הידידים נודע לנו על מחסן עצים ריק. האחראי על החצר, שהכיר את גיסי ואותי מססמר הואיל לפתוח לנו את המחסן. אחרי עבודה מאומצת של יום שלם הצלחנו להתאימו לנו. היינו חלושים,כי זה שלושהימים שלא בא אוכל אל פינו והתנור היחידי שבחצר היה בשימושם של עוד שש משפ- חות. מדי יום ביומו הופיע הז'אנדארם לבדיקת הנקיון ולבדיקת מס' הדיירים - במסגרת מפקד בוקר.

כל פעם היו שמועות מפחידות חדשות, אנשים הוצאו לעינויים שונים, במיוחד סבלו יהודים בעלי זקנים ופיאות שנעקרו ונמרטו ללא רחמנות. יהודים אלה השתדלו להתגלח עד לבלי הכירם. במצב זה - ללא כל סימן יהודי, ראיתי את ויס פרנץ, לנדאו ואת ר' דוב הדיין ואי- לו רבה של האלמין ר' יעקב שלום קלין רק קיצץ בזקנו. מהנזכרים הללו לא חזר - לצערנו אף אחד.

בגיטו עוד קבלנו מכתב מאחותי רבקה מגיטו סאטמר עם בעלה וקסלר יו"ט ליפא ושלושת ילדיה שהגדול מהם - הרש מנדלה היה בן שש, הבינוני חיים אברהם בן שלוש ואילו הקטן בן ציון בן שנתים, גם היא היתה אז רק בת 31 ומשם נשלחו לדרכם האחרונה - לאושביץ.

נודע לי שבשעות המוקדמות בבוקר נוהגים להוציא מהגיטו נערות, כדי לטאטא את רחובות העיר ובאותו זמן אפשר להשיג לחם וחלב. חברתי ברטה ואני התלבשנו יפה, כי זה היה תנאי ראשון כדי להתקבל, כשהגענו בעלות השחר ליד שער הגיטו, כבר מצאנו תור ארוך. למזלנו נשלחנו שתינו. היינו כ-60 במספר וחילקו אותנו לקבוצות. הצלחתי לקנות בקבוק חלב ולהעלימו מן העין.מאוחר יותר הצלחתי גם להתחמק ולהכנס לבית הנזירות, בו היה כבר תור ארוך. כל אחד מאתנו קבל ספל קפה ולחם, נוסף לכך נתנו גם שתי פרוסות לחם - הביתה. אמא חיכתה לנו בקוצר רוח וכשראתה את החלב והלחם - בכתה משמחה, כי גם הסבתא לקחה מזה משהו לפיה. זכיתי לתת מהחלב גם לשכנתנו שהיתה בהריון, אחרי שהיתה 13 שנה עקרה ועברה טיפול אצל רופאים ידועי שם. היתה זאת אשתו של ויס, אכר עשיר בעל בית מלא- כה לעיבוד עורות בסטמר.

כשהלכתי לבקר את גיסתי נפגשתי עם חותני לעתיד - שורץ ועם משפחת אפל. על בקשתי ניתנה להם רשות להשתמש בתנור המשותף

של דיירי הבית - הם גרו שם ברפת.

בינתיים נודע לנו על בואה של רכבת משא לתחנה, שחלונותיה סגורים בחוט דוקרני. פחדנו לשאול ולהתענין. היה זה יום חמישי כשנתקבלה הפקודה, להיות מוכנים לדרך עד לשעה 6 בבוקר, לקחת רק את החפצים האישיים החשובים ביותר. היתה מהומה גדולה. לא ידענו לאן מובילים אותנו. גם לא היה הרבה זמן לחשוב, מה לארוז ומה לא, חבל היה לנו להשאיר או לזרוק דברים יקרי ערך שרכשנו בקשיים רבים, כל הלילה עבר עלינו באריזה וכבר נשמעה הפקודה לצאת ולהסתדר.

היציאה לרכבת לא התחילה אצלנו, אבל ממקומנו יכולנו לראות איך מתאכזרים על ההולכים. איך הוכו נשים וטף בקת הרובה, כדי שיז-דרזו ללכת לקראת המות. בדרך נשארו מפוזרים תרמילים, חפצים יקרי ערך ודמם נשפך כמים ואנו נשארנו כך במקומנו בלהט השמש וללא אוכל - עד הערב. הפקודה, לחזור לביתנו - נתקבלה לאחר שהרכבת היתה מלאה עד אפס מקום. הגענו באפיסת כוחות, נפלנו על משכבנו והתעורר-נו למחרת לאור היום. שאלנו את עצמנו, גם אחרי כל זה ששומרי מצוות ה' מובלים כצאן לטבח - העולם כמנהגו נוהג, השמש זורחת, הפרחים פורחים וממשיכים לתת ריחם. לבכות - כבר לא יכולנו ולא היה לנו מניין לשאוב תקוה וחיזוק.

במתיחות ובכוננות מתמדת עברה עלינו עוד שבוע ימים, עד שהגיעה רכבת המשא. היה זה יום שישי וערב חג השבועות, שוב עברנו בדיקה וביקורת קפדנית בלווי איומים ומכות אכזריות, התרמיל של אמא היה כבד ומושך אותה אחורנית והאיטה את הליכתה.במיוחד התקשתה לע-לות לקרון הגבוה, כי גם מדרגות לא היו, קת הרובה של הז'אנדארם כבר נישא למעלה, כדי לתת לה מהלומה, קפצתי לשם להגן עליה, שאני אקבל את המכה במקום אמי החולה והחלשה ופלא - הרובה נשאר באויר. מתברר שהז'אנדארם הכירני, גם אני הכרתיו כשמבטנו נפגשו, היה זה בן בית בבית חברתי הנוצריה ולא פגע בי.

כשראינו את עצמנו בתוך הקרון והנחנו את החבילות הכבדות, נשמנו לרווחה. אף שלא היה מקום אפילו לשבת, כי היו דחוסים בתוכה למעלה משמונים איש, ביניהם ילדים וזקנים. הסבתא בת ה-85 לא תפסה את כל הצרות והתלוננה, ערב חג כזה עוד לא עבר עליה, איך מבשלים ואיך מדליקים נרות חג, רק נוסעים ונוסעים.

הגענו לקץ הנסיעה אחרי שני לילות ויום. הפסקה קצרה היתה רק בגבול הונגריה - גרמניה, כשנפתחו הדלתות והוזהרנו באיומים של

מות בידיה אם לא נמסור להם את דברי הערך. באותו זמן מסרנו להם את המתים בדרך בקרון. גם טפת מים לא היו מוכנים לתת. במקום זה זכינו למכות, יריקות וקללות נמרצות.

ביום ראשון הגענו למקום שממה. ראינו רק חוטי חשמל וחיי־לי ס.ס.. הניחו מדרגות אל הקרונות ונתנו פקודת להורדת החבילות. שמחנו שהופיעו עליהן שמותנו ולא תלכנה לאיבוד. מאחר - כך אמרו- שישלחו אותן אחרינו באוטו-משא. הסתדרנו חמישה איש בשורה ולפי תנועותיו של קצין חיכני - ד"ר מנגלי - המשכנו ללכת מי ימינה ומי שמאלה. את הזקנים שהלכו שמאלה, אמרו - יסיעו באוטו ואילו הצעירים ילכו ברגל וכך הפרידו אותי מאמי החלשה ומהסבתא ולא ידעתי שלנצח.

<u>במחנה אושביץ</u>: על הסבל באושביץ כבר כתבו הרבה, אבל עוד לא מספיק, כי איך לתאר זאת ואין לזה סוף וקץ, כשיצאנו מחדר החיטוי, בו גזרו לנו את שערות ראשינו וקבלנו שמלת פסים, לא הכר־נו איש את רעותה, כי בו במקום גזלו מאתנו את צורת האדם.

הועברנו אל בלוקים שהיו בין חוטי תיל מחושמלים ובזה התחילה התקופה הקשה ביותר בחיינו - הוא הגיהנום עלי אדמות. כל יום בשעה 3 לפני עלות השחר הוצאנו משם בחירופים וגידופים למפ־קדי בוקר. שם חיכינו עירומים למחצה רעבים וצמאים לבואם של הגד־מנים לפקוד אותנו. אחר כך חילקו את הקפה לארוחת הבוקר שהיה מים שחורים ומרים. כל שורה חמשה איש - קבלה בכלי אחד את המנה שלה וכל אחד לגם לגימה אחת בלבד. כמעט שלא עבר יום ללא בקורת.החולים, החלשים והמתעלפים נשלחו מיד למשרפות ואילו הבריאים לעבודה ורק אחרי בדיקה קפדנית הורשו לחזור אל הבלוקים.

המטות בתוך הבלוקים היו בעלי 3 קומות מקרשים בשטח של מטר הרוחב ושני מטר האורך. שכבו שנים עשר איש יחד 36. אם אחד זז נצבט בשרו של השני בין הסדקים או הרוחים של הקרשים.

מכיון שקבוצתנו מיוצאי האלמיץ - היתה שלושה עשר איש ולא רצינו להיפרד, שכבנו ששה איש בקצה האחד וששה איש בקצה השני ואילו אני שכבתי על רגליהן של השנים עשר.

עלינו היה להיאבק יום יום על החיים ואם הצלחנו בכך היה זה נס מן השמים. כך זה נמשך 3 חודשים. באחד הימים מופיעה אצלנו חיה-הלך וספרה בדמעות בעיניה כי אחותה מתה על ידה. בלילה כשגססה ביקשה מעט מים וכשיצאה להביאם נתפסה ע"י הבלוקובה וקבלה ממנה

סטירת לחי כה חזקה עד כי אינה שומעת על האוזן. גם היא נשארה את-
נו, כי שתי אחיותיה מתו עליה ונשארה לבד. האחראית על הבלוק היתה
מבין בנות יהודיות, שזאת להן השנה הרביעית באושביץ. הוריהן וקרו-
ביהן נשרפו לנגד עיניהן וכבר המיתו בהן כל רגש אנושי, אלה שמרו
עלינו מתוך אכזריות רבה. בכל בלוק היו דחוסים אלף איש.

מכיון שהיינו רזות וחלשות וגם כח הסבל כבר אזל ובמיוחד
ידענו שלא נוכל לשאת את החורף שלקראתו אנו הולכות - החלטנו - להש-
תתף בבקורת של הסלקציה הקרובה ויש עוד תקוה שבעהי"ת יבחרו בנו
למחנה עבודה וגם אם לא, בין כך אין מנוס מהמות הבטוח.

הפעם הצטרכנו בכניסה לבלוק לעבור אחת אחת לפני ועדת הב-
קורת ערומים ובהרמת ידים, לפני כן צבטנו את פנינו, כדי להידראות
בריאות יותר וכך נשלחנו למחנה עבודה בזלץ-בדל, ביניהן היתה גם
בת דודי רויט אירן שהיתה אז בת ארבע עשרה.

בהגיענו לשם היתה שמחתנו גדולה שקבלנו כל אחת מטה,שמיכה
סבון, צלחת וכף. שוב הרגשנו את עצמנו כבני אדם, במיוחד כשנשכבנו
לכל אורך המטה וזכינו לחילוץ עצמות. בכינו מרוב אושר.הלואי שי-
כולתי לתת מיטה כזאת לאמי ולסבתא - אמרתי בלבי - כי אז עוד חשב-
נו שהם בחיים.

בבוקר השכם אחרי שקבלנו קפה ולחם יצאנו למקום העבודה,
כשהיינו מוקפים בחיילי ס.ס. עצרנו ליד בית חרושת גדול בתוך חור-
שה. כאן חילקו אותנו לפי המחלקות, את מי אל המכונות או לנפה,היה
זה בית חרושת לתחמושת, גרמני - לבוש אזרחית שאל את חברתי אם היא
יודעת גרמנית, מאחר וענתה בחיוב, אמר כי הוא זקוק לעוד אחת היו-
דעת גם קרא וכתוב. כך נתקבלנו שתינו למחלקה הטובה ביותר. למרות
שידיעותינו את השפה הגרמנית היתה קלושה ביותר. באולם מרווח עם
כסאות מרופדים ליד השולחנות. אז ישבנו לראשונה לאחר זמן רב על
כסאות. היתה זאת המחלקה לבקורת על המכונות, תפקידנו היה לבדוק
את טיב וגודל הכדורים הריקים. על ידנו עבדו גם נשים גרמניות,
שקבלו אותנו בהססנות רבה ורק כעבור זמן רב התידדו אלינו אך לא
בגלוי, כי השגיחו על כך שומרי ה-ס.ס.

בבית החרושת עבדו ללא הפסקה יומם ולילה בשתי משמרות.
הנוגשים עשו הכל למען הגדלת קצב העבודה. לעומת זאת דבר לא נעשה
בדבר השבחת האוכל. היינו רעבות ללחם, קפאנו מקור ללא בגדים ונע-
לים, כי אלה נקרעו מזמן וחדשים לא קבלנו, התעטפנו בסמרטוטים והת-
הכלנו יחפות בשלג ובחורף הקשה. מתוך העיפות הרבה היו שנרדמו ליד

המכונה ושערות ראשן נחטפו לתוך גלגליה ומצאו את מותן בו במקום.

גם במקום עבודה זה היינו מיואשות וחסרות תקוה. רק אחרי שהפציצו את ביהח"ר (באותו ערב לא עבדנו) ולא השאירו אבן על אבן התגברה בנו התקוה שזה כבר לא יכול להאריך הרבה זמן ותקותנו זו התאמתה בתום תשעה חודשים לעבודתנו כאן. כשהשתחררנו ע"י הצבא האמריקאי ב-14 לאפריל ב-1945.

יום השחרור היה לנו לחויה בלתי נשכחת. בראותנו שחיילי ה-ס.ס. החליפו את מדיהם לבגדי ורמכט והובלו ע"י הצבא האמריקאי בהרמת ידים ואילו לנו הכריזו: אתן משוחררות, הנכן רשאיות ללכת לאן שאתן רוצות לחפש את בני המשפחה, אבל זו היתה תקות שוא, כי הרוצחים הללו הרגו את כולם. כך הגענו לרגע המקווה של השחרור ולא האמנו שאין איש בחיים מבני המשפחה היקרים ומהילדים החפים מכל פשע.

נשארנו עוד בגרמניה ששה חודשים בחסות האמריקאים אשר עשו הכל למעננו ולמען בריאותנו, כדי להחזירנו למסלול החיים התקינים, החלק הגדול מאתנו הוכנס לבתי חולים לקבלת הטפול הדחוף והרוב מהם מת אחרי השיחרור. המעטים שנשארו בחיים ניסו להתחיל חיים חדשים בלב פצוע שלא יגליד לעולם.

מהונגרית: ש-י

מהוי השואה

פרקי קריאה

חויות במחנה העבודה
באוקראינה
מאת: יהודה שורץ

לעלוי נשמות קדושי מחנה
העבודה מהאלמין שניספו
בכפור, בענויים וברעב
בשדות אוקראינה.

I.

במחנה העבודה באוקראינה

גומל (הומל) היתה תחנתנו הראשונה על אדמת אוקראינה.מכאן המשכנו ללכת ברגל, אחרי שעברנו בסטארי אוסקול באכזריות בלתי רגילה את הבקורת החמורה ע"י הז'אנדארמים ההונגרים שהחרימו את כל דברי הערך שמצאו אצלנו.

בדרך, צירפו אותנו אל העגלות המובילות תחמושת לחזית. אל כל עגלה מינו משישה עד שמונה איש. מתפקידנו היה להבטיח משלוח חשוב זה לעבר שדות הקרב. בהתחלה לא הכביד עלינו הדבר במיוחד, אבל מאחר שהסוסים התעיפו ובחלקם מתו מההתאמצות הרבה, הוטל עלינו התפקיד לדחוף מאחור את העגלות ואח"כ גם ניתנה פקודה - מתוך רח-מנות על הסוסים - לרתום במקומם את היהודים. החיילים המלוים או-תנו החזיקו במושכות, האיצו והרביצו בנו בשוטים וגם ירו בתוך מוש-כי העגלות הכבדות.

כך נפלו הקרבנות הראשונים מבין חברינו וכך הועבר המשא הכבד של כמה אלפי טונות תחמושת לתעודתו בדמם ובכוחם של היהודים ממחנות העבודה. הסכנה הלכה וגדלה וחלק ניכר גם נהרג אז, כשע - עברנו בצורה זו דרך יערות מינסק, יער ארוך של כמה עשרות קילומטרים, שם הותקפנו ע"י פרטיזנים ורק בדרך נס ניצל חלק קטן. בדרכנו הקשה שאבנו כח ועידוד מלימוד פרקי תנ"ך. מאותו הספר הקטן שהיה אתי כל הזמן, כמו שהיו אתי גם התפלין. לא פעם קרה, שחברי ושותפי הנאמן הגיע כבר לאפיסת כוחות, איבד את הכרתו ובספר התנ"ך שהיה בידי הצלחתי לעוררו מעלפונו ולהחזיר בו את רוח החיים, את בטחונות ואת תקותו בגאולה הקרובה.

אחרי שנקבע מקום המגורים של המחנה בקולחוז לשעבר - במי-כאיללובקה, נלקחו הטובים שבינינו לנקוי שדות מוקשים שליד החזית. רובם ככולם הושמדו והחלק הנשאר נענש במסגרת המפקד, כשכל עשירי נלקח ונורה, או נתלה כשידיו קשורות אחורה על עץ, עד שאיבד את

הכרתו.

ביערות פינסק המשכנו בחטיבת עצים והעברתם לשם סלילת כבי-
שים בשדות החול האין סופיים באוקראינה. עלינו היה לבצע זאת במ-
הירות רבה בהתאם לדרישה הגוברת לתחמושת וטנקים לחזית הרוסית -
גרמנית ולמלחמה שהיתה אז בעיצומה.

* * * * * * * * *

באחד הלילות הוזעקתי אל מפקדת המחנה, כדי להביע דעה על
ערכו האמנותי של תוף שהראה לי הסגן. לתמהוני ראיתי תוף עשוי
בשני צדדיו מקלף של ספר תורה ומכיון שהכתב לא נשחק ממנו, חשבוהו
לכתב קדום עם ערך מוזיאוני.

כשנפרצה החזית ליד הדון, גיסותיו של היטלר וגדוריו התחי-
לו בנסיגה המבוהלת וגם מחנות העבודה היהודיים נאלצו לסגת. עברנו
בדרכנו בכפר רוסי דיק מאדם. היינו רעבים וערכנו חיפושים בבתים,
כדי למצוא אוכל. להפתעתי הרבה גיליתי במקום זה יריעה של ספר תו-
רה ובה הקטע על מסעות בני ישראל במדבר ... לקחתיה אלי בגיל ורע-
דה ולאות ולמשמרת. ראיתי בה את הסמל של ארון הברית - לפי הכתוב-
"ויהי בנסוע הארון ויאמר משה, קומה ה' ויפוצו אויבך וינוסו משנ-
איך מפניך"... התוכן שביריעה הזכיר לי במסעותי המסוכנים, שראשי-
התיבות של: "אלה מסעי בני ישראל" מרמזים על ארבעת הגלויות:אדום,
מדי, בבל, יון - הגלות הזאת, הואיל והרגשנוה על בשרינו היתה ק-
שה שבעתיים, כי ראינו עין בעין לא רק את השפלת עם ה', אלא גם
ראינו את תורתו בשפל המדרגה. לא פעם קרה, שלמרות הרעב שהציק לי,
לא יכולתי לקבל את האוכל שהוצע לי, כי הוא ניתן משק שהיה עשוי
מקלף של ספר תורה ואמרתי בלבי, אוי לעינים שכך רואות ...

* * * * * * * * *

בדרכי הנסיגה הגענו לפרשת דרכים. השלט הראה - מזריץ'
ואז עלה לנגד עיני רוחי ר' דוב בער ממזריץ', תלמידו וממלא מקו-
מו של הבעש"ט הקדוש בראש חסידיו, העיר עם החיים היהודיים התו-
ססים, כשהיתה למרכז החסידות ועיני מאות אלפי חסידים נשואות א-
ליה והנה בכניסה על הקיר ציור מזעזע - חלף וכיבשה ומעליהן כתוב
באותיות קידוש לבנה "כצאן לטבח יובל..."

הוכנסנו לשטח מגודר וריק. אחד החברים נתקל באבן ונפל
ארצה, מתברר שהאבן הזאת היתה מצבה... הגוי הפולני, - דייר הבית

הקטן שליד הכניסה - סיפר ביידיש צחה, שאנו נמצאים בבית העלמין היהודי של מזריץ׳. אחרי שחוסלו כל יהודיה כשלושת אלפים במספר - הוא מספר - נקברו בבורות שהם חפרו לעצמם והצביע על שתי גבעות בקרבת בית הקברות, הועברו מכאן כל המצבות, לשם סלילת כבישים בעירה.

אחר הסיפור על המעשה הטראגי התפתח בינינו וכוח, אם להגיד קדיש.

נשארנו בעירה מספר ימים, בקרתי בבית יהודי ולפני - שוב תמונה מזעזעת. בתוך ארון הספרים היו עוד מסודרים ספרי הקו-דש, ביניהם הש"ס ובאמצע החדר בתוך ערימת צואה דפים קרועים ומלוכ-לכים מספר השירים של ביאליק, הנה אני רואה בעיני וגם קורא את ה-"בעיר ההרגה" ואח "על השחיטה"... ראיתי לפני את החוט הטראגי של עמנו, הנמשך על אדמת פולין מדורי דורות, מאז גזרת ת"ח ות"ט מימי חלמניצקי דרך הפוגרומים בקישינוב ועד להיטלר ימ"ש.

הנני מחפש את אור השחר, אחרי שהשמש שקעה ומצאתי את שירת "אל הצפור" מביאליק, המבשרת תנחומים והמספרת לנחנקים בגלות "מארץ מרחקים נפלאות"...

II.

פגישותי עם פרטיזנים וסתם יהודים

אחרי נסיגה של כחודשיים מהחזית הרוסית קוינו, שהנדודים האין סופיים ואתם העינויים הקשים כבר באו לקצם בהגענו לעירה - שמה נשמט ממני - אשר בה מסילת ברזל ובה נקבע לנו גם מקום מגורים.

הואיל והרעב הציק לנו מאוד - לא שמנו לב לסיכון שבעזיבת השטח ובקרנו בבתי התושבים, בהם נתקבלנו בסבר פנים יפות, כי היה זה בחג המולד, כשהאוירה היתה נוחה יותר.

בבית אחד הוזמנתי יחד עם חברי לארוחת צהרים, בשיחה שהתנה-לה בינינו הראנו למארחים את הצילומים ממשפחותינו ומהבית וספרנו להם גם על גורלנו המר כיהודים מהונגריה שנשלחו לאוקראינה למחנות עובדי כפיה. ההתלחשויות שביניהם לבין עצמם עוררו בנו חשד, אחרי הארוחה נקראנו לחדר טפוסי של קתולים אדוקים, כשעל הקירות תמונות

קדושי הנצרות ומעל המטה צלב גדול, בחדר-האשה כבר לא יכלה להתאפק ופרצה בבכי, המשיכה לספר כשדמעות בעיניה, שהיא ובעלה נמלטו מואר-שה ומצאו כאן מקלט אצל המשרתת שלהם לשעבר, תארו לעצמכם - אמרה - שעל בעלי להתפלל בחדר הזה יום יום מול האיקונין כשהוא עטור בט-לית ותפלין... הבטחנו לה - כמובן - לשמור על הסוד בלבנו וכשנפ-רדנו העניקו לנו צידה לדרך ביד רחבה. -

בערב סיכמנו על מישכבנו את תוצאות היום, היו אשר קבלו כוס לקידוש שחרות עליה - שבת. היו שהביאו טלית עם עטרה של כסף ואחד מחברינו גילה לנו שמחר יפגש עם יהודיה, הדבר עורר בנו הת-ענינות רבה, שוב לראות ולדבר פנים אל פנים עם יהודי. -

האחראי היהודי על היחידה - סקלי לדיסלאו מקולוז'בר בקשני להתלוות אליו בפגישה הזאת, כדי להתגבר על קשיי השפה כי ידוע שה-יידיש והעברית אינן שגורות בפי יהודי הונגריה.

כשהגענו לשם מצאנו נערה יהודיה כבת עשרים בחדר מלא אוק-ראינים ופולנים אשר עזבו מיד את המקום. הנערה עשתה עלינו רושם בלתי נשכח בהומור שלה ובחן היהודי המיוחד שבה ושרשרת הזהב שבצ-וארה במשכיון משה רבנו עם לוחות הברית.

בדרך כלל הנני נמצאת בחברת בעלי - אמרה בחיוך - ולקחה לידיה את הרובה האוטומטי שלה וטיפלה בו לעינינו בזריזות מפליאה. מדבריה התברר, שהיתה פרטיזנית ביחידה הפועלת בסביבה וקימה שיחה עם האוקראינים והפולנים המשתפים אתם פעולה.

מסיפורה המענין נתגלה לעינינו המציאות האיומה של יהדות פולין בכל הטראגיות המזעזעת שלה אשר הביאה את הנערה להקרבת עצ-מית ונתלקחה בה שנאה עורת נגד מרצחי עמנו.

תוכן הסיפור - שנחרת היטב בזכרוני - היה בערך כך, אחרי שרוכזו יהודי העירה בה גרתי - מלאתי אחרי בקשת אמי והצטרפתי למאתיים היהודים שהסתתרו במרתף לאחר שנודעה להם ההחלטה על חיסו-לם של יהודי הגיטו. בבוקר של יום ראשון אחד הומתו כל תושבי הגיטו ביריה, כשהועמדו ליד קיר המות, התאפקנו בכל כוחנו לשמור על קור רוחנו ולא להתפרץ החוצה ולגלות בכך את מקום מחבואנו. יותר מזה - עלי הוטל התפקיד במרתף להשתיק תינוק ולסתום את פיו בסמרטוטים, כאשר פרץ בבכי בחצות הלילה. כל זה לא עזר, כי יומים אחר כך לפ-נות בוקר נדהמנו לשמוע הדי קולות חזקים של מגפים הגרמנים, גילו אותנו.

דלת המרתף נפתחה בצעקות: יודן הערוים - "יהודים החוצה"! כל המסתתרים הועמדו ליד הקיר ונורו ברובים אוטומטים, אני מתוך

הבהלה שאחזוני - מספרת הנערה בתיה - שמתי ידי על לבי ובדרך נס הכדור לא פגע בי, אבל התעלפתי ונפלתי מפחד, הואיל והתלכלכתי מד-מם של החללים שנפלו עלי וכיסוני חשבו גם אותי להרוגה, אך כעבור שעה - שעתיים התעוררתי מעלפוני, כשהקומנדו של ה-ס.ס. כבר לא היה בשטח, פשטתי מעלי את השמלה המוכתמת בדמם ולפנות ערב זחלתי לעבר החוה לבית אכר פולני שהיה ידידם של הורי שם מצאתי מקלט כשבועיים.

פעם נשלחתי עם שתי ככרות לחם לבית אכר אחר שעל הגבעה בתוך החורשה, נפגשתי בדרכי בשני פרטיזנים שהתחפשו לכלבים שעצרו על ידי, התקיפו אותי בשאלות וקבעו מיד לפי המבטא שאני לא פולניה, הודיתי, שהנני יהודיה ונמלטתי מהגיטו שבעירה, הפרטיזנים התחפשו בעור כל-בים כהסואה. בהשפעתם הצטרפתי ליחידת הפרטיזנים שביער. נתקבלתי כחברה מן המניין ביחידת הפרטיזנים רק אחרי שהתגברתי על התקפת שניים מהם, שיצאו נגדי - בתורת מבחן - לקרב אקדחים.

כפי שהנערה סיפרה - היו בעירה בתי"ס עבריים וגם ביאליק בקר בה, בתיה דברה אתנו עברית צחה, מפיה שמענו אז בעברית בפעם הראשונה את השיר "העירה בוערת", ההדים של השיר, המספר על מר גורלם של יהודי פולין מלוים אותי מאז ועוד מצלצלים באזני - המלים: אחים הצילו, שריפה - קרובה חס וחלילה השעה - כי הלהבות יתמידו - את כולנו פה ישמידו ...

הקשר בינינו לא נותק גם לאחר מכן. כשהסתדרנו בשורות להמ-שיך הלאה בדרכנו קבלתי ממנה כסיות חמות - בצרוף מכתב עברי, בו בקשתנו להצטרף עם עוד כמה מחברי אל יחידת הפרטיזנים. אחרי שיקו-לים - השמדתי את המכתב וצעדתי בסך לפי הפקודה בדרך האין סופית של הכביש בפולניה. והסיבה לכך היא אכזבתי הרבה מהפרטיזנים. היה זה כחצי שנה לפני כך קבלנו אכסניא בבי"ס בעירה, בה פעילות הפר-טיזנים היתה חזקה עד כדי כך שחיל המשמר אשר היה ממונה עלינו מב-חינה בטחונית פחד להשאר אתנו בלילה.

באחד הלילות הפתיעו אותנו כעשרים פרטיזנים. ההנאה היחידה שגרמו לנו היתה שהציתו את תמונתו של היטלר שעל הקיר באבוקות שב-ידיהם, אבל מיד אחרי כך לא רק שלקחו את כל הסיגריות שהיו ברשות-נו אלא גם הורידו מעלינו את השמיכות והחרימו אותן, לא עזרו התח-נונים של הנערה הפרטיזנית שעמדה לימיננו וספגה מהם מכות ובעיטות דבר שהבאיש את ריחם בפנינו, למרות הערכתנו מצד שני.

III.

עובדי הכפיה היהודים - בנסיגה.

היה זה בעיצומו של החורף ברוסיה, כשנתקבלה הפקודה להיות

מוכנים לדרך. מפקד הבטליון - מפאת הסכנה והדחיפות הרבה - היה מן המקדימים ועזב אותנו לנפשנו, כי עם פריצת החזית הרוסית בסט-לינגרד לא היה להם מעצור וגיסותיו של היטלר וגרודיו היו נאלצים לסגת במהירות האפשרית ביותר, שהפכה אחר כך לריצה בלתי מסודרת.

הכביש הראשי עמד אך ורק לרשות הצבא הנאצי המובס למטרת הנסיגה ואילו יתר החילות כולל מחנות העבודה היהודיים הוכרחו לסגת בדרך לא דרך בשטחים הקשים של ביצות הפריפט, שם נחל בזמנו נפוליון את מפלתו הגדולה.

גם אנו עשינו את דרכנו בבהלה וברגל ללא הפסקה ביום וב-לילה. הרבה מחברינו, אשר לא הצליחו לכון את דלוגיהם ואת צעדיהם שקעו וטבעו בביצות, לאחר מכן המשיך במלאכת הכליה גם החורף הקשה. כך הלכנו יותר מחודש ימים, לא קודת גג מנוחה קלה אף בלילה, כי בתי הכפרים - שבדרכנו - פוצצו לפני כן ע"י הרוסים ואם מישהו העיז בכל זאת לחפש מקלט מן הקור והרוחות בין החורבות - המוקשים שמו קץ לחייו.

את מנוחת הלילה קיימנו בדרך כלל ע"י חפירת בודות, אשר שמשו לנו למחסה מפני הרוחות הקדות המיללות בחזקה, בתורנות הדלק-נו מדורות ליד רגלינו הקפואות ועל פי דוב שימשו לנו לשמיכות פתיתי השלג.

צדי הכביש נזרעו בקבדים של אחינו בנ"י היקרים אשר גועו מרעב, או שנחו על השלג ומעיפות הדרך, נרדמו רק לשעה קלה, קפאו מקור ומצאו את מותם בו במקום. היו בינינו גם כאלה שאזרו כח ופת-חו את הסוסים המתים מאפיסת כח ונתחי בשר הסוס הצילו אותם מלמות ברעב.

ההליכה הזאת ללא אוכל החלישה אותנו עד שרוב חברי המחנה חלו בפלק-טיפוס ובשילשול (דיזנטריה) ולמרות החום הגבוה של למע-לה מ-40 מעלות נאלצנו להמשיך בדרכנו אל מקום הריכוז של החולים בדורשיץ. החולים -ששת אלפים במספר - היו מאושפזים ברפת - קול-חוז לשעבר אשר שימשה כבית חולים מאולתר, החולים שכבו על האדמה שהיתה מכוסה בקצת קש, הרופאים - ביניהם ד"ר דנש לדיסלאו מקולוז-בר - טיפלו בהם באזלת יד ובחוסר כל באין התרופות הדרושות והאו-כל המינמלי, גופות החולים מלאו חורים, הכנים אכלו בהם בכל פה בעודם בחיים, גניחות הגוססים והיללות של החולים זיעזעו אותנו.

מחוסר מקום לא נשארנו שם אלא המשכנו בדרכנו עד לבונ-דורובקה שם הקמנו בתנאים לא טובים יותר מרפאה חדשה לחולים של המחנה.

כאן נודע לנו, כי על סמך הועדה הסאניטרית שביקרה אחרינו

בדורושיץ - הוחלט על חיסולו של בית החולים יחד עם החולים שבו, בערב הוקף בית החולים ע"י ז'אנדארמים וחילים מזוינים, שפכו נפט בכמויות גדולות על המבנה והציתוהו. אותם החולים שהיה בהם עוד כוח וקפצו דרך החלונות אחוזי להבות נורו בו במקום.

מבין יוצאי האלמין שגויסו למחנה העבודה 108/60 בטיסאלאק - Tisza-lök - כפי שנמסר מפי אחד הניצולים כהנא יהודה נשרפו חיים בליל ההצתה בחצות הלילה של 29 לאפריל 1943: מאנדל שיקו (ישועה), שולומון אלי', קופלי בומי, ירמיאש יוסף, שטינברגר משה וגליק אימ-רה.

ניצלו בדרך נס ע"י קפיצה דרך החלונות: העו"ד ד"ר הרשקוביץ ומרמולשטין יוסף (חיים בבאר שבע) אלימלך ויס (חי בבני ברק) ויהודה כהנא (חי בירושלים).

גם בבונדורובקה הפילה מחלת הטיפוס חללים רבים ורק אחוז אפסי הצליח להמלט מגיא ההרגה ולחזור הביתה עם תום המלחמה, אך לא לחיק משפחותיהם כי גם הן מצאו את מותם לא פחות אכזרית בכבשני האש ובתאי הגאזים - באושביץ.

IV.

סיפורו של ניצול.

הנסיגה של מחנות הכפיה היהודיים מאדמות אוקראינה ופולין-נסתימה והוחזרנו להונגריה, הצבא האדום המשיך גם פה ברדיפתו אחרי הצבא הנאצי המובס וכבר היה בעקבותינו.

כשהגענו אל הכפר שלפני קצ'קמטי הקבילה את פנינו מועצת הכפר - ובראשה הכומר - בדגלי לבן בחשבם אותנו לרוסים. הכביש הרא-שי לכיוון בודאפשט היה מלא חיילים וסתם אנשים אשר חיפשו מקלט בעיר הבירה, לכן לא ניתנה לנו רשות כניסה לעיר ונאלצנו ללון מספר קי-לומטרים לפני כן - בחוה קטנה.

ביני לבין חברי - ד"ר איז'אק - סוכם לשים קץ לנדודים הללו וללכת בכיוון הפוך - משם באים הרוסים - כדי ליפול אצלם בשבי, שהיה נראה בעינינו טוב יותר - ניצלנו את חשכת הלילה וכל אחד מאתנו ע-שה את דרכו בנפרד. אחרי שהצלחתי לחצות בזחילה את הכביש הראשי ה-לכתי כל הלילה ולפנות בוקר הגעתי למשק שעל גבעה בדיוק כשהתפתח קרב חזק והסתתרתי בין שבלי התבואה.

כעבור שעתיים שקטה מנגינת המלחמה ואחד האיכרים הסכים לתת לי מחסה ברפת שבחצר ביתו עד יעבור זעם. למחרת היום הופיעה פלוגת חיילים גרמניים לאותה חצר והעמידו בה תותח נגד מטוסים. האכר אשר

לא ידע גרמנית הזמין אותי להיות לו מתורגמן. למזלי לא חשדו בי. עוד באותו יום התלקח קרב אוירי חזק על כיבושה של העיר קצ׳קמטי שלרגלי הגבעה - והרוסים נסוגו.

בינתים ניתנה פקודה לסריקת השטח ולנקותו מאלמנטים זרים. על התושבים היה למסור לידי השלטונות את החשודים ומי שלא ימלא אחרי הפקודה - אחת דתו למות. בלית ברירה נאלצתי לעזוב את המקום. בעלותי על השביל המוביל העירה נתפסתי ונבדקתי בהרמת ידים ע"י סמל מהז׳אנדארמריה ההונגרית שהובילני - בכוונו עלי כל הדרך את רובהו - אל בית המשפט. בין השופטים התפתח וכוח, אם להעמידני ליד הקיר ולהוציא לפועל את גזר דין המות במקום או להעבירני לבית דין צבאי, מכיון שהייתי לכל הדעות שייך ליחידה צבאית. לבסוף הועברתי לבית כלא צבאי, בו הוכנסו העריקים מהצבא, אלה שפרצו חנויות בעת הקרבות וגם אלה שעוררו חשד.

בחדר, בו הוכנסתי מצאתי לתמהוני את חברי ד"ר איזאק שנתפס כמוני. לפי בקשת הסמל הצגנו את עצמנו כטבחים מנוסים לקחנו אלינו שני קצבים מומחים לעזרה והקמנו את המטבח הזמני של בית הכלא,שבו היו כ-600 אסירים. בינתיים לא חסכנו את האוכל גם מעצמנו.

כעבור חמשה ימים, שלילותיהם עברו עלינו בעינויים קשים, אשר ניתנו לכל העצירים כתרגילי עונש - הועמדנו בשורותיים כשראש בית הדין הצבאי עובר בין השורות ונותן בו במקום את גזר הדין אחרי שמעו ממזכירו את פרטי העבירה. העריקים מהצבא אשר החליפו את מדיהם בבגדים אזרחיים מפחד הצבא האדום המתקרב - נדונו למות, הועמדו לקיר ונורו בו במקום.

בהגיעו אלינו - הוכיח בתעודות, חברי ד"ר איזאק שהנו חו-לה-לב ולא היה בו כח להמשיך בדרכו בקצב הנדרש ממנו בגדוד ואני טענתי שלא יכולתי להשאירו לבד במצב בריאות כה קשה, השופט, לא רק שקבל את דברינו אלא גם פנה אל הנוכחים ואמר: אותם אני יכול להבין... להם לא היתה ברירה - לכן אני גם סולח להם ולא לאלה אשר בגדו במולדתם ולא עמדו על המשמר.

היינו הראשונים בגדוד מחנה עבודה חדש, אשר נשלח בדחיפות לבודאפשט ומאחר שהיינו כבר מוקפים מכל צד ע"י הצבא האדום, לא הצליחו להעבירנו מחוץ לגבולות הארץ ולשלחנו למחנות ההשמדה.הוכ-נסנו לגיטו בודאפשט, בו נשארנו עד לשחרורנו ע"י הרוסים.

לסיום

=-=-=-=-=

בחרדת קודש הנני ניגש להוצאת ספר זה, המשמש יד לקהלות הקודש האלמין טורץ והסביבה שנשמדו בשואה הנאצית. עוד לפני שהתחלתי בעבודה קדושה זו שאלתי את עצמי, האם אצליח אף במדת מה לתת תיאור כל שהוא על תולדות הקהלה, שנתכסו מאז בערפלי חשכת הימים, אבל מאחר שעברו חלפו מאז תקופת השואה למעלה מ-20 שנה והשכחה הולכת וגוברת אזרתי כח להוציא לאור ממקצת כדי להראות לבנינו ולדור הצעיר מפעולותיהם, מדרכי חייהם ומקדושת אבותינו הצדיקים - איך הקימו קהלה נאה וחסודה, איך טיהרו את אוירת הקדושה בה ואיך גידרו פירצותיה להיות למחנה קדוש.

הופעת ספר זכרון זה היא פניה כאחד לשרידי העירה די בכל אתר ואתר - זכרו ימות עולם בינו שנות דור ודור לשמור על ירושת האבות ויהיה חלקכם בתוך שרשרת שומרי התורה והמצוות ויקרא בכם שם אבותיכם לשם ולתפארת.

הרי אין לשכוח את קול התורה המצטלצל גם עתה באזנינו,את בתי הכנסת ובתי המדרש ואת חדרי תלמודי התורה בהם חינכו בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות וגם אין לשכוח את מנהיגי דור הרבנים הגאונים שהיינו קשורים אליהם בעבותות אהבה וזכרונם מתעוררים ומתחדשים.

קומץ אנשים שחזרו כאודים מוצלים מאש, מגיא ההרגה, החליטו בלהט יזמתם ומרצם להעמיד יד ושם לקהלה בה השקונו רבותינו מבארה של תוה"ק והאמונה הטהורה ע"י העלאת זכרונות.

בין העושים הנני לציין את יו"ר החוג מר כרמי מנחם, מר בן אשר חיים צבי, ר' משה בראון. אני מביע כאחד את תודתי הלבבית לר' משה אברהם גרינפלד מחיפה, אשר הואיל להדריכני ולעבור אתי על החלק "אישים ודמויות בקהלה" העיר לי על התיקונים הדרושים, כדי למנוע טעויות וגם לאלה שעודדני בהוצאת הספר בין היתר לחברי הנהלת ארגון יוצאי האלמין טורץ והסביבה, לר' פנחס שורץ, לר' דוד מאיר אפל ולגב' לאה ויס עבור התמונות והמאמרים ואחרון אחרון למהנדס וידה שמחה. לכולם התודה והברכה.

בספר זכרון זה רצינו לתת ביטוי לחיי הקהלה, במשפחה,בחברה בדת ובחנוך, כדי לתת מושג מה על חיי הרוח והמעש שפעמו בקהלה זו והעניקו לה את צביונה המיוחד, כי זכתה קהלה זו למקום מיוחד בין שאר קהלות טרנסילבניה הן בזכות רבניה ובניה הדגולים שפירסמו את שמה והן באורח החיים המיוחד שסיגלה לעצמה.

מסיבה טכנית וכספית לא יכולנו לצערנו להכניס לרשימת השמות את כל אלה שהיו עוד ראוים להיזכר ואתם הסליחה.

ישמש ספר זה גלעד צנוע לעיר ואם בישראל שערכיה נחלה הם בידינו ושקיעתה מטילה עלינו את החובה לזכור ולהזכיר לנו ולדורות הבאים.

יהודה שורץ

רשימת השמות המוזכרים בספר

ברקוביץ שמואל חיים
ברקוביץ שרה
ברקוביץ גיזי
בתיה (פרטיזנית)

ג.

גבירץ
גוטליב יעקב
גובש
גוטליב מאיר
גינץ דוב
גינץ מרים
גליק שלמה
גליק יצחק
גליק דוד
גליק אימרה
גליק גוצ'איר
גליק קאפטן שניידר
גנץ מנחם מנדל
גרוזינגר יונה
גרוזינגר אליעזר
גרוזינגר ישראל שמעון
גרוזינגר אלימלך
גרוזינגר צבי
גרוסמן שלמה זלמן
גרוס אנטל
גרוס נטע
גרוס ישעיהו
גרוס יהושע, קדר
גרוס משה אהרן
גרוס מרדכי
גרויס (קקנישד)
גרויס מרדכי
גרויס גולדי
גרויס מתתיהו
גרויס דוד
גרויס בנציון
גרינולד יהודה רב
גרינולד אליעזר דוד רב

גרינפלד חיים
גריפלד יהושע וואלף
גריפלד שיימה
גריפלד משה אברהם

ד.

דביש זכריה
דדוש רפאל
דולינ'ר - רבי
דוננברג יצחק
דיאמנדי יצחק
דיטלר חנניה יו"ט ליפא
דנש לדיסלאו ד"ר
דסקל
דסקל שניאור זלמן
דסקל שמעון
דסקל יעקב
דרטלר שושנה

ה.

האוזנר גדעון ח"כ
הימוביץ אריה
הימוביץ שמואל
הלוי צבי
הלפרט ליביש בר הרב
הולצר מונצי
הורוביץ פנחס רב
הימפלד שמואל משה
הימפלד יוסף
הימפלד דוד
הירש
היטר גדליה
הנדלר ברוך
הנדלר יחזקאל
הנדלר צבי הרשל
הרשקוביטש ד"ר

ו.

וידה שמחה, מהנדס

וואלף (זאב), שו"ב
וואלפוביץ מרדכי
וידר משה
ויס פייש פרנץ
ויס מיכאל
ויס (מזרחי)
ויס שלמה ליב
ויס מאיר
ויס צבי הרשל
ויס יואל
ויס מסאטמר
ויס אלימלך
ויס ישראל ליב
ויס שפרינצה
ויס מרים
ויס שמעון
ויס רבקה
ויס יחיאל
ויס פרל
ויס מלכה
ויס חנה
ויס מנשה
ויס מנחם
ויס פליק משה
ויס הלן (חיה)
ויס אירנה
ויס (מטרבש)
ויסבורג אסתר
וינבך פרנה
וקסלר יו"ט ליפא
וקסלר רבקה
וקסלר הרש מנדל
וקסלר אברהם חיים
וקסלר בנציון
ורנר דוד הרב

ז.

ז'בניקר רבי
זולדן פישל
זיסמן אולגה
זיכרמן דוד
זיכרמן מרדכי
זיכרמן ישראל אריה
זיכרמן אליעזר
זיכרמן יעקב
זיכרמן אליה
זיכרמן אברהם
זיכרמן מנשה
זיכרמן יוטא
זיכרמן יולן בילה
זנביל (מלמד)
זלדי (בדחן)
זמרוני שלמה
זפוליה יאנוש

ח.

חיים שו"ב
חיים (מלמד)
חיים אברהם
חמיש יפה

ט.

טולידנוס יעקב
טולדה לוגה מיקלוש
טיטלבוים יואל הרב
טיטלבוים יואל הרב
טויב איזיק יצחק רב
טסלר ירמיהו
טראוב גבריאל
טראוב צבי
טראוב מנחם
טראוב שושנה
טראוב אילנה
טראוב מנשה
טראוב חיה
טראוב דוד
טריסר פישל
טריסר יהודה ליב

טריסר חיים מרדכי
טריסר זאב
טריסר אליעזר
טריסר זליג
טריסר קלרה

י.

יוסף (דייק)
יארצה דודה
יעקב אלק
יעק׳ל - המלמד
יעקל שו"ב
יעקובוביץ אלתר
ירמיאש מאיר
ירמיאש משה
ירמיאש שמלקא
ירמיאש אברהם יקותיאל
ירמיאש יחזקאל
ירמיאש אברהם בומי
ירמיאש יוסף
ירושלמי הושע
ירושלמי יצחק

כ.

כהנא אהרן
כהנא דניאל
כהנא מרדכי
כהנא צבי
כהנא יהודה
כהנא חיים
כהנא ורה
כהנא לילי
כהנא פרידה
כהנא מלכה
כהנא רוזי
כהנא מונצי
כהנא ארז׳י אסתר

כ"ץ איזיק
כ"ץ אליעזר
כץ טיבי
כץ יוסף
כץ גיזי
כץ ישראל אריה
כץ טובה
כץ אהרן
כץ מנדל
כץ בת שבע
כץ דוב
כץ סימא ייטה
כהן שמואל ד"ר
כרמי מנחם

ל.

לאנגר דוד
לאיוש השני
לביא רות
לבנדל אהרן
לוי דוד
לוי דוד
לוי מרדכי
לוי ישראל
לוי זאב וואלף
לוי טובה
לוי יצחק מברדיצ׳וב
לוי (טרבש)
לזר פרי, עו"ד
ליביש ליב
לייבו, ביח"ר למי סודה
ליבי יעקב הרש
ליבי ברינה
ליבי דוד
ליבי פסיה
לבי רבקה גיטל
ליבי מרדכי
ליבי מאיר

סאבוי אברהם
סאבוי לילי
סאבוי לובה
סאני גיזה
סולומון יהודית
סקלי לדיסלאו

ע.

עתלה שלמה

פ.

פאנט יחזקאל הרב
פאליק משה
פוקס בנימין הרב
פייר חוה
פייר יצחק מנחם
פייר מנשה
פייר יונה
פיש נתן נטע
פיש מרדכי
פיש שלמה
פיש חיי שרה
פיש אברהם דוד
פיש יצחק
פיש משה
פיש יעקב
פיש שמעון
פיש סוסל
פיש מיכאל
פיש זלטה
פישר דוד
פישר דינה
פסאי יוסף ד"ר
פישר יחיאל
פישר דוב
פישר יצחק
פצ׳י שמעון
פריד שמואל צבי
פריד שלום
פרידמן אברהם,שלום ירוחם הרב
פרידמן עליזה
פרידמן אברהם ירוחם
פרידמן בצלאל
פרידמן אלישע
פרידמן דוב ליב
פרידמן פרי
פרידמן (יאו ז׳ידו)
פרידמן (רוס ז׳ידו)
פרידמן יוסף זרח
פרידמן אברהם חיים
פרידמן צבי הרשל
פרידמן שלום
פרידמן דאבולץ
פרקש יהושע
פרקש זאב וואלף
פרקש מאיר
פרקש צבי הרשל
פרקש אליעזר
פרקש שמואל
פרקש אברהם יקותיאל
פרקש פנינה
פרקש רבקה
פרקש (קופאי)
פרקש וואלף ליב
פרקש צבי
פרקש זנוויל
פנחס, קדר
פורז׳ולס חוה
פורז׳ולס אפרים
פורז׳ולס יעקב
פרנץ מאיר
פפר זאב

צ.

ציונות הרצל

ק.

קוסטליץ מרדכי
קופל ז׳בניקר רבי
קופלי אברהם
קופלי מקולומיא רבי
קטונה ברוך
קטונה מאטל
קיש בנימין
קיש מרדכי
קוקו שיינדל
קלין אליהו הרב
קלין יעקב שלום הרב
קלין שמלקא הרב
קלין דוב בער הרב
קלין אילנה
קלין ייטה חיה
קלין יצחק
קלין לילי
קלין יצחק
קלנר שמואל
קלנר טיבי (רוקח)
קנופף פייגא
קרויס יצחק יעקב
קרויס הבת
קרויס משה הרב ד"ר
קרמר אפרים

ר.

ראבנשטין יוסף
רובין רבקה
רוסו אברהם
רוטשטין מרדכי הרב
רוטשטין דוד
רויט אחים
רוזט יוסף
רויט מאיר
ד"ר רויט אליהו
רויט אירן
רויט חיי שרה
רויט מנחם
רויט יצחק
רויט אלק
רויזנטל לילי
רויזנפלד ברטה
רויזנר (טרבש)
רויז (טרבש)
רונאי ד"ר
ריכמן מרדכי
ריכנברגר יהודית
רפפורט שמחה
ראקוצי ג׳ורג׳

ש.

שאיה מאיר
שוגר אלמר
שולומון יצחק מאיר
שולומון דניאל
שולומון ליבי
שולומון אליהו
שולומון שמשון
שולומון מרדכי
שולומון משה
שולומון אשר זינדל
שולומון אברהם אהרן
שולומון חיים צבי
שולומון לאה (נעני)
שולומון צבי הרשל
שולומון זליג
שולומון דוד
שולומון יוסף
שולומון מאיר
שולומון אליהו
שולומון חיי שרה
שולומון זאב וואלף
שלומון אהרן
שלומון שלמה מרדכי
שורץ פנחס
שורץ זאב
שורץ משה

שורץ שמואל מרדכי
שורץ רבקה
שורץ אלמר אליהו
שורץ אנוש (חנה)
שורץ זאב וואלף
שורץ ריזל
שורץ יהודה
שורץ ריזל
שורץ רחל
שורץ שרה
שטאוב
שטאוב אברהם זאב וואלף
שטרן אפרים
שטרן לאה
שטרן מנחם זאב
שטאוב שלמה
שטיער ד"ר
שטיער ביאורג ד"ר
שטינברגר לילי
שטינברגר מאיר
שטינברגר שלמה
שטינברגר למל
שטינברגר איזידור
שטינברגר יונה
שטינברגר משה
שטרק סנדר (אלכסנדר)
שטרק שרה
שטרק אסתר
שטרק אליזבט
שמואל טארנר
שמואל חיים מאיר
שמלקא מסליש הרב
שלום שמעון
שמייע שמעון
שניאור זלמן מלאדי הרב
שפירא פישל
שורץ ביילה
שורץ ורה

ת.

תורן יהושע
תנעמי יוסף

ה ת ו כ ן.

רשימת התמונות

מטקס ההנצחה
זכור ואל תשכח! ילדי ביה"ס
יבנה בטקס ההנצחה
יזכור - מדברי ההספד
יהודה שורץ מנהל ביה"ס
פותח את טקס ההנצחה
מרא דאתרא הרה"ג ר' דוד
ורנר שליט"א מברך בשם
משרד הרבנות בחדרה
מנחם כרמי מברך בשם יוצאי
האלמין טורץ והסביבה
מרדכי קוסטליץ סגן ראש
העיריה מברך בשם עירית חדרה
זכור! מחבורי התלמידים
לזכרון קדושי האלמין-טורץ
והסביבה
ארון קודש בבי"ס "יבנה"
בחדרה לזכר קהילות הקודש
קלאוזנבורג והאלמין אשר הוכן
ונתרם ע"י תלמידי כתות ח'
בהדרכת המורים מ. דולינסקי
וימימה ולדמן
יהודה שורץ, עורך הספר
כשיהודי הונגריה הובלו
לאושביץ
אישים ודמויות בקהילה
ר' גבריאל טראוב ז"ל
הרה"ג ר' אליהו קלין זצ"ל,
אב"ד האלמין
הרה"ג ר' יעקב שלום קלין זצ"ל,
לוח הזכרון במרתף השואה
ב"הר ציון" ירושלים

לוח זכרון ב"תלמוד תורה",
זכרון מאיר, בני-ברק
הדיין ר' דוב בער ז"ל, השו"ב
ר' אליה מרקוביץ ז"ל ור' שלמה
גליק ז"ל
ר' דוד זיכרמן ז"ל, גבאי חברה
קדישא
ר' וואלף לייב פרקש ז"ל
מצבות הגה"צ ר' אליעזר ז"ל
ואשתו הצדקת יארצה ז"ל
הרב ר' ישראל הגר זצ"ל(ויז'ניץ
בית מדרשו של "
ר' חיים מאיר שליט"א
האדמו"ר ר' ברוך שליט"א
הרה"ג עקיבא סופר זצ"ל
הרה"ג יוסף צבי דושינסקי זצ"ל
הרה"ג שמואל דוד אונגר זצ"ל
בית הכנסת הגדול בהאלמין
פנים ביהכנ"ס הגדול בסליש
תלמידי כתת ביה"ס הממשלתי
בהאלמין
תלמידי הת"ת ב"זכרון מאיר"
ב"ב להנצחת קה"ק האלמין-טורץ
ר' דוב הלוי ברקו ואשתו רבקה ז
הרב ברקאי ישעיהו
ר' צבי ויס ואשתו רחל ז"ל
(צ'דרג)
להשמדה
מהורי השואה - פרקי קריאה

HALMI

הודפס: מולטיליט "ד ל ת א" מתתיהו רזים
רחוב אחד העם 21, תל-אביב.